

№48/2020

Znanstvena misel journal

The journal is registered and published in Slovenia.

ISSN 3124-1123

VOL.2

The frequency of publication – 12 times per year.

Journal is published in Slovenian, English, Polish, Russian, Ukrainian.

The format of the journal is A4, coated paper, matte laminated cover.

All articles are reviewed

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.

Sending the article to the editorial the author confirms it's uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws

Free access to the electronic version of journal

Chief Editor – Christoph Machek

The executive secretary - Damian Gerbec

Dragan Tsallaeu — PhD, senior researcher, professor

Dorothea Sabash — PhD, senior researcher

Vatsdav Blažek — candidate of philological sciences

Philip Matoušek — doctor of pedagogical sciences, professor

Alicja Antczak — Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor

Katarzyna Brzozowski — PhD, associate professor

Roman Guryev — MD, Professor

Stepan Filippov — Doctor of Social Sciences, Associate Professor

Dmytro Teliga — Senior Lecturer, Department of Humanitarian and Economic Sciences

Anastasia Plahtiy — Doctor of Economics, professor

Znanstvena misel journal

Slovenska cesta 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

Email: info@znanstvena-journal.com

Website: www.znanstvena-journal.com

CONTENT

ECONOMICS

Gasumov E.

NATURAL GAS PRODUCTION IN AZERBAIJAN 3

Kozak K.

STRUCTURAL DYNAMICS AS AN ELEMENT OF
ENSURING THE SUSTAINABILITY OF ECONOMIC
DEVELOPMENT: THE LAW OF THE GOLDEN RATIO 7

Lanska S., Mishchenko S.

MODERN ASPECTS OF LABOR MARKET REGULATION
IN THE CONDITIONS OF LABOR VOLATILITY 13

Leliuk O., Kushnarenko O.

FORECAST TRENDS OF LABOR SUPPLY OF THE
UKRAINIAN LABOR MARKET: ANTI-CRISIS ASPECT 19

Rudenko I., Yurhel N.

TRANSFORMATION OF A MARKET ECONOMY INTO A
RATIONAL ECONOMY 24

Herasymchuk V.

ECONOMIC FORECASTING OF THE FINANCIAL
CONDITION OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE IN
MODERN CONDITIONS 38

PEDAGOGICAL SCIENCES

Kodzova Z., Kushu S.,

Nescheretova T., Tuova M.,

CONTACT LANGUAGES IN TEACHING FOREIGN-
LANGUAGE BILINGUAL COMMUNICATION 33

Karymsakova A., Khassenova A.

CRITERIAL ASSESSMENT AS A MODERN CONTROL
AND EVALUATION ACTIVITY IN PEDAGOGY 35

PHILOLOGY

Vakariuk R.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BIBLICALS
CORRELATION IN THE ENGLISH AND THE UKRAINIAN
LANGUAGES 45

Kravchenko O.,

Golubovska I.

REPRESENTATION OF THE WEALTH–POVERTY BINARY
CONCEPTS IN CHINESE INTERNET MEMES 49

Kukhareva-Rozhko V., Diadiura H.

THE PECULIARITIES OF THE USAGE OF SPECIAL
LANGUAGE FORMULAS IN UKRAINIAN SCIENTIFIC
AND TECHNICAL TEXTS 58

Lonska L.

CONCEPT “WATER” IN THE UKRAINIANS’ LINGVISTIC
WORLD PICTURE (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN
PROVERBS) 63

Steksova T., Shmeleva T.

NON-PERSONAL SUBJECT IN EXPLANATORY
CONSTRUCTS 66

ECONOMICS

ДОБЫЧА ПРИРОДНОГО ГАЗА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Гасумов Э.Р.

Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности, кандидат экономических наук, старший преподаватель, г. Баку, Азербайджан

NATURAL GAS PRODUCTION IN AZERBAIJAN

Gasumov E.

Azerbaijan State University of Oil and Industry, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Baku, Azerbaijan

Аннотация

В статье рассмотрена история развития нефтегазовой отрасли в Азербайджане. Изложены сведения о поверхностных проявлениях горючих (природных) газов с древнейших времен, выходе по трещинам из глубоких земных недр и о газовых факелах - «вечном огне». Приведены этапы развития газовой отрасли Азербайджана.

Abstract

The article deals with the history of development of oil and gas industry in Azerbaijan. Information about the surface show of combustible (natural) gas from ancient times, seeping through fractures from the deep bowels of the earth and about gas torches - "eternal fire" are presented. The stages of gas industry development in Azerbaijan are given.

Ключевые слова: Азербайджан, нефть, природный газ, горючий газ, экономика, нефтяной колодец, промысел, добыча.

Keywords: Azerbaijan, oil, natural gas, combustible gas, economy, oil well, field, production.

Нефть и природный газ с древнейших времен в Азербайджане играл важную роль в развитии его экономики и обеспечении самодостаточности. С использованием и добычей этих природных богатств связано формирование культуры страны, развитие науки, промышленности, а также многочисленные бедствия и конфликты, которые возникали из-за желания отдельных государств получить максимальную прибыль от этого выгодного дела. Земля Апшерона была полем, где и страны, и политики, и ученые и многие другие реализовали свои планы и мечты. Уинстон Черчилль справедливо заметил: «Если нефть - королева, то Баку - ее трон» [1].

Борис Акунин в своей книге «Черный город» описывает происходящие события начала прошлого столетия в Баку как «...великолепном и страшном городе нефти...», «...Там, в недрах щедрой апшеронской земли, ждали своего часа миллионы и миллионы пудов сладкого, черного, пахучего дурмана, без которого планета не может жить, как наркоман без опиума...» [2]

Человечеству с древнейших времен были известны углеводороды (нефть и природный - горючий газ), как установлено учеными более пяти тысяч лет назад нефть была обнаружена на Апшеронском полуострове (Азербайджане), на берегах Каспийского моря, где наблюдался выход на поверхности земли горючего (нефтяного) газа. Итальянский путешественник Марко Поло, в 1264 году проезжавший по территории Азербайджана, сообщил, что местные жители собирали нефть, просачивающуюся из земли. Примерно в это же время отмечено начало торговли нефтью.

Народы, живущие на Апшероне, применяли нефть и горючий газ в быту для освещения жилища и для других целей, о чем писал древнеримский историк, писатель, философ, биограф Плутарх в философско-публицистическом сочинении, известном под общим названием «Моралии» [3].

Горючие (природные) газы, выходя из глубины земли по трещинам, не редко воспламенялись, а горящие факелы называли «вечными огнями». Они также имели места в Азербайджане - на побережье Каспийского моря. Люди поклонялись «вечному огню», как божеству, строили рядом храмы.

Природный газ и огонь взаимосвязаны и имеют далекие исторические корни, из-за чего его так же называют горючий газ. А история развития Азербайджана непосредственно связана с этими двумя природными явлениями - горючим газом и огнем. У многих народов огонь вызывал благоговейный трепет. Люди поклонялись огню, огонь любили, огонь ненавидели. При этом, не всегда понимая, от чего и откуда берутся продукты горения, и горючий газ является одним из компонентов, создающих огонь.

В Азербайджане, где горящие естественные газы выходили на поверхность Земли, в период неугасимых огней (подобные природные газовые факелы назывались «вечными огнями») проводили колодезную добычу нефти (до 1871 года), а также использовали на побережье Каспийского моря факелы горящих газов как маяк для моряков. Уже в XIV веке эти же места горючего газа использовали для отопления, освещения, приготовления пищи и обжиги извести.

На Апшеронском полуострове в VII веке был воздвигнут храм огнепоклонников Атешгях, почитаемый в разное время зороастрийцами, индустрами и сикхами. Храм возник на месте «вечных» неугасимых огней - горящих выходов естественного природного газа, благодаря чему храм и носит название «Атешгях», что означает «Дом огня». Служения в нем проходили вплоть до XIX века. Однако, сами зороастрийцы говорят, что они не поклоняются огню как таковому, а почитают Творца, символом которого является огонь.

Недалеко от Баку есть удивительное место, где среди голых скал мягко горит огонь, который не могут погасить ни ветер, ни дождь, ни снегопады. Этот огонь родился в недрах земли задолго до людей и уже не одну тысячу лет он горит здесь и днем, и ночью. Это Янардаг – горячая гора. Янардаг – вполне понятное явление с научной точки зрения: это горит сопутствующий газ нефтяных залежей Апшеронского полуострова, который нашел выход на поверхность. Но с точки зрения зороастризма – этот огонь священен, потому что воспламенился он в давние времена и является мистической, очищающей силой.

С древних времен в Азербайджане горячий газ использовали в быту, для отопления, освещения, приготовления пищи и обжига извести, а факелы, горящие на Апшеронском полуострове на побережье Каспийского моря, в начале нашей эры служили маяками для моряков. В 1683 году немецкий путешественник Кемпфер, побывавший на Апшероне, в своих отчетах упоминал о существовании храмов огня, и о том, что местные жители используют горючие газы для добычи извести и приготовления пищи. Но широкое использование природного газа пришло позднее: после накопления опыта применения искусственного газа для освещения и отопления, развития нефтедобычи и получения попутного газа, и открытия затем крупных газовых месторождений в 20 веке.

А уже в 1857 году в Сураханах около Баку в местах выхода природного газа был возведен нефтеперегонный завод, который работал на этом же горючем газе. Продукция завода стала первым соперником американского керосина на российском рынке. В 1880 году в Баку нефтяной (попутный при добыче нефти) газ начали использовать как топливо в котельных, домах и помещениях. Нефтяной бум в Баку, развитие нефтедобычи подтолкнуло людей вплотную заниматься нефтяным газом, являющимся ее неизбежным спутником и находить новые решения по его использованию [3 - 6].

Добыча нефти (а потом природного газа) на Апшероне была начата в 1803 году бакинским купцом Касымбековым путем сооружения двух колодцев в море, которые были расположены на расстоянии 18 и 30 м от берега Биби-Эйбат и защищены от воды срубом из плотно сколоченных досок [7].

В начале XIX века испанский офицер Хуана Ван Галена в своих «Записках», посвященных двухлетнему пребыванию в России отмечал, что нефтяные промыслы предстали ему горящими языками

пламени газа, бьющего из буровых скважин и выделяющегося из нефти. Добытчиками являлись жители Апшеронского полуострова [8].

Нефть добывали из колодцев, и добыча сопровождалась выходом нефтяного газа, что часто приводило к взрывам и пожарам, жертвами которых становились люди, работающие на скважинах. На найденном нефтяном колодце глубиной 35 метров в поселке Балаханы (Апшеронский полуостров) были указаны дата сооружения, 1594 год, и имя мастера, Аллах Яра Мамед Нур оглы, что подтверждает о далеких корнях нефтедобычи в Азербайджане. 140 лет после сооружения нефтяного колодца, в 1733 году, посетивший Баку врач М.-Я. Лерхе указывал в своем отчете: «... в Балаханах было 52 нефтяных кладезев глубиной в 20 сажень (42,6 м), из коих некоторые сильно бьют и ежедневно доставляют 500 батманов (около 3 тонн) нефти...» [1].

Колодезный способ был единственным способом добычи нефти того времени. «...Глубина колодцев достигала 50 метров, нефть извлекали из них при помощи ворота, движимого лошадьми. Стены колодцев обкладывали камнем, их верхние части были защищены каменными зданиями...» [13]. Надо обратить внимание на то, что эти колодцы капали и сооружали вручную и в условиях сильного выделения нефтяного газа. Другая проблема состояла в обнаружении нефтяных источников, где можно было бы строить колодцы. Сооружение колодцев было дорогостоящим мероприятием, преследовало за собой отыскание долговременного источника нефти, но несло в себе огромные риски.

Академик С.Г. Гмелин, в 1771 году посетивший Баку и изучивший методы сооружения нефтяных колодцев, впервые высказал идею о возможности бурения на газ и использования его как топлива. Описывая колодцы, он отмечает, что глубина нефтяных колодцев в Балаханах в ту пору достигала 40-50 м, а диаметр или сторона квадрата сечения колодца 0,7-1,0 м.

Служивший на Кавказе майор артиллерии И. Гербер, описывая Бакинские нефтяные промыслы, рассказал о применении добываемой нефти. «...У нефтяных колодцев в близости имеется место, где непрестанно земля горит... жгут в оном огне много извести. Работники... в своих избах выроют ямку глубиной полфута, во оную ямку поставят тростник, потом зажженной огонь над верхним конце тростника держат, отчего от земли идущий нефтяной дух зажегца и горит как свеча... и сим оне всех своих изб освещают» [1, 6].

В докладной записке военного коменданта города Баку генерал-майора Гурьева Главнокомандующему Кавказом графу Гудовичу: «...Колодцы узкие. Способ чищения весьма затруднителен. Человека на веревке с кадкой опускают на дно колодца, который там, положивши несколько грязи в кадку, вытаскивается полумертвым. Сила нефти его задушает. Потом другого и третьего опускают в колодец. Таким образом и продолжается работа...» [1, 6.]

Еще в 1848 году в Биби-Эйбате были впервые в мире пробурены две буровые скважины. Нефтепромышленнику Мирзоеву в 1871 год удалось получить разрешение на бурение в Балаханах второй скважины, пробуренной на глубину 44,8 м. Скважина сначала давала 700 пудов нефти в сутки (11,2 тонны), затем - 2000 (32 т). Это было начало добычи большой промышленной нефти, что дало старт невиданному в истории ажиотажу в бурении скважин на нефть.

Начавшийся нефтяной бум, желание извлечь максимальную прибыль из нефтяного дела не позволяли нефтепромышленникам соблюдать требования безопасности ведения буровых работ, охрану окружающей среды и экологии. Никто не придавал значения тому, что параллельно с добычей нефти из колодцев происходит выход нефтяного газа, который заполняет колодцы и мигрирует на поверхности Земли. Это явление часто становилось причиной многих бед, в т.ч. пожаров и газовых взрывов. Учитывая, что в те времена колодцы копали люди ручным способом, они же становились жертвой этих явлений, газовых выбросов, пожаров. Основной причиной возникновения пожаров (взрывов) становились нефтяные газы. Несмотря на то, что это было страшным явлением, бакинская публика приходила смотреть на пожары как на зрелище. Их фотографировали, снимали на киноплёнку, а многие кадры попали потом даже на открытки.

В Биби-Эйбатскую бухту в XIX веке люди приезжали кататься и любоваться «горящим» морем, когда нефтяные газы, пробиваясь из глубин Земли, выходили пузырьками на поверхность морской воды.

В 1848 году академик Г.В. Абих писал «...я открыл в бакинском заливе обширную группу газовых источников, освобождающих горючий газ с такой силой и в таком количестве, что вблизи них едва могут держаться лодки. Газы освобождаются из-под воды... и при тихой погоде воспламеняются на поверхности моря... Только сильный ветер может задувать такой пламень» [5].

С ростом количества буровых скважин в Баку увеличивалась добыча нефти. В 1872 г. было добыто 23 тыс. т, в 1875 г. - 81 тыс. т, в 1885 г. - 1,9 млн. т, а в 1901 г. - 11,6 млн т. В 1901 г. Бакинский район давал 95 % общей добычи нефти в России и более половины всей мировой добычи нефти. К основным нефтяным месторождениям Баку относились Балаханы, Сабунчи, Раманы, Биби-Эйбат и Сураханы. Крупные нефтепромышленники Л.Э. Нобель, В.И. Рогозин и др. в поисках новых мировых рынков бакинской нефти активно участвовали в крупнейших мировых выставках в Париже (1878 г.), Брюсселе (1880 г.), Лондоне (1881 г.) и др., получая наивысшие оценки экспертов.

Богатство нефтяных месторождений, дешёвая рабочая сила и естественно огромные прибыли, которые привлекали нефтепромышленников, ускорили приток иностранных капиталов в бакинскую нефтяную промышленность.

В 1902 году впервые начали добычу нефти на морском шельфе Каспия, а в 1947 году на месторождении Гюргяны-море начали промышленную добычу азербайджанского чёрного золота в море. В 1950 году было открыто крупное морское нефтяное месторождение «Нефтяные камни» (Нефть дашлары) и с этого момента начался новый этап развития азербайджанской нефтегазодобывающей промышленности. На морском шельфе Каспия стали открывать месторождения одно за другим (Бахар, Песчаный-море, Сангачалы, Дуванный-море, Булла-море и др.).

В начале 80-х годов прошлого столетия в глубоководной акватории Каспийского моря, прилегающей к Азербайджану, было разведано крупное нефтяное месторождение «имени 28 апреля» (Гюнашли), с которого добывалось почти 65% морской нефти. В 1985 году было разведано месторождение Чираг, в 1987 – Азери, в 1988 – Кяпез и так далее. Именно в этот период и были созданы все предпосылки для реальной интенсификации развития морской газо- и нефтедобычи Азербайджана на шельфе Каспийского моря. За все время разработки углеводородных (УВ) ресурсов в Азербайджане нашли более 70 нефтяных и газовых месторождений, из которых в настоящее время разрабатывается 54.

За все время промышленной добычи нефти и природного газа, с азербайджанских месторождений было получено 1,5 млрд т нефтяного сырья и более 500 млрд куб. м газа. За 130 лет материковых промыслов на азербайджанской земле были открыты 43 нефтяных и газовых месторождения, 37 из которых эксплуатируются до сих пор, а общий объём добычи из этих месторождений составил более 950 млн т нефти и более 130 млрд куб. м газа.

В настоящее время на суше в год добывается всего 1,5 млн т нефти, поэтому основные перспективы развития нефтегазовой отрасли связаны с месторождениями Каспийского моря, где разведано 28 залежей УВ сырья, а в разработке находится 18 из них. Кроме того, обозначено больше 130 потенциально перспективных геологических структур.

В развитии газовой промышленности Азербайджана условно можно выделить пять этапов (таблица 1).

В 1994 году с целью разработки и введения в эксплуатацию открытых ещё при СССР месторождений Чираг, Азери и глубоководного сектора месторождения Гюнашли Правительство Азербайджана пошло на подписание «Контракта века», частью которого стало соглашение о разделе продукции, в котором приняли участие 13 всемирно известных нефтяных корпораций (Амоко, БП, МакДермотт, Юникал, ГНКАР, Лукойл, Статойл, Эксон, Туркия петроллары, Пензойл, Иточу, Ремко, Делта) представляющих восемь стран мира (Азербайджан, США, Великобритания, Россия, Турция, Норвегия, Япония, Саудовская Аравия) [12-15]. В 1996 году освоение крупных морских ГКМ и подписание международного контракта консорциумом - British Petroleum, Statoil, Sokar, Lukoil, NICO, TotalFinaElf, ТРАО на их разработка, дал

старт начало эксперта азербайджанского газа в Европу и строительство газопроводов в Турцию и Европу. Азербайджан стали конкурентами на мировом рынке углеводородов. Особенно привлекательна в этом плане реализация проекта ТАР-TANAP, магистрального газопровода, по которому природный газ с шельфового месторождения Азербайджана «Шах-Дениз 2» поступает на территорию Европы.

В 2011 году энергетический гигант Total S.A. объявил о крупном открытии газа на газовом месторождении Апшерон (Баку). По оценкам, на месторождении будет добыто около 300 млрд куб. м, что впоследствии повысит запасы газа в Азербайджане с 2,2 до 2,5 трлн куб. м.

Таблица 1

Этапы развития газовой промышленности Азербайджана.

Этапы	Период	Назначение	Применение
I	Неугасимых огней – природные газовые факелы «вечные огни» (до 1850 г.)	использовали природного газа в быту	VII веке – для храма огнепоклонников (Апшеронский п-ов); как маяк для моряков (на побережье Каспийского моря); XIV веке – для отопления, освещения, приготовления пищи и обжига извести.
II	Попутный нефтяной газ – добывался в месте с нефтью (до 1920 г.)	в промышленности	XIX века - газовые факелы в котельных для отопления домов (Баку); 1857г. – в нефтеперегонном заводе как топливо (Сураханы, около Баку); 1880 г. – как топливо в котельных (Баку); 1880 г. – отбензиненный нефтяной газ для бытовых нужд.
III	Советский период (1920-1991 гг.)	в промышленности и быту	1920 г. - отбензиненный нефтяной газ в промышленности; разработка единственного Сураханского газового месторождения в Азербайджане. 1950 г. – открытие крупных морских нефтегазовых месторождений в море, в т.ч. «Нефтяные камни».
IV	Становления – создания газовой отрасли Азербайджана (1991 -1996 гг.)	в промышленности и быту	1991 г. – Азербайджан начал реализовывать суверенные права и вести самостоятельную политику в сфере экономики. В конце XX век после приобретения независимости Азербайджан получил возможность распоряжаться своими углеводородными запасами. Ввод в разработку новых нефтегазовых месторождений в Каспийском море, интенсивное развитие инфраструктуры морской нефтегазодобычи.
VI	Развитие газовой отрасли, начало экспорт газа в Европу (с 1996 г.)	в промышленности и быту	1996 г. - освоение крупных морских газовых месторождений и подписание международного контракта консорциумом - British Petroleum, Statoil, Sokar, Lukoil, NICO, TotalFinaElf, TPAO на их разработку. Начало эксперта азербайджанского газа в Турцию, Европу и строительство магистрального газопроводов..

В 2017 году Азербайджан и международный консорциум нефтяных компаний, подписав «Новый контракт века», договорились о продлении соглашения о совместной разработке трех нефтяных месторождений – Азери, Чираг и Гюнешли в азербайджанском секторе Каспийского моря до 2050 года. В результате осуществления «Новой нефтяной стратегии», притока крупных инвестиций в нефтяную промышленность, применения современных технологий и оборудования была разработана газоконденсатного месторождения (ГКМ) Шах-Дениз, появилось повышенный интерес к потенциалу Азербайджана как основного добытчика и поставщика газа. Акционерами месторождения Шах-Дениз и газопровода Баку-Тбилиси-Эрзерум стали British Petroleum, Statoil, Sokar, Lukoil, NICO, TotalFinaElf, TPAO, LUKAGIP.

ГКМ «Шах-Дениз – 2» (разрабатывается с 2013 года) планируется экспортировать в Турцию и Европу через экспортные газотрубопроводы транскаспийский трубопровод (TANAP) и трансанатолийского (TAP). TANAP предусматривает транспортировку газа с азербайджанского ГКМ Шах-Дениз до западной границы Турции (строительство началось в 2015 г.), а TAP (эксплуатируется с 2018 г.) предусматривает транспортировку природного газа из Прикаспия и Ближнего Востока в Западную Европу (длиною в 870 км, будет проходить через Албанию, Грецию, по дну Адриатического моря и завершится в Италии) [3, 8, 9, 12-15].

В ближайшие десятилетия развитие ресурсной базы Азербайджана связано с изучением следующих структур:

- площадей «Бабек», «Шафаг», «Асиман» с прогнозными запасами 900 млрд куб. м газа и 140 млн т газового конденсата;
- глубоко залегающих горизонтов блока «АЧГ», в которых могут находиться 280-300 млрд куб. м газа;
- южных шельфовых участков Каспийского моря.

Список литературы

1. Мирбабаев М. Краткая хронология истории Азербайджанского нефтяного дела. – Баку, 2004.
2. Б. Акунин Чёрный город. Роман из серии «Новый детектив». М.: Издательств «Захаров». 2012. -352 с.
3. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах, М.: Издательство «Наука», 1994.
4. Алиев Н. Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке. – Баку: Letterpress, 2010. — 244 с.
5. Муравердиев А. Нефтяная промышленность Азербайджана в условиях перехода к рыночной экономике. - Баку, 2000.
6. Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. - Баку, 2003.
7. Мир-Бабаев М.Ф. Краткая история азербайджанской нефти. – Баку: Азернешр, 2007.
8. Добриня Л.Р. Перспективы развития газовой отрасли Азербайджанской Республики в усло-

виях глобализации //Интернет-журнал науковедение. Издательский центр "Науковедение <http://naukovedenie.ru> Выпуск 5 (24), сентябрь – октябрь 2014 publishing@naukovedenie.ru 1 <http://naukovedenie.ru> " (Москва).

9. Memoirs de don Juan Van Halen ecrits sous les yens de l'auteur par Ch. Rogier. Bruxelles, 1827; Narative of don Juan Van Halen's imprisonment in the dungeons of the inquisition at Madrid, to which are added his journey to Russia, his campaign with the army of the Caucasus. V.1-2. London 1827; London 1830.

10. Президентская библиотека Азербайджана <http://www.preslib.az/ru/>

11. Мухсинова Л. Экономические проблемы развития топливно-энергетического комплекса АР. – Баку, 2002

12. Аналитическое и Информационное Агентство «Azerbaijan Business Center» <http://abc.az/>

13. Сапронов Н. Нефтяные колодцы – провозвестники промышленной нефти. -Баку. Газета «Вышка». - 2001. -№18.

14. Mir-Babayev M.F. The role of Azerbaijan in the World's oil industry // "Oil-Industry History" (USA), 2011, v. 12, no. 1, p. 109-123.

15. История нефтегазового дела России / А.М. Шаммазов и др. - М.: И90 Химия, 2001. - 316 с.

16. История управления разработкой и историей разработки нефтяных месторождений СССР и России: Монография. - М.: Нефть и газ, 1998. - 172 с.

СТРУКТУРНА ДИНАМІКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ЗАКОН ЗОЛОТОГО ПЕРЕРІЗУ

Козак К.Б.

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та логістики, Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-8099-6607*

STRUCTURAL DYNAMICS AS AN ELEMENT OF ENSURING THE SUSTAINABILITY OF ECONOMIC DEVELOPMENT: THE LAW OF THE GOLDEN RATIO

Kozak K.

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Management and Logistics Department in Odessa National Academy of Food Technologies, Department of Management and Logistics

Анотація

Статтю присвячено аналізу впливу структурних параметрів на розвиток економіки з акцентуацією уваги на забезпеченні аспектів сталості. Розкрито прикладні аспекти застосування закону золотого перерізу в економічній сфері на основі аналізу структурування доходів між інституційними секторами економіки. Розкрито структурні особливості сучасного стану розвитку постіндустріальних країн. Виділено тенденції структурних трансформацій глобальної економічної системи. Зроблено загальний висновок про невідповідність сформованої структури постіндустріальних економік принципам сталого розвитку.

Abstract

The article is devoted to the analysis of the impact of structural parameters on the development of the economy with an emphasis on ensuring aspects of sustainability. Applied aspects of the application of the law of the golden ratio in the economic sphere are revealed based on the analysis of income structuring between institutional sectors of the economy. The structural features of the current state of development of post-industrial countries are revealed. Trends of structural transformations of the global economic system are highlighted. The general conclusion is made about the inconsistency of the formed structure of post-industrial economies with the principles of sustainable development.

Ключові слова: закон золотого перерізу, золота пропорція, сталий розвиток, структурна динаміка, постіндустріальне суспільство.

Keywords: law of golden section, golden proportion, sustainable development, structural dynamics, post-industrial society.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Постіндустріальна стадія розвитку суспільства, відлік історії якої починають з другої половини XX сторіччя, представляє собою соціально-економічну систему, де провідну роль відіграє сфера послуг, відтісняючи на другий план сферу матеріального виробництва в промисловості і сільському господарстві. Домінуючим фактором структури продуктивних сил виступає людина як джерело новачій, імпульс для науково-технічного прогресу.

Розвиток постіндустріального суспільства не є рівномірним, більшість країн світу функціонують на принципах індустріальної та аграрно-індустріальної систем взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Необхідною умовою становлення глобального постіндустріального суспільства є розповсюдження і укорінення в свідомості суб'єктів господарювання парадигми сталого економічного розвитку. Саме її реалізація здатна зменшити гостроту протиріччя між енергетичними потребами інформаційного суспільства і доступними обсягами енергетичної сировини індустріальної епохи, а також забезпечити вирішення екологічних проблем, пом'якшити наслідки стрімкого вибуху народонаселення в країнах третього світу. При цьому актуалізуються загальнотеоретичні і прикладні аспекти впливу структурних трансформацій в рамках макро- і мегаекономіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічний апарат дослідження взято з інституційної архітекτονіки, початок якої було покладено українськими науковцями, такими як Гриценко А., Яременко О., Яременко В., Артёмова Т., Архиреев С., Гриценко О., Демент'єв В., Кричевська Т., Крючкова І., Лебедева В., Липов В., Малахова Н., Малий І., Мандибура В., Меркулова Т., Павленко Ю., Петровська О., Прозоров Ю., Пустовіт Р., Степаненко С., Тарасевич В., Унковська Т., Чугунов І. [1].

Аналізу структурної складової економічного розвитку присвячено роботи відомих науковців, серед яких: Гесць В., Шинкарук Л., Єщенко П., Артёмова Т., Якубовський М., Кіреєв С., Левчук Н., Мунтіян В., Пасхавер Б., Венгер Л., Одотюк І. тощо [2].

Значний вклад у дослідження теоретичних і прикладних аспектів використання закону золотого перерізу в економічній сфері внесено Крючковою І. [3, 4].

Метою статті є аналіз впливу структурних параметрів на розвиток економіки з акцентуацією уваги на забезпеченні аспектів сталості з використанням методології інституційної архітекτονіки, а саме закону золотого перерізу.

Виклад основного матеріалу. Закон структурного (золотого перерізу) характеризує зв'язок елементів, що мають внутрішні фактори розвитку і

здатність об'єднуватися в структури більш широкої цілісності.

Саме поняття «золотого перерізу» пішло від Леонардо да Вінчі, який змоделивав стереометричне тіло, що складалося з правильних п'ятикутників, і, перетинаючи тіло в різних місцях, кожного разу отримував прямокутники, в яких співвідношення сторін давало золоту пропорцію.

В загальному вигляді золотий переріз – це таке ділення відрізка, в якому менший відрізок співвідноситься з більшим, як більший з цілим. Математичні відрізки золотого пропорції виражені безкінечним ірраціональним дробом: $AE = 0,618...$, якщо АВ прийняти за одиницю, $BE = 0,382...$ Для практичних цілей беруться значення: 0,62 та 0,38. Якщо відрізок АВ прийняти за 100 частин, то більша його складова буде дорівнювати 62, а менша – 38 [5].

Пропорції золотого перерізу є вищим проявом структурної досконалості, тому доцільно їх використати в рамках інституційної архітекτονіки. Прикладні аспекти застосування закону золотого перерізу в економічній сфері можливо і доцільно здійснити на основі аналізу структурування доходів між інституційними секторами економіки.

За класифікацією інституційних секторів економіки [6] інституційні одиниці структурно поділені на 2 розділи: S1 (економіка в цілому) і S2 (інший світ). Розділ S1 у свою чергу поділений на 5 підрозділів. Сектори економіки:

- S11. Нефінансові корпорації (НК) - інституційні одиниці, основною діяльністю яких є виробництво ринкових товарів чи надання нефінансових послуг (підприємства, акціонерні товариства, компанії тощо);

- S12. Фінансові корпорації (ФК) - всі корпорації, які спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності (банки, кредитні спілки, ломбарди, біржі, страхові компанії, недержавний пенсійний фонд тощо);

- S13. Сектор загального державного управління (ЗДУ) - юридичні особи, для яких основною діяльністю є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади відносно інших інституційних одиниць у межах певної території. Крім того, цей сектор включає державні установи, які надають товари та послуги домашнім господарствам або суспільству у цілому, в основному безкоштовно або за економічно незначущими цінами для досягнення певних політичних або соціальних цілей (наприклад, установи охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, які фінансуються органами державного управління);

- S14. Домашні господарства (ДГ) - сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне госпо-

дарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи;

- S15. Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ), які надають неринкові товари та послуги домашнім господарствам без оплати або за цінами, що не мають економічного значення (політичні партії та інші громадські організації; благодійні організації і фонди; соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових корпорацій).

- S2. Інший світ – закордонні економічні одиниці, з якими резиденти України здійснюють певні операції, нерезидентний сектор національної економіки.

Найбільш важливою для процесу відтворення виявляється фаза формування валових наявних доходів в інституційних секторах економіки, оскільки в секторній структурі валового наявного доходу за-

кладається відтворювальна модель економіки з акцентом на активізацію споживання або інвестування в технічне і технологічне оновлення виробництва.

Проведені українськими вченими дослідження з використанням правила золотого перерізу (розподіл відбувався шляхом ділення меншого залишку на дві складові – 61,8% та 31,2%) дозволили отримати наступні пропорції секторних складових структури валового наявного доходу (Рис. 2): ДГ – 61,8; сектор ЗДУ – 23,6; НК – 9; НКОДГ – 3,4; ФК – 1,3; залишок – 0,8 [1, с. 80]

Порівняльний аналіз секторного розподілу валового наявного доходу в ринково та інституційно розвинутих країнах світу показав, що вони мають відносно стійкі рівні, які коливаються в залежності від частки державних індивідуальних послуг (натуральних трансфертів) та фази економічного циклу.

В якості ілюстрації наведемо дані щодо структури валового наявного доходу в розрізі інституціональних секторів економіки в різних країнах (Табл. 2).

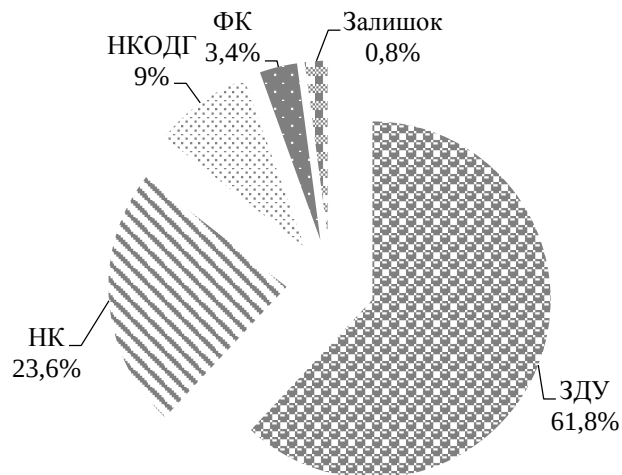

Рис. 2. Розподіл валового наявного доходу за золотими пропорціями

Таблиця 2.

Структурування валового наявного доходу в розрізі інституціональних секторів економіки (середнє значення за період) [1, с. 81]

	ДГ	ЗДУ	НК	НКОДГ	ФК
Австрія (1995-2003)	67,6***	21,2	9,2		2,0
Бельгія (1991-2003)	63,8	20,6	12,5	1,3	1,8
Італія (1991-2003)	74,4	16,7	6,8	0,5	1,2
Чеська Республіка (1995-2003)	57,5	26,1	13,0	0,7	2,7
Польща (1990-2000)	71,7	18,1	6,2	1,3	2,7
США* (1990-2003)	73,2	15,9	10,9**		
Франція (1991-2003)	65,0	24,2	8,9	0,6	1,3
Ірландія (1995-2001)	63,9	18,7	17,4**		
Великобританія (1991-2003)	69,3***	19,0	9,7		2,0
Німеччина (1991-2003)	69,6***	20,2	8,6		1,7
Фінляндія (1991-2004)	56,5	26,4	13,6	2,6	0,8
Швеція (1993-2003)	54,4***	30,4	12,1		3,1
Норвегія (1991-2003)	51,2	31,4	12,9	2,7	1,7
Нідерланди (1991-2003)	54,7	25,2	12,3	0,6	7,1
Корея (1991-2003)	65,9***	21,7	10,3		2,2
Японія (1991-2002)	64,7	17,6	13,0	1,6	3,1
Греція (1995-2003)	76,9	14,2	7,4	0,4	1,2
Португалія (1995-2003)	66,6	19,5	9,6	1,9	2,4
Словаччина (1995-2003)	59,9	22,7	13,4	0,8	3,3
Україна (1990-2005)	56,8	26,6	11,3	2,9	2,5
Пропорція золотого перерізу	61,8 63,6***	23,6	9 12,4**	3,4	1,3

*По відношенню до валового національного продукту

**Разом з фінансовими корпораціями

***Разом з НКОДГ

Як демонструють дані таблиці 2, деякі країни наблизились до золоті пропорції розподілу валового національного доходу лише за окремими складовим: Ірландія – за рівнем наявних доходів домогосподарств; Австрія, Франція, Великобританія, Німеччина, Португалія – за рівнем нефінансових корпорацій; Франція і Словаччина – за рівнем сектору загального державного управління; Італія, Франція, Греція – за рівнем фінансових корпорацій. Золота пропорція продемонструвала свою ефективність на прикладі скандинавських країн.

Як зазначає Крючкова І. В., сучасний розвиток ринкових країн відображає циклічне зменшення динамізму. Структурними передумовами цього є: скорочення схильності домогосподарств до заощаджень із формуванням тенденції до підвищення частки споживчих витрат і, відповідно – зменшення частки валових заощаджень, а також від’ємне сальдо прямого іноземного інвестування, що спостерігається у європейських країнах. При цьому рівень наявних доходів нефінансових корпорацій був стало меншим за «золоту» норму, що зменшувало можливість інноваційного ресурсного маневру, спрямованого до модернізації з боку самих корпорацій. В результаті знизився темп нагромадження основного капіталу [3].

З вище наведеного можна зробити висновок, що відбувається циклічне затухання розвитку в ринкових країнах. Для кожного етапу економічного циклу формується своя структура ВНД, яка забезпечує оптимальний рівень гармонізації інтересів

держави, населення та бізнесу, що в свою чергу забезпечує оптимізацію використання ресурсів. Зміна структури валового наявного доходу на користь інвестиційної та екоінноваційної складових, що відповідають парадигмі сталого розвитку, може змінитися лише з часом, після “відпрацювання” наявних виробничих потужностей (що мають досить великі резерви нарощування виробництва) та появи необхідності в суттєвій модернізації виробництва не лише в рамках окремих підприємств, а й економіки в цілому. Розгортання інноваційного ядра на принципах сталості спричинить початок нового циклу розвитку, разом з цим і прискорення економічного розвитку. Саме етап стабільного розвитку може характеризуватися більш усередненою структурою ВНД, наближеною до пропорції золотого перерізу.

Цікавим є узагальнення щодо невинпадковості архітектури економіки в різних площинах. Вона підпадає під дію універсального закону структурування живої та неживої природи, який є вищим проявом структурної та функціональної досконалості цілого та його частин, при цьому оптимізує цю сполучену взаємодію в напрямку досягнення максимального результату при мінімальних витратах. Побудова економіки за законом золотого перерізу надає їй найбільшого динамізму розвитку із максимально економічним режимом функціонування. Порушення цього закону блокуванням тих чи інших складових, або штучною підтримкою якогось одного сегменту за рахунок інших веде до втрат в динаміці та ресурсах [3].

• Для постіндустріального суспільства характерна п'ятисекторальна структура економіки:

- - первинний сектор (галузі економіки, продукти яких є сировиною для інших галузей - сільське господарство, рибальство, лісова промисловість та гірництво);

- - вторинний сектор (галузі економіки, в яких відбувається перетворення сировини на кінцевий продукт);

- - третинний сектор (сектор надання послуг);

- - четвертинний сектор (галузі економіки, що включено до економіки знань – наукові дослідження і розробки, сфера освіти тощо);

- - п'ятинний сектор (надання послуг на не-прибутковій основі).

- Як вже зазначалось вище, домінуючим сектором постіндустріальної системи господарювання є третинний сектор, структурними елементами якого можна вважати четвертинний і п'ятинний сектори, що відпачкувалися і стали окремими частинами цілого, не втративши з ним внутрішнього зв'язку. Загальносвітовою тенденцією макроструктурних зрушень стало скорочення аграрного сектору економіки з одночасним зростанням частки послуг у ВВП. Описана ситуація є характерною як для країн з високим, так і з низьким рівнем доходу на душу населення. Вона стала наслідком дії фінансових механізмів перерозподілу коштів, розвитку комунікацій, транспорту і засобів зв'язку, підвищення мобільності факторів виробництва, розширення можливостей обміну інформацією, зокрема технологічного характеру.

- Цікавим є аналіз структурних трансформацій у глобально модифікованій системі з акцентом на досягненні параметрів економічної сталості. Так, специфіка постіндустріальних економік, представлених, головним чином, сферою нематеріального виробництва, пом'якшує проблему забруднення навколишнього середовища. Монопольним ресурсом стають інформація і знання, а масштаби виробничого використання природних ресурсів значно скорочуються. Розвинені країни демонструють різке скорочення індустріального сектору, переходячи на виробництво «нової продукції» у вигляді грошей, фінансових і інших послуг, шоу-бізнесу, ігрового бізнесу, інноваційних благ. Подібний стан речей реалізується у наступних тенденціях:

- постіндустріальні країни отримують вигоду у вигляді зростання реальних доходів споживачів і розширення споживчого попиту. Зворотною стороною медалі стає потрапляння у залежність економіки та соціально-економічної стабільності розвинених країн від зазначених факторів;

- формування bubbleeconomics (від англ. bubble – пухир). Прискорюється розвиток фондового ринку, що значно випереджає реальне виробництво, перетворюючись на провідну галузь в країнах Заходу. Частка реального сектору в економіці розвинених країн становить лише 10% загального обороту фінансових ресурсів, 90% всіх

коштів вкладено у спекулятивні торгівельно-фінансові активи, в тому числі 75% з них – у фінансові ресурси валютних ринків і цінних паперів [7, с. 19]. Така структурна трансформація створює модель економіки, що працює на основі функціонування фіктивної частини фінансового капіталу (у вигляді похідних цінних паперів, так званих деривативів) тріади промислового, торговельного і банківського капіталу. Віртуальні квазіринкові інструменти – фінансові деривативи - у 2008 р. оцінювалися у понад 1,2 квдрл дол., що в десятки разів перевищує не лише ВВП США, а й усього світу. Навіть такі гіганти західної промисловості, як корпорація «Дженерал електрик» останнім часом отримують переважну частку свого прибутку від фінансових операцій [8, с. 20]. Bubbleeconomics характеризується ірраціональним виробництвом (збільшується частка у ВВП сфери послуг, зокрема, розважального бізнесу), що провокує і відтворює ірраціональне споживання. Формуються передумови сучасних економічних, фінансових та структурних криз;

- економічна стратифікація. Країни – постачальники сировини, втрачають свої позиції через існування диспаритету цін на «нову» і традиційну продукцію. Упродовж 90-х років XX ст. спостерігалось реальне зниження цін на сировинну продукцію, незважаючи на промисловий бум у США та країнах Західної Європи. Диспаритет цін викликано не об'єктивними, а суб'єктивними чинниками – заходами політичного впливу розвинених країн з метою захисту їх національних інтересів. Вагомим фактором економічної стратифікації є функціонування фіктивного капіталу у вигляді «фінансових пухирів», що сприяє утворенню купки країн «золотого мільярда». Статистика стверджує, що ці країни, де проживає приблизно 15% населення планети, споживають близько 85% ресурсів, вироблених у всьому світі. Попри фінансову і економічну кризу, статки багатих людей світу зростають. Усього 1% сімей володіє 35% багатств світу, а 0,001% сімей володіють п'ятою частиною цих багатств. Водночас близько 1,4 млрд людей (майже кожна п'ята людина планети) живуть за межею бідності. За даними Світового банку, розрив між багатими і рештою населення зростає прискореними темпами. З середини XIX ст. до кінця 70-х років XX ст. різниця між доходом середнього мешканця планети і середньосвітовим доходом на душу населення зросла приблизно з 40% до 80%. Глобальна нерівність досягла найвищих показників на початок 1980-х років. Із початком економічного піднесення в Індії та Китаї цей показник поступово скорочується – в основному за рахунок цих країн [9, с. 34]. Фактично, відбувається поділ соціально-економічної мегасистеми на ланцюги, що ускладнюються, і ті, що деградує. На думку Гриценко А.А. сьогоднішня катастрофа третього світу є не випадковим, а закономірним процесом еволюції. Феномен відсталості має термодинамічне походження. Боротьба з відсталістю – це боротьба з другим початком термодинаміки, і перемога над ним завжди

буде відносною. Глобалізація в її нинішньому вигляді не може втекти від законів природи [1, с. 109]. Аналогію можна провести з біологічними процесами: види, що знаходяться в основі трофічної піраміди, тобто забезпечують харчування більш високих, характеризуються меншою швидкістю еволюції, ніж ті види, що формують вершину даної піраміди;

- екологічна та інноваційна стратифікація. Ресурсо-, трудомісткі та екологічно «брудні» виробництва поступово переносяться з розвинених країн у країни з найдешевшою робочою силою. В результаті – в постіндустріальних країнах доквілля страждає набагато менше, а в країнах, де домінує індустріальна економіка, зростає екологічне навантаження.

До основних структуроутворюючих факторів трансформації економіки у векторі забезпечення сталого розвитку є: розвиток інституційного середовища з появою нового типу взаємовідносин між інституційними секторами економіки; мінімізація втручання держави в підприємницьку діяльність; посилення ролі держави в створенні стабільного макроекономічного середовища, сприятливого для учасників ринку; якісне виконання державою соціально-економічних функцій з підвищенням ефективності функціонування бюджетної сфери; політичний розвиток суспільства в його здатності запобігати зрощенню влади і бізнесу; поява нової якості владної еліти як відображення зміни філософії господарювання; становлення і розвиток нової моделі впорядкування світової економіки, здатної визначити і реалізувати стратегічні цілі розвитку окремих країн та їх угруповань, забезпечити екологізацію і соціалізацію економіки.

Висновки. Високий потенціал аналізу впливу структурних параметрів на становлення парадигми сталого розвитку демонструє інституційна архітектура, до методологічного апарату якої входить закон структурування або золотого перерізу, що характеризує зв'язок елементів, які мають внутрішні фактори розвитку і здатність об'єднуватися в структури більш широкої цілісності.

Побудова економіки за законом золотого перерізу надає їй найбільшого динамізму розвитку із максимально економічним режимом функціонування. Структурними особливостями сучасного стану розвитку постіндустріальних країн є зменшення схильності домогосподарств до заощаджень із формуванням тенденції до підвищення частки споживчих витрат і, відповідно – скорочення частки валових заощаджень, а також від'ємне сальдо прямого іноземного інвестування. В той же час рівень наявних доходів нефінансового сектору не відповідає золотій пропорції, а саме менше, ніж «золота» норма. Це зменшує можливості інноваційних трансформацій, що є необхідними для

укорінення парадигми сталого розвитку. Нагальною є потреба зміни структури валового наявного доходу на користь інвестиційної та екоінноваційної складових.

Глобальна економічна система демонструє наступні тенденції структурних трансформацій: постіндустріальні країни отримують виграв у вигляді зростання реальних доходів споживачів і розширення споживчого попиту; формування bubbleeconomics; економічна стратифікація; екологічна та інноваційна стратифікація.

Сформована структура постіндустріальної економіки не відповідає принципам сталого розвитку. Потрапляння в залежність від розширення споживчого попиту веде до ірраціонального споживання, структурні деформації мегаекономіки за сутнісним наповненням виступають передумовами глобальних криз в наслідок необґрунтованих темпів зростання фінансового сектору; екологічна та інноваційна стратифікація формує зони з високим техногенним впливом антропогенної діяльності на навколишнє середовище; механізми локального і глобального розподілу благ в існуючому вигляді збільшують структуровані нерівності між різними групами людей і країн, що не відповідає соціальній вимозі сталого економічного розвитку.

Список літератури

1. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
2. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра экон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України; Ін-т экон. та прогноз. – К., 2011. – 696 с.
3. Крючкова І. В. Макроструктурні фактори розвитку економіки України та закон золотого перерізу. Економіст. 2005. №9. С. 26-30.
4. Крючкова І. В. Структурні чинники розвитку економіки України. – К. Наукова думка, 2004. – 317 с.
5. Лаврус В. Золотое сечение. URL: <http://www.n-t.ru/tp/iz/zs.htm>
6. Знайомимось з Класифікацією інституційних секторів економіки України (KICE)/ URL: <http://parusconsultant.com/?doc=02TVF6490A>
7. Путь в XXI век: стратегические проблемы и перспективы российской экономики / рук. авт. колл. Д.С. Львов; отд. экон. РАН. – М.: Изд-во «Экономика», 1999. – 795 с.
8. Лужков Ю.М. Транскапитализм и Россия. – М.: ОАО «Московские учебники и Картолиграфия», 2009. – 230 с.
9. Беликов А. Либерализм – дорога на обочину. «2000». 2009. А2

СУЧАСНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ТРУДОРЕСУРСНОЇ ВОЛАТИЛЬНОСТІ**Ланська С.П.***Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ),
доцент кафедри, кандидат економічних наук
orcid.org/0000-0003-1986-8777***Міщенко С.О.***Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ)
orcid.org/0000-0003-0946-9940***MODERN ASPECTS OF LABOR MARKET REGULATION IN THE CONDITIONS OF LABOR VOLATILITY****Lanska S.,***The Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine (Kyiv), Associate Professor,
Candidate of Economic Sciences
orcid.org/0000-0003-1986-8777***Mishchenko S.***The Institute of Personnel Training of the State Employment
Service of Ukraine (Kyiv)
orcid.org/0000-0003-0946-9940***Анотація**

Статтю присвячено узагальненню теоретичних аспектів регулювання ринку праці, визначенню підходів до регулювання ринку праці України в умовах трудоворесурсної волатильності. В роботі проаналізовано концептуальні підходи до регулювання ринку праці протягом XVII-XX ст., розроблено генезис підходів до визначення змісту регулювання ринку праці, запропоновано схему диференціації методів його державного регулювання. Розроблено структурну схему піраміди цілей регулювання ринку праці. Зроблено висновки, що ефективне регулювання попиту та пропозиції на ринку праці в умовах трудоворесурсної волатильності є можливим за умов забезпечення комплексного управління ринком праці на декількох рівнях одночасно.

Abstract

The article is devoted to the generalization of theoretical aspects of labor market regulation and to the definition of approaches to the regulation of the labor market of Ukraine in conditions of labor volatility. The article contains an analysis of conceptual approaches to labor market regulation during the XVII-XX centuries. The scientific work contains the developed genesis of approaches to determining the content of labor market regulation, the scheme of differentiation of methods of state labor market regulation is offered. The author has developed a block diagram of the pyramid of labor market regulation goals. It is concluded that the effective regulation of labor market supply and demand in conditions of labor volatility is possible to ensure integrated management of the labor market at several levels simultaneously.

Ключові слова: ринок праці, регулювання ринку праці, попит, пропозиція, трудоворесурсна волатильність, мета, рівень, ієрархія.

Keywords: labor market, labor market regulation, demand, supply, labor volatility, purpose, level, hierarchy.

Постановка проблеми. Ринок праці являє собою систему соціально-економічних і трудових відносин, що виникають в результаті взаємодії між роботодавцями та найманими працівниками за участі держави. Збалансованість ринку праці виступає фактором економічного зростання та визначається пропорційністю розподілу трудових ресурсів.

Ринок праці виконує функцію сполучної ланки між формуванням робочої сили та її використанням, забезпечуючи тим самим рівновагу професійно-кваліфікаційних характеристик робочої сили й техніко-технологічних параметрів робочих місць [22].

Дисбаланс попиту та пропозиції на ринку праці України спричинив значну трудоворесурсну волатильність – нестабільний стан трудоворесурсного забезпечення економіки, який є наслідком трива-

лого порушення функціонального зв'язку між структурно-галузевими потребами економіки у робочій силі і системою професійно-кваліфікаційної підготовки працівників. Основними ознаками ситуації, що склалася, є недостатня чисельність та невідповідна вимогам ринку якість людських (трудових) ресурсів.

Недостатня ефективність державної регуляторної політики щодо забезпечення зайнятості населення має наслідком нестачу персоналу на більшості українських підприємств. За таких умов існує необхідність перегляду фундаментальних основ та формування нових підходів щодо регулювання ринку праці з урахуванням волатильності трудоворесурсного забезпечення як провідної ознаки сучасності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню питань становлення та розвитку ринку праці присвячено праці таких видатних зарубіжних вчених, як І. Валлерстайн, К. Маркс, М. Піоре, Д. Рікардо, П. Самуельсон, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, У. Фарр та ін. Основні проблеми формування та розвитку процесів, що притаманні сучасному ринку праці України, представлені в роботах Д. Богині, С. Бандура, О. Божко, В. Василенка, В. Гейця, В. Дружиніної, С. Калініної, А. Колота, Е. Лібанової, Л. Лутай, Ю. Маршавіна, І. Петрової, В. Петюха та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Не дивлячись на значну кількість наукових робіт за проблематикою регулювання ринку праці, подальшого опрацювання вимагають питання регулювання ринку праці з урахуванням специфіки проявів трудоворесурсної волатильності.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних аспектів регулювання ринку праці, визначення сучасних підходів до регулювання українського ринку праці в умовах наявної трудоворесурсної волатильності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок праці як механізм, що здатен вирішувати основні економічні завдання, реалізує певні соціально-трудові функції на основі інформації, яка надходить у вигляді вартості праці, способів виникнення та дотримання балансу між робочою силою й роботодавцями. Однак функціонування економічної системи обумовлює виникнення ситуацій, коли ринковий саморегулюючий механізм не може забезпечити ефективний розподіл ресурсів з метою збалансування попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці, що формує основи трудоворесурсної волатильності.

Недоліки механізму саморегулювання сучасного ринку праці знаходять прояв у підвищенні рівня безробіття, неможливості забезпечення повної

та продуктивної зайнятості всім, хто до цього прагне, через економічну нестабільність, а також у відсутності механізмів, соціального захисту, недосконалості конкуренції [2, с. 5–7].

Економічна нестабільність та стрімкий розвиток технічних інновацій впливають на ринок праці, зумовлюючи дисбаланс робочої сили, який може мати різні форми прояву, зокрема: нестача кваліфікованих кадрів або їх надлишок; старіння професійних умінь; надмірно високий або недостатній рівень освіти, кваліфікації тощо [15, с. 9].

Поєднання інтересів суб'єктів ринку праці є можливим за умови дієвого державного регулювання ринку праці, яке має бути спрямоване на збереження стану рівноваги, подолання трудоворесурсної волатильності, а також формування необхідних кількісних та якісних характеристик людських ресурсів.

Теоретичні підходи до дослідження регулювання ринку праці пройшли шлях еволюційного розвитку і характеризуються різновекторністю напрямків та шкіль в структурі світової економічної думки, що відрізняється різноманіттям концептуальних підходів, методів, інструментарію дослідження. На основі аналізу концептуальних підходів щодо дослідження регулювання ринку праці (табл. 1.1) можна констатувати, що в основі кожної концепції передбачено детально розроблений комплекс теоретичних оцінок щодо процесів та явищ, які відбувались на ринку праці в певному часовому вимірі.

Виходячи зі змісту концептуальних підходів до регулювання ринку праці, можна зробити висновок, що всі підходи можна об'єднати за двома основними напрямками: 1) класичний підхід, відповідно до якого саморегулювання ринкової системи є досконалим; 2) підхід, в рамках якого акцентовано увагу на обов'язковості залучення держави до регулювання процесів, що мають місце на ринку праці.

Таблиця 1.1

Концептуальні підходи регулювання ринку праці XVII–XX ст.*

Період	Концептуальні підходи	Початківці	Сутність функціонування ринку праці та шляхи його регулювання
XVII–XIX ст.	Класичний	А.Сміт Дж. Рікардо Дж. Мілль	- ринок регулюється дією законів ринку і, насамперед, силами конкуренції; - за умов перевищення попиту на працю – посилення конкуренції між роботодавцями.
XIX–XX ст.	Марксистський	К. Маркс Ф. Енгельс	- регулятором ринку праці є «робоча сила»; - між продуктивними силами і виробничими відносинами в суспільстві має існувати відповідність задля гармонійного розвитку економічної системи.
XIX–XX ст.	Маржиналізм	К. Менгер Ф. Візер	- досконала конкуренція ринку праці дозволяє продавцям і покупцям мати доступ один до одного та володіти повною взаємною інформацією; - застосування методу математичного моделювання процесів на ринку праці – засіб реалізації концепції економічної рівноваги.
XX ст.	Неокласичний	А. Маршал А. Пігу Г. Клей А. Лаффер Ф. Еджуорт	- ринок діє на основі цінової рівноваги, регулятором є ціна робочої сили (заробітна плата), яка гнучко реагує на ситуацію на ринку праці, збільшуючись або зменшуючись відповідно до коливань попиту та пропозиції.

XIX-початок XX ст.	Інституційно-налізм	Т. Веблен, Дж. Данлоп, Л. Ульман	- існує вплив соціально-економічних інститутів на економічний розвиток; - характер ринку праці пояснюється особливостями динаміки окремих галузей та професійно-демографічних груп.
XX ст.	Кейнсіанський	Дж. М. Кейнс, Р. Гордон	- регулятором ринку праці є держава, яка впливає на сукупний попит, і саме цим забезпечує повну зайнятість.
XX ст.	Монетаризм	М. Фрідман, Ф. Махлуп, Л. Робінс	- підтримка економічного рівноваги – шляхом проведення ефективно економічної політики.

*Побудовано на основі [11, 21, 12, 23, 13, 19, 18, 17]

Із розвитком економічних відносин у суспільстві безперервно формуються нові підходи до вирішення актуальних економічних проблем, постійно триває обґрунтування нових інструментів щодо регулювання ринку праці. В той же час, через складні

трансформаційні процеси в політичній, економічній та соціальних сферах, що негативно впливають на стан національного господарства в цілому й на ринок праці зокрема, науковцями не сформовано єдиної думки щодо інструментів регулювання ринку праці (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Генезис підходів до визначення терміну «регулювання ринку» праці

Автор	Джерело	Сутність визначення терміну «регулювання ринку праці»
Ю. Маршавін	[1, с. 24]	Регулювання ринку праці – науково-обґрунтований процес цілеспрямованого впливу органів державної влади, а також організацій роботодавців і профспілок, інституцій соціального діалогу на економічні об'єкти та процеси, що відбуваються на ринку праці
Л. Лутай	[14, с. 187]	Регулювання ринку праці – система законодавчих, економічних, адміністративних, організаційних заходів держави, спрямованих на підвищення оплати праці, зниження безробіття, створення робочих місць та підготовку кадрів
В. Дружиніна	[7, с. 67]	Регулювання ринку праці – забезпечення збалансованості ринку праці, структурно-взаємопов'язаної сукупності правових, соціальних, економічних, організаційних, управлінських засад структурної відповідності попиту і пропозиції робочої сили в часі
В. Гесць	[4, с. 105]	Регулювання ринку праці відображає сучасні демографічні виклики, які знижують продуктивність праці на ринку праці. Пріоритет регуляторної політики держави у прогнозуванні ринку праці за його кваліфікаційними та структурними ознаками, що дозволить розробити прозору систему державного замовлення на підготовку кадрів
Л. Ємельяненко	[8, с. 86]	Регулювання ринку праці – дотримання опти-мального балансу між гнучкістю та захищеністю на ринку праці, що, в першу чергу, забезпечить гарантії особам, охопленим новими формами зайнятості, та надасть їм відповідні права

Науковці залишаються єдиними стосовно того, що регулювання ринку праці передбачає забезпечення рівноваги між попитом та пропозицією робочої сили. Водночас, зважаючи на те, що ринок праці не є досконалою саморегульованою системою, науковці підкреслюють необхідність регуляторного впливу держави.

На основі вищевикладеного можна зробити висновки, що регулювання ринку праці є сукупністю методів та інструментів, за допомогою яких держава виконує взаємопов'язані функції щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування ринку праці та подолання трудоресурсної волатильності національної економіки в цілому.

Методи регулювання розподіляються за напрямками на відповідні групи, що знаходять безпосереднє застосування на ринку праці.

На особливу увагу заслуговують наукові розробки В. Міненко, в яких розглядається удосконалення механізму державного регулювання ринку

праці шляхом запровадження логістико-орієнтованого методу управління у практику регулювання ринку праці з урахуванням особливостей регіональної економіки та стану її розвитку [16, с. 176].

Методи державного регулювання ринку праці можуть бути диференційовані за різними ознаками, зокрема: за напрямком впливу, за об'єктами, за формою, за тривалістю, за рівнем впливу, за засобами реалізації та ін. В рамках проведеного дослідження обґрунтовано висновок, що ефективність державного регулювання ринку праці значною мірою залежить від застосування багатоваріантного поєднання методів та рівнів регулювання ринку праці.

Важливою умовою розвитку ринку праці є ефективна державна політика, спрямована на створення умов гідної праці. Цільовими орієнтирами державного регулювання ринку праці при цьому стають: *по-перше*, забезпечення повної зайнятості за умови збереження природного рівня безробіття, що визначається розмірами його фрикційних та структурних форм; *по-друге*, створення гнучкого

ринку праці, який здатен швидко пристосовуватись до внутрішніх і зовнішніх змін, зберігаючи керованість та стабільність; *по-третє*, продуктивне використання виробничого й людського потенціалу, зростання продуктивності праці та життєвого рівня населення [1, с. 238; 10, с. 50].

Реалізація державного регулювання має ієрархічну супідрядність (глобальна, стратегічна та тактична), яку в рамках дослідження можна визначити як «*піраміду цілей регулювання ринку праці*».

Термін *ієрархія* (англ. – *hierarchy*) визначається як розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого рівня [9, с. 108]. Наявність чіткої структури підпорядкування рівнів впливу держави на ринок праці дозволяє побудувати стратегію управління з урахуванням особливостей кожного із рівнів підпорядкування.

Піраміда цілей державного регулювання ринку праці складається з рівнів, які перебувають у певній субординації, змінюються за результатами еволюції зовнішніх умов, забезпечуючи одновекторність регуляторного впливу.

Вершиною піраміди цілей регулювання ринку праці стає «*глобальна мета*», яка формується на мета- та макрорівні державного регулювання. Глобальну мету виражено системою державного регулювання ринку праці, вона спрямована на створення та підтримання умов, що забезпечують стійкі позиції ринку праці на глобальному рівні та в національній економіці.

У сучасному світі ознак найбільш значущого чинника впливу на розвиток національного ринку праці набула глобалізація економіки.

Поступово формується *світовий ринок праці* (*метарівень*), що визначається як ринок експорту та імпорту робочої сили, який формує систему відносин між суб'єктами ринку та його інфраструктурою.

Макрорівень (національний) відображає загальноекономічні, соціальні, демографічні та політичні умови розподілу та перерозподілу людських ресурсів за сферами національної економіки, видами діяльності, формами власності й іншим параметрами. Уніфікуючи систему трудового та соціального законодавства, держава визначає загальні межі ринку праці, права та обов'язки його суб'єктів, соціально припустимі норми поведінки.

Основними чинниками збільшення зовнішніх міграційних процесів на макрорівні класифікаційного розподілу ринків праці стають вартість праці, якість та кількість робочої сили. Державне регулювання на цих рівнях спрямоване на врегулювання зовнішніх процесів міграції.

Ідентифікатором трансформації національного ринку праці стає відповідність попиту та пропозиції робочої сили на *мезорівні*, саме тому наступною ланкою державного регулювання визначено «*стратегічну мету*».

Нестабільність економічного розвитку регіонів і трудовресурсна волатильність зумовлені, в першу чергу, впливом комплексу глобальних і національних політичних, економічних, соціальних та

інших факторів, які обумовлюють важливість стратегічного планування та управління ринком праці на мезорівні.

Формування ефективної стратегії – це вибір найбільш доцільних напрямків розвитку регіону на основі обраної мети у поєднанні з найкращими засобами її досягнення. Визначенню пріоритетних напрямків розвитку ринків праці на мезорівні сприяє використання SWOT-аналізу, що визначає сильні та слабкі сторони суб'єктів ринку праці, можливості та загрози, які пов'язані з реалізацією обраних заходів, що, в свою чергу, підвищує обґрунтованість прийнятих стратегічних рішень.

Зміст стратегічної мети державного регулювання ринку праці на мезорівні полягає у мінімізації негативних проявів саморегулювання ринку праці, сприянні розвитку позитивних процесів у сфері зайнятості населення та соціального захисту безробітного населення.

Досягненню стратегічної мети регулювання ринку праці сприяє здійснення аналізу тенденцій його розвитку, оцінювання стабільності загального трудового потенціалу та за окремими соціально-демографічними групами, розробка та впровадження заходів щодо вдосконалення професійно-кваліфікаційної структури зайнятості, активізації позитивних чинників розвитку ринку праці.

Основним економічним агентом ринкової економіки є підприємство, що використовує ресурси для виробництва товарів та послуг з метою отримання прибутку. Таким чином, досягнення загальної мети державного регулювання ринку праці є неможливим без урахування тенденцій розвитку на мікрорівні.

На мікрорівні формується «*тактична мета*», що зобов'язує до безпосереднього вибору та впровадження конкретних інструментів регулювання, які сприяли б максимальному збалансуванню попиту та пропозиції на ринку праці.

За величиною суб'єктів ринку праці розрізняють великі, середні та малі підприємства. Крім того, виокремлюється індивідуальне підприємство, власником якого є одна особа з невеликим капіталом [6, с. 146]. У світовій практиці такий вид зайнятості та організаційно-правової форми діяльності має важливе соціально-економічне значення, тому доречним є виділення його у окремий рівень в системі регулювання ринку праці – *нанорівень*.

Залежно від умов конкуренції підприємство (індивідуальний підприємець) формує власну мету регулювання, визначаючи основні завдання та обсяги ресурсів, що необхідні для економічного зростання. Слід зауважити, що функціонування ринку праці на цьому рівні, в першу чергу, пов'язано з наступними чинниками:

- циклічністю господарської діяльності підприємства, яка передбачає оптимізацію або збільшення потоків ресурсу праці;
- ефективністю використання трудових ресурсів, що дозволяє збільшувати віддачу від специфічного людського капіталу;
- організацією господарської діяльності, яка

передбачає зміни форм і умов зайнятості на підприємстві [5, 3, 20].

Використання гнучкої політики регулювання ринку праці на мікро- та нанорівнях сприятиме досягненню тактичної мети, а також адаптації до зовнішніх чинників впливу, що пов'язані зі структурними змінами в економіці, коливаннями попиту на

вироблену продукцію, коливаннями кон'юнктури людських ресурсів та інституційними змінами на ринку праці.

З метою продуктивного регулювання кон'юнктури попиту та пропозиції на ринку праці всіх рівнів необхідною є комплексна система регулювання ринку праці (рис. 1.1).

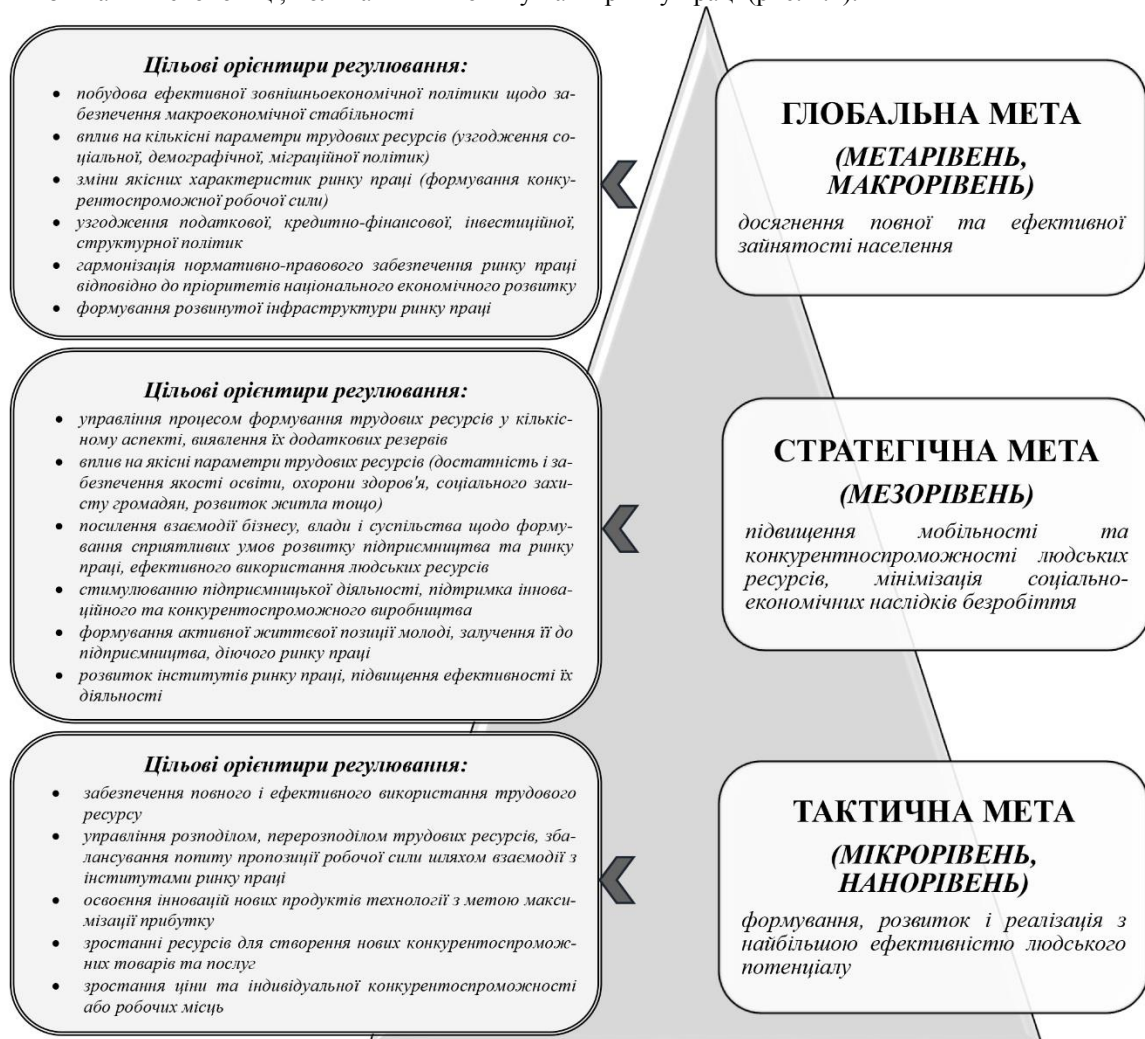

Рис. 1.1. Структурна побудова піраміди цілей регулювання ринку праці за рівнями регулювання

Оскільки рівні піраміди цілей регулювання ринку праці знаходяться між собою в певній підпорядкованості, забезпечуючи одновекторність регуляторного впливу держави на ринок праці, відсутність дієвого регулювання на одному з рівнів призведе до порушення балансу на інших, що може спричинити порушення цілісності загального механізму регулювання ринку праці.

Висновки та пропозиції. Зважаючи на недосконалість системи саморегулювання ринку праці, необхідною умовою його ефективного функціонування та розвитку в умовах поширення глобалізаційних процесів є державна регуляторна політика, яка здатна забезпечити продуктивну зайнятість, високу гнучкість ринку праці, ефективне використання виробничого та людського потенціалу.

Продуктивне регулювання попиту та пропозиції на ринку праці в умовах трудоворесурсної волатильності є можливим за умов забезпечення комплексного управління ринком праці на декількох рівнях,

з обов'язковим урахуванням специфіки кожного рівня та дотримання загальної мети. Ефективному збалансуванню попиту та пропозиції на ринку праці сприятиме багатоваріативне застосування методів відповідно до рівня регулювання ринку праці. Отже, ефективність регулювання ринку праці на кожному рівні визначає не лише загальну регуляторну модель ринку праці, а і формує трудоворесурсну сталість країни.

Список літератури

- Агапова Т. А., Серегина С. Ф. Макроэкономика: Учебник/ [текст] под общ. Ред. А.В. Сидорова. МГУ им. М. Ломоносова. – 6-е изд., стереотип. М.: Издательство «Дело и Сервис», 2004. 448 с.
- Бандур С. І., Ковенська О. А. Теоретико-методологічні імперативи державного регулювання ринку праці в контексті реформування економіки України. Ринок праці та зайнятість населення. 2015.

- № 2. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_2_3.
3. Безугла Л. С. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 6. С. 89–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_6_25.
4. Бражко О. В. Розвиток державної політики щодо регулювання ринку праці та управління трудовими ресурсами. Економіка та держава. 2010. № 2. С. 103–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_2_31.
5. Бутенко А., Сараєва І. Державна підтримка підприємницького сектору України: досвід і проблеми. Економіка України. 2012. № 5. С. 41–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_5_5.
6. Ворвинець Б. М. Модернізаційні чинники інституціоналізму в сфері зайнятості. Економіка і організація управління. 2014. Вип. 1-2. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_10.
7. Дружиніна В. В. Взаємодія суб'єктів і об'єктів місцевого ринку праці в рамках механізму забезпечення його збалансованості. Економіка та право. Серія: Економіка. 2015. № 1. С. 66–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecprec_2015_1_11.
8. Ємельяненко Л. М. Формування та регулювання новітніх форм зайнятості в Україні. Український соціум. 2015. № 1. С. 82–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_1_9.
9. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ.: Кондор, 2006. 355 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf.
10. Іванова Л. В., Сорока О. В. Державне регулювання зайнятості: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, Ротапринт. 2015. 264 с.
11. Історія економічних вчень: підручник / за ред. Тарасевича В. М., Петруні Ю. Є. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 352 с.
12. Кириленко В. В. Історія економічних вчень: Навчальний посібник / За ред. В. В. Кириленка. – Тернопіль: „Економічна думка”, 2007. – 233с.
13. Кудлак В. Я. Історичні особливості процесу зародження та розвитку економічної науки на теренах України. Сучасні соціально-економічні проблеми теорії та практики розвитку економічних систем: колективна монографія. Т.: ФОП Осадця Ю. В., 2016. С. 13–18.
14. Лутай Л. А., Тюленев С. А. Особливості регулювання ринку праці України в умовах подолання системної кризи. Ринок праці та зайнятість населення. 2015. № 3. С. 14–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_3_4.
15. Маршавін Ю. М. Професійний дисбаланс на ринку праці: економічні втрати та шляхи їх мінімізації. Економіка та держава. 2014. № 8. С. 6–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_8_3.
16. Міненко В. Л. Співвідношення активних і пасивних методів державного регулювання ринку праці на регіональному рівні. Актуальні проблеми державного управління. 2013. № 1. С. 170–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2013_1_23.
17. Мочерний С. В. Економічна теорія: Посібник. К: Видавничий центр «Академія». 2001. 656 с.
18. Научитель М. В. История экономических учений. М: Интеграция. 2005. 481 с.
19. Несененко П. П., Артеменко О. А. Історія економічних учень: навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2017. 448 с.
20. Петруненко Я. Поняття державної підтримки суб'єктів господарювання як засобу забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. Господарське право і процес. № 6. 2018. С. 110–115. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/20.pdf>.
21. Предборський В. А., Гарін Б. Б., Кухаренко В. Д. Економічна теорія / Під редакцією Предборського В. А. К.: Кондор, 2003. 492 с.
22. Ришняк Н. М. Теоретичний аналіз ринку праці як складової економічної системи. Економіка. Управління. Інновації. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_69.
23. Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку: зб. матеріалів Всеукр. Круглого столу, 10 листоп. 2016 р. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» [та ін.]; [редкол.: С. В. Степаненко, В. М. Фещенко, К. В. Лопух]. Київ: КНЕУ, 2016. 198 с.

ПРОГНОЗНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРУДОРЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: АНТИКРИЗОВИЙ АСПЕКТ

Лелюк О.Ю.,

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, завідувачка відділу навчально-методичної роботи, ліцензування та акредитації освітньої діяльності

Кушнарєнко О.П.

Маріупольський державний університет, аспірант

FORECAST TRENDS OF LABOR SUPPLY OF THE UKRAINIAN LABOR MARKET: ANTI-CRISIS ASPECT

Leliuk O.,

Institute of Personnel Training of the State Employment Service, Head of the Department of Educational and Methodological Work, Licensing and Accreditation of Educational Activities

Kushnarenko O.

Mariupol State University, postgraduate student

Анотація

В статті визначено прогностичні тенденції трудових ресурсів у контексті протидії кризовим проявам. Ідентифіковано основні тенденції на ринку праці України. Проаналізовано динаміку зайнятого населення країни та здійснено прогнозування даних. Охарактеризовано динаміку рівня безробіття з прогнозуванням цього показника у майбутніх роках. Виявлено непропорційність розвитку ринку праці України через дослідження попиту та пропозиції робочої сили. Розглянуто особливості міграційних процесів в Україні. Доведено негативні тенденції трудових ресурсів ринку праці України в кризових умовах та їх подолання шляхом підвищення якості людських ресурсів.

Abstract

The article identifies forecast trends in labor supply in the context of crisis management. The main trends in the labor market of Ukraine have been identified. The dynamics of the employed population of the country is analyzed and data forecasting is carried out. The dynamics of the unemployment rate with the forecast of this indicator in the coming years is characterized. The disproportion of the development of the labor market of Ukraine through the study of labor supply and demand is revealed. Peculiarities of migration processes in Ukraine are considered. The negative tendencies of labor supply of the labor market of Ukraine in crisis conditions and their overcoming by improving the quality of human resources are proved.

Ключові слова: людські ресурси, управління людськими ресурсами, криза, ринок праці, зайнятість, безробіття.

Keywords: human resources, human resources management, crisis, labor market, employment, unemployment.

Постановка проблеми. Сучасний етап економічного розвитку суспільства характеризується переважанням таких явищ як нестабільність, невизначеність, кризовість, що вимагає більш гнучкого характеру діяльності в сфері управління як на макро-, так і на мікрорівні. З огляду на те, що система управління людськими ресурсами є найбільш чутливою до змін у навколишньому середовищі, зростає роль саме людських ресурсів, які наділені здатністю бути як суб'єктом управлінських процесів і на-впаки. Виходячи з цього, слід зазначити провідну роль людського фактору в подоланні наслідків кризових проявів.

Тому зміна вектору розвитку системи управління людськими ресурсами з огляду на періодичну повторюваність кризових явищ в суспільстві є вкрай важливою та актуальною.

Метою статті є визначення прогностичних тенденцій трудових ресурсів у контексті протидії кризовим проявам.

Викладення основного матеріалу. Дослідження макроекономічних передумов формування системи управління людськими ресурсами має важливе значення з огляду на мінливий характер розвитку економіки. Загальні економічні зміни значно впливають на процеси, які відбуваються на ринку праці. Тому дослідження загальнонаціональних тенденцій функціонування ринку праці слугують підґрунтям для формування комплексу заходів, які дозволяють реагувати на впливи зовнішнього ринкового середовища. Ситуація на ринку праці України щодо зайнятого населення демонструє чіткі негативні тенденції (рис. 1). Розглядаючи цей показник у динаміці та враховуючи тренд змін цього показника за останні десять років отримано прогностичне значення кількості зайнятого населення – 12,9 млн. осіб у 2031 р., що майже на 4 млн. осіб менше за сучасну кількість зайнятих.

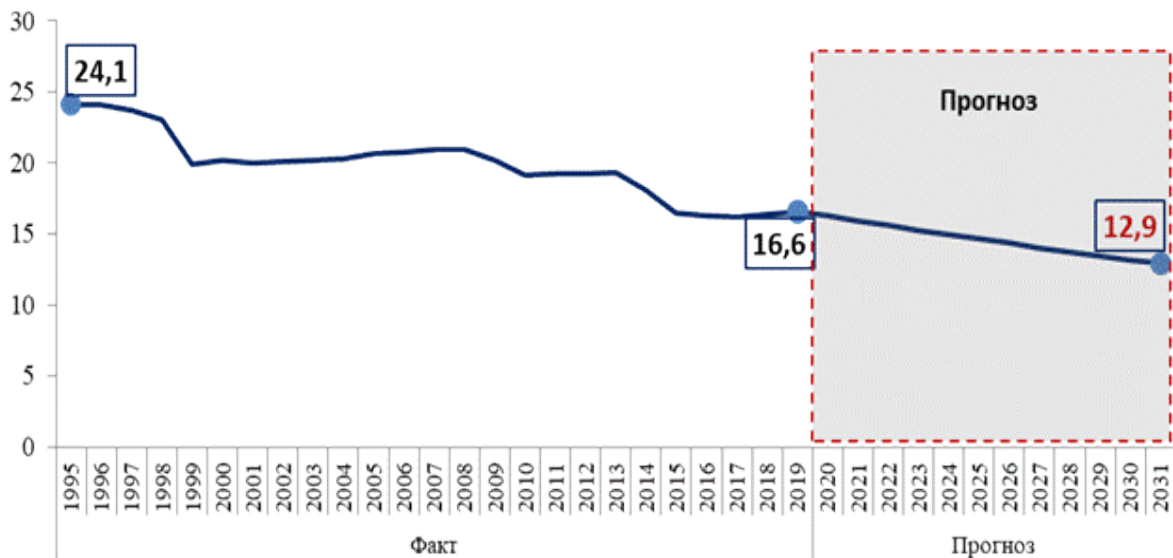

Рис. 1. Динаміка зайнятого населення України з прогнозом до 2031 р. (млн. осіб) [1]

Щодо рівня безробіття, то можна бачити (рис. 2), що коливання (різке зростання) спостерігалось у кризові для України 2008-2009, 2013-2014 рр. та прогнозовано у 2020-2021 рр.

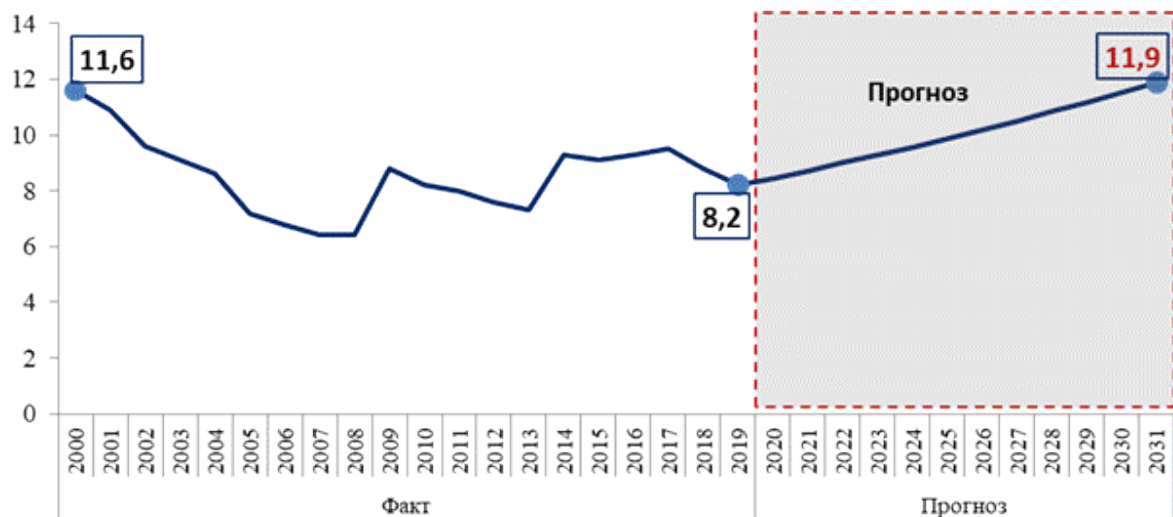

Рис. 2. Динаміка рівня безробіття серед населення віком 15-70 років з прогнозом до 2031 р. (у % до економічно активного населення, на кінець кожного звітного періоду) [1]

Ринок праці України характеризується невідповідністю між пропозицією робочої сили та попитом на неї, що демонструє співвідношення кількості безробітного населення з наявною кількістю вільних робочих місць (рис. 3). Хоча навантаження

на одне робоче місце щороку зменшується, але даний показник залишається на доволі високому рівні.

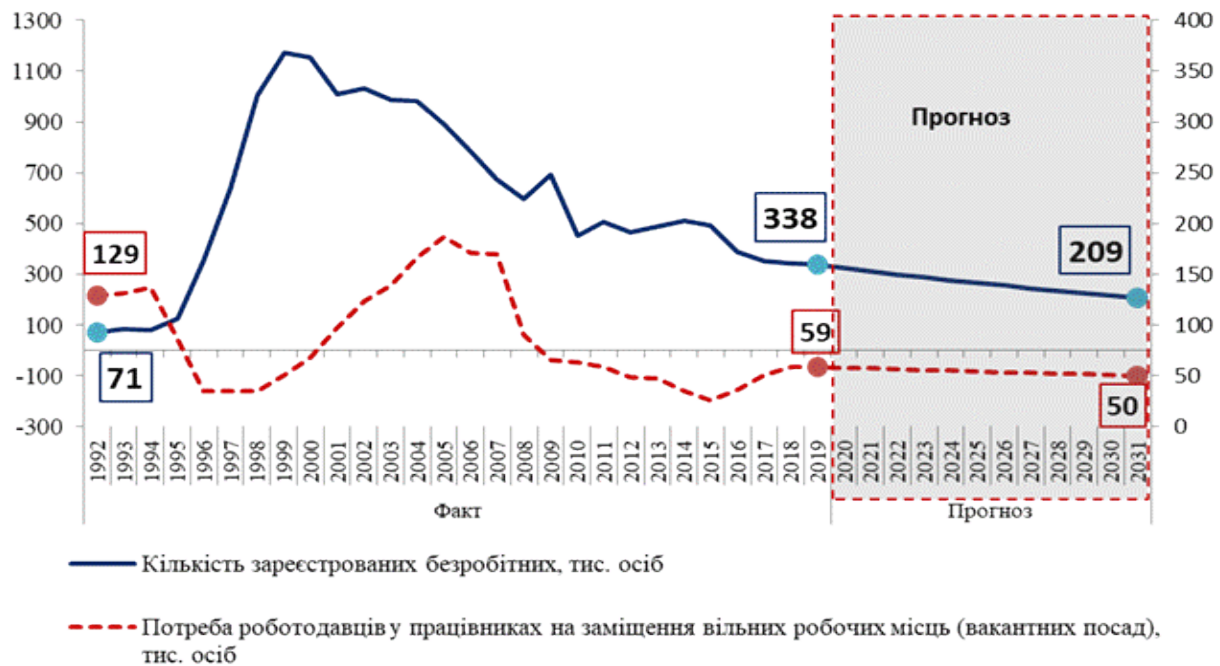

Рис. 3. Кількість зареєстрованих безробітних та кількість вакансій з прогнозом до 2031 р., тис. осіб [1]

Зокрема, у 2019 р. навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць складало 60 осіб (рис. 4). Щодо даних отриманих в результаті прогнозування, то в 2031 р. кількість зареєстрованих безробітних становитиме 209 тис. осіб,

що на 129 тис. осіб менше ніж зараз, а кількість вакансій – 50 тис. Прогнозоване навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) має незначне зниження до 59 осіб (рис. 4).

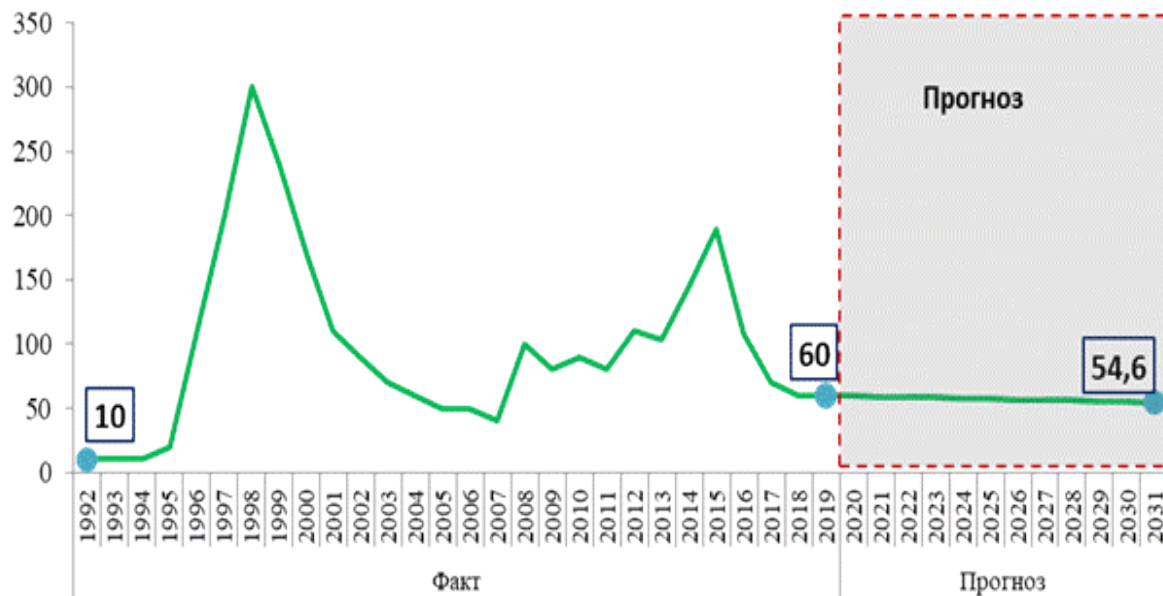

Рис. 4. Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) з прогнозом до 2031 р., осіб [1]

Дивлячись на прогнозні дані щодо безробітного населення та зайнятості, можна припустити наявність подальшої негативної тенденції у демографічних та міграційних процесах в Україні. За здійсненими підрахунками, які враховують середні відхилення у кількості населення за останні десять

років, спрогнозовано кількість наявного населення в Україні, що складатиме 38,1 млн. осіб (рис. 5). Слід зазначити, що кількість населення в Україні знизилася з 52,2 млн. осіб у 1993 р. до 41,9 млн. осіб у 2020 р.

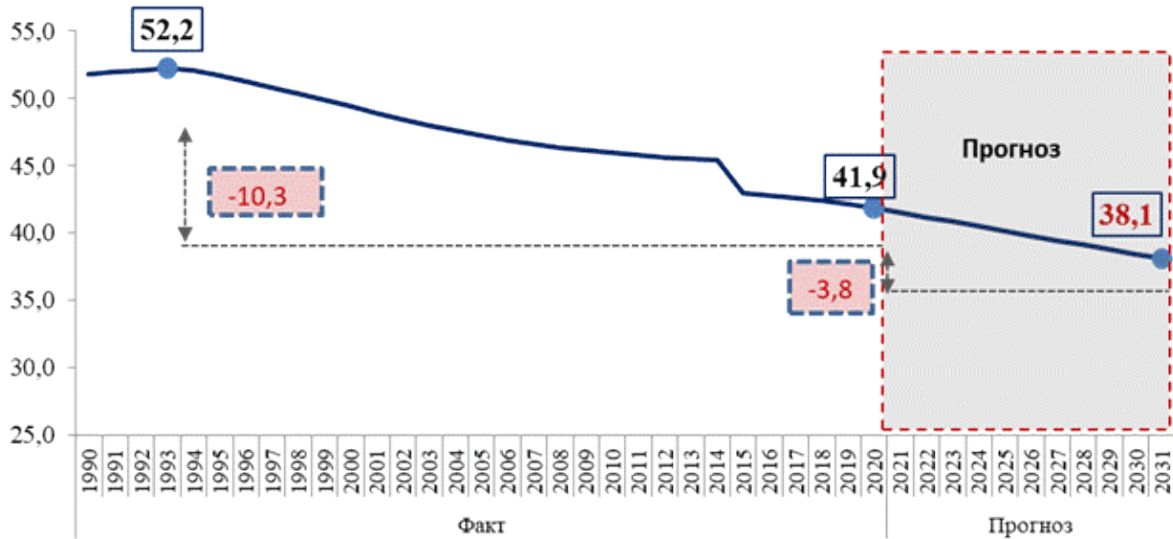

Рис. 5. Динаміка чисельності наявного населення з прогнозом до 2031 р., млн. осіб [1]

Поряд зі зменшенням населення з природних причин (низька народжуваність, висока смертність населення) виникає проблема міграційного відтоку

співгромадян. На рис. 6 видно хвилюподібне коливання кількості вибулого населення та тенденцію до збільшення в прогнозованому періоді з 555 тис. осіб у 2019 р. до 754 тис. осіб у 2031 р.

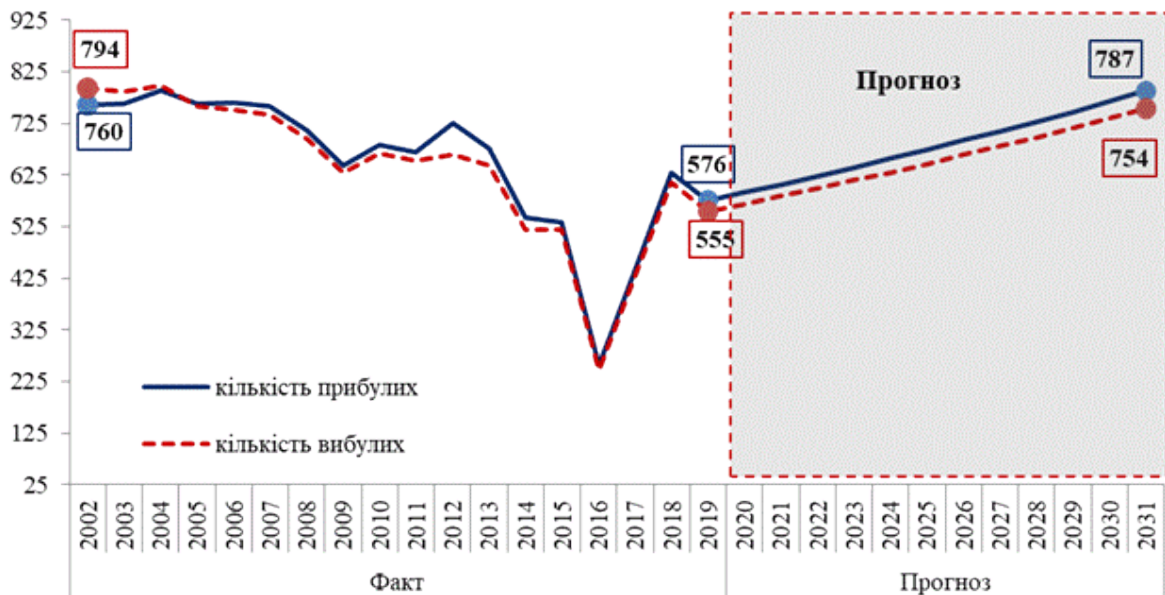

Рис. 6. Динаміка процесів міграції з прогнозом до 2031 р., тис. осіб [1]

Кількість населення, яке від'їжджатиме за межі України з урахуванням тенденціями минулих років суттєво збільшиться (рис. 7) та в 2031 р. може

становити 171 тис. осіб у порівнянні з 27 тис. осіб у 2019 р.

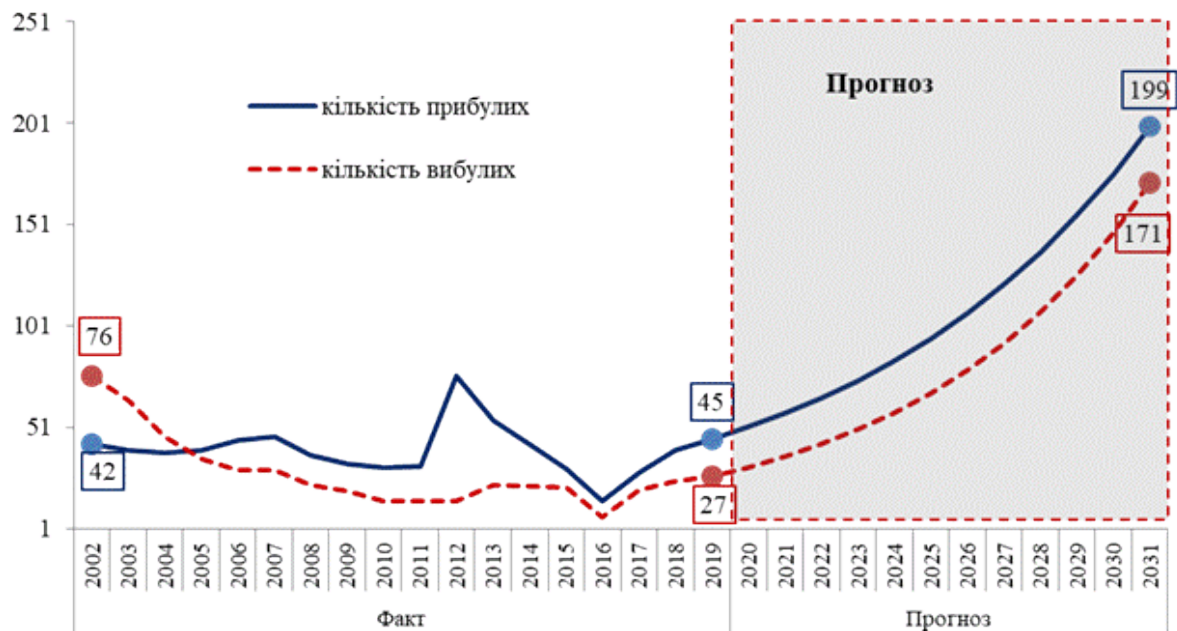

Рис. 7. Динаміка процесів міждержавної міграції з прогнозом до 2031 р., тис. осіб [1]

Формування якісної складової людських ресурсів на державному рівні досягається за допомогою системи вищої та професійно-технічної освіти. Кожного року заклади вищої та професійно-технічної освіти України готують велику кількість майбутніх фахівців. Пік кількості підготовлених фахівців закладами вищої освіти спостерігався у 2010 р. та

склав 654,7 тис. осіб (рис. 8), що майже у 3 рази перевищувало кількість випускників закладів професійно-технічної освіти (247,4 тис. осіб).

Щодо прогнозних даних до 2031 р. (рис. 8), то кількість випускників ЗВО може зменшитися на 151 тис. і складатиме 233 тис. осіб, а кількість випускників закладів професійно-технічної освіти зменшиться більше ніж удвічі і складатиме 56 тис. осіб.

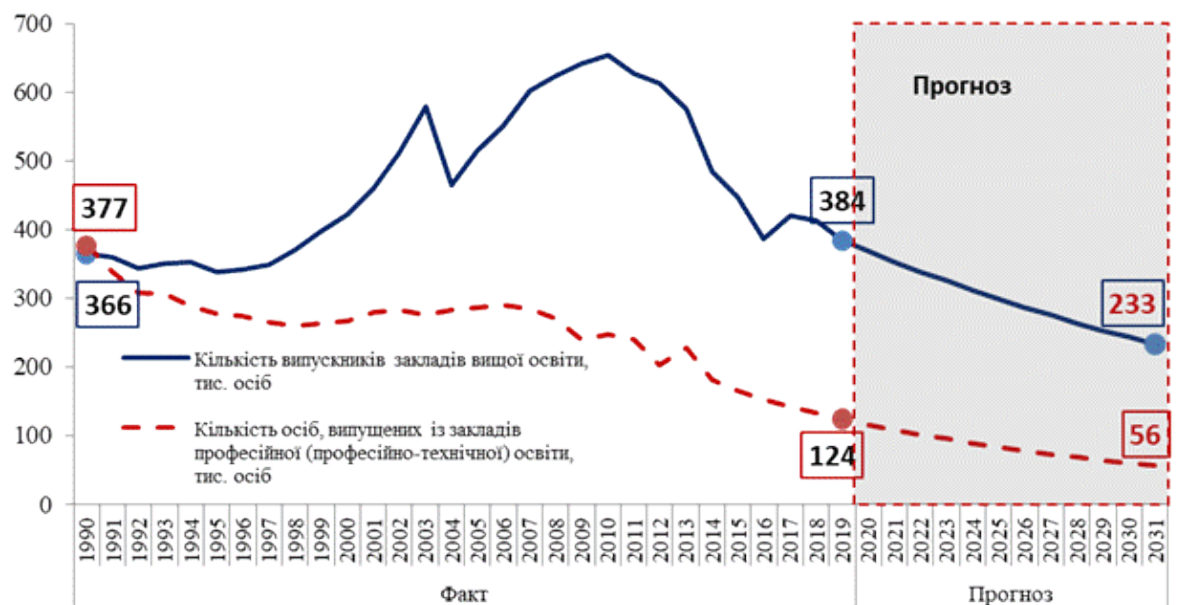

Рис. 8 Динаміка кількості випускників закладів вищої та професійно-технічної освіти з прогнозом до 2031 р., тис. осіб [1]

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши масив статистичних даних та застосувавши методу прогнозування статистичних даних, можна зробити висновок про те, що демографічна ситуація в країні й надалі буде погіршуватися. Про це свідчать дані щодо наявної кількості населення та міграційних процесів. На ринку праці пануватимуть зростаючий рівень безробіття та зниження кількості зайнятого населення, а також значне перевищення кількості

безробітного населення над обсягом вакантних посад. В освітній сфері зберігатиметься значний кількісний розрив між випускниками закладів вищої освіти та закладами професійно-технічної освіти. Не виключено, що у період з 2021 по 2031 рр., на який було розраховано прогнозні дані за аналізованими показниками, можуть відбуватися кризові явища, викликані наслідками пандемії COVID-19.

Тому усі вивчені дані можуть ще більше погіршуватися. Тому наведені чинники спонукають до рішучих дій у галузі управління людськими ресурсами на всіх рівнях.

Оскільки кількісна нестача людських ресурсів рано чи пізно призведе до «якісного» кадрового голоду в усіх галузях вітчизняної економіки, необхідно активно впроваджувати систему розвитку знань людських ресурсів. За оцінками Світового банку, фізичний капітал в сучасній економіці формує лише 16 % загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20 %, а людський капітал – 64 %.

Тому з огляду на вищесказане необхідно трансформувати систему управління людськими ресурсами в систему управління розвитком людських ресурсів, яка дозволить накопичувати та використовувати унікальні знання кожної окремої людини. Конкурентні переваги за таких умов полягатимуть насамперед в унікальних компетенціях, які базуватимуться на унікальних знаннях.

Список літератури

1. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЦИОНАЛЬНОЕ ХОЗЯЙСТВО

Руденков И.А.

кандидат экономических наук, доцент кафедры теоретической и институциональной экономики экономического факультета Белорусского государственного университета

Юргель Н.В.

магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры современных технологий образования взрослых факультета переподготовки специалистов Института повышения квалификации и переподготовки кадров УО «Гродненский государственный им. Янки Купалы»

TRANSFORMATION OF A MARKET ECONOMY INTO A RATIONAL ECONOMY

Rudenko I.,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Theoretical and Institutional Economics, Faculty of Economics, Belarusian State University

Yurhel N.

master of Economics, Senior Lecturer of the Department of Modern Technologies of Adult Education of the Institute of qualification improvement and retraining of educational establishment «Grodno state University Yanka Kupala»

Аннотация

Мировая история до недавнего времени не имела опыт перехода отдельных стран от командно-административной к рыночной системе. А в каком направлении трансформируется экономика стран, достигших вершины рыночных отношений и почему они так активно экспортируют рыночные институты в страны, где они недостаточно развиты? Неужели они умышленно создают для себя сильных конкурентов в борьбе за экономические ресурсы? Конечно нет. Это свидетельствует о перманентном кризисе рыночной экономики, которую пытаются таким образом реанимировать. Однако внутри самых развитых экономик мира вызревают предпосылки и формируются институты, образующие систему отношений альтернативную рынку. Институты рационального хозяйства формируются на основе баланса интересов всех хозяйственных субъектов, как инструменты достижения общезначимых целей.

Abstract

Until recently, world history had no experience in the transition of individual countries from a command-administrative to a market system. And in what direction is the economy of countries that have reached the top of market relations transformed and why are they so actively exporting market institutions to countries where they are underdeveloped? Do they deliberately create for themselves strong competitors in the struggle for economic resources? Of course not. It indicates a permanent market economy crisis, which they are trying to reanimate in this way. However, inside the most developed economies of the world, the prerequisites mature and institutions are formed, forming a system of relations alternative to the market. The institutions of a rational economy are formed on the basis of the balance of interests of all economic entities, as tools for achieving universally significant goals.

Ключевые слова: трансформации социально-экономических систем, институциональная структура, рыночная неопределенность, экономическая рациональность, управление рисками.

Keywords: transformation of socio-economic systems, institutional structure, market uncertainty, economic rationality, risk management.

Идеологическая подоплека рыночной трансформации: что надо усвоить и что забыть. Командно-административная система, а по сути, система «Государственного Капитализма» оконча-

тельно сформировалась в результате экономических реформ Планового Хозяйства СССР к концу 70-х годов XX века и, как абсолютная монополия, привела к застою. В обществе созрело осознание необходимости реформ. В качестве эталона была

избрана экономика наиболее благополучных западных стран, исповедующих идеологию рыночного фундаментализма и охотно предложивших его поделиться. Однако, насильственно внедряемый в общественное сознание переходных стран «катехизис рыночного фундаментализма», как показывает практика, никаких шансов стать конкурентоспособными этим странам не дает. Затянувшаяся трансформация «командно-административной системы» в «высокоэффективную рыночную экономику» заставляет задуматься о том, почему же рыночные реформы никак не приведут наше общество в страну «всеобщего благоденствия»? Или этот переход затягивают подобно Моисею 40 лет водившему по пустыне освобожденных из рабства евреев?

Современные идеологи рыночного фундаментализма, не находя другого объяснения краха рыночных реформ на постсоветском пространстве, утверждают, что для достижения рыночной свободы необходимо, чтобы вымерло два поколения с «коммунистической рабской психологией» и на Родину пришли, якобы, «свободные люди». «Правда, что Моисей хотел, чтобы вымерло два поколения с определенной психологией. А вот то, что Моисей хотел сделать евреев свободными это ложь». Ложь и то, что «Цивилизованный Запад», вовлекая в рыночный оборот бывшие соцстраны, стремился освободить их от рабской зависимости. С одной стороны, Моисей создал новых евреев с расистской и рабовладельческой психологией. С другой стороны, сделал их своими рабами. Очевидно, что «Цивилизованный Запад» преследует те же цели, прививая «освобожденным от коммунистического рабства» народам либеральные принципы экономического поведения. Усвоив идеологические постулаты поработителей, мы сможем послушно признать правомерность существования «экономического рабства», но это не означает, что нас примут в сплоченные ряды рабовладельцев. Так что должны забыть, и какие постулаты усвоить народы, вышедшие из «коммунистического рабства» и вставшие на путь «свободных рыночных отношений»?

Во-первых, они должны забыть, что в стране возможно отсутствие безработицы и что безработица это противоестественное состояние трудоспособного человека, поскольку отрицает саму человеческую сущность. В противовес внушается, что в свободной рыночной экономике безработицу необходимо воспринимать как естественное состояние рынка труда.

Во-вторых, должны забыть о недопустимости инфляции и что цена, как мера затраченного на производство благ труда, согласно законам НТП повышающего производительность труда, должна меняться только в сторону понижения. Предлагаемый альтернативный постулат: в рыночной экономике цена не имеет объективного содержания, цена выражает субъективную оценку полезности благ путем манипуляции спросом и предложением, которые зависят от множества факторов, но в силу психологических свойств индивидов цена имеет

тенденцию к росту. Поэтому, инфляция столь же неизбежна, как и безработица, т.е. естественна.

В-третьих, должны забыть, что труд является единственным источником дохода индивида, как это было в «социалистическом рабстве». В рыночной экономике не обязательно зарабатывать свое благосостояние трудом. Собственность – основной источник доходов. Чтобы росло благосостояние, необходимо «наращивать» собственность – это третий постулат рыночного мышления.

В-четвертых, должны забыть, что важнейшие общественные блага, которые обеспечивают социальное равенство (жилье, образование, здравоохранение, физическая культура и спорт, искусство) обеспечиваются за счет общественных фондов и должны быть доступны всем членам общества в равной степени. В условиях рынка – за все необходимо платить индивидуально. Таким образом, чем выше платежеспособность индивида, тем выше его возможности в удовлетворении своих потребностей и развитии своих способностей. Это означает, что социальная дифференциация в рыночной экономике также естественна, как безработица и инфляция.

В-пятых, при социализме, для всех было очевидно, что рост благосостояния и гармоничное развитие индивидов возможны только в результате совместной хозяйственной деятельности на основе общественной собственности. Теперь же необходимо усвоить, что благосостояние строится на индивидуальном стремлении максимизировать свой доход и частной собственности на факторы производства.

В-шестых, теряет актуальность понимание того, что совместное сотрудничество, как способ взаимодействия хозяйствующих субъектов, предполагает не социалистическое соревнование как форму нового коммунистического отношения к труду цели которого: повышение производительности труда, улучшение качества продукции, рост эффективности производства. В противоположность, истиной рынка является то, что двигателем прогресса является конкуренция за ограниченные ресурсы и блага. Выигравший получает приз – прибыль, а проигравший ни только не получает ничего, но и теряет то, что имел, и вынужден идти работать по найму к победителю. В рыночной экономике, конкуренция это единственный путь к благосостоянию индивида.

Таким образом, рыночное мышление основано на шести постулатах. Восприятие этих постулатов, как истины определяет рыночный алгоритм мышления и поведения, а также рыночную ментальность. Но, чтобы воспринимать их, как истину, необходимо забыть постулаты планового народного хозяйства. Однако, для того, чтобы забыть эти истины, потому, что опровергнуть их невозможно, необходимы время и смена поколений.

Молодое поколение в странах бывшего СССР практически освоило постулаты рыночного мышления и не сомневается в их истинности, но станет ли оно действительно свободным и будут ли ему доступны блага необходимые для всестороннего и гармоничного развития? Хотя об этом современное

поколение уже не думает, и больше озабочено накоплением богатства на основе частной собственности. Способна ли рыночная экономика это обеспечить в принципе? Благодаря произошедшей подмене ценностей, современное поколение на постсоциалистическом пространстве формируется, как неконкурентоспособное по отношению к элите «богатых стран». Ведь чтобы быть конкурентоспособным в рыночной системе надо обладать или богатством, или теми качествами, которыми не обладает конкурент.

Поскольку богатство уже поделено, новому поколению нечего противопоставить мировой элите ни теоретически, ни практически. Этому способствует, в первую очередь, реформа образовательной системы, которая под предлогом присоединения к «Болонскому процессу» исключила из процесса обучения предметы мировоззренческого содержания (политэкономия, диалектический и исторический материализм, этику и др.), заменив их на идеологически выдержанную в духе «рыночного фундаментализма» экономическую теорию. Фактически совершается переход от «Высшего образования» к подготовке узкопрофильных специалистов за счет сокращения сроков обучения в ВУЗах и введением оплаты за обучение.

Узкопрофильный специалист, даже высокой квалификации, абсолютно зависим от работодателя, потому что без него «частичный работник» не способен к самостоятельной деятельности. Высшее образование формирует два качества индивида разрушающие «ментальность экономического рабства»: способность к самообучению и стремление повысить свой социальный статус. Такой индивид становится слишком самостоятельным и независимым и, поэтому, не вписывается в систему рыночных отношений. Узкий специалист, которому внушили, что он должен стремиться лишь к обогащению, становится предсказуемым и управляемым, и, самое удивительное, исповедуя парадигму рыночного экономического мышления, чувствует себя свободным, а поэтому не способен конкурировать за повышение своего социального статуса.

• **Формирование институциональной структуры «системы экономического рабства».** «Переворот в сознании» осуществленный в начале 90-х XX века был закреплен экономическими реформами по сценарию «Вашингтонского консенсуса». Результатом реализации заповедей этого «Катехизиса рыночного фундаментализма» стала «Система экономического рабства» установившаяся на постсоветском пространстве:

1. Согласно принципам «Вашингтонского консенсуса», государство как институт, аккумулирующий общенациональный интеллект и реализующий общественные интересы оказался не нужным и выводится из управления;

2. Реализация принципа «либерализации внешней торговли» привела к зависимости национальной экономики от импорта;

3. «Снижение ограничений для прямых иностранных инвестиций» открыло дорогу для экспансии иностранного капитала и поставило основные отрасли экономики в зависимость от иностранного капитала;

4. «Либерализация финансовых рынков для поддержания реальной ставки по кредитам на невысоком, но всё же положительном уровне и свободный обменный курс национальной валюты» обеспечили внешнее валютное правление и лишили государство самостоятельной валютной и кредитно-финансовой политики;

5. «Снижение предельных ставок налогов, приватизация и защита прав собственности» привели к социальному расслоению общества и формированию «национальной элиты», контролирующей большую часть национального богатства, а потому заинтересованную в сохранении установившегося либерально-рыночного порядка зависимого от «внешнего Суверена».

Внешняя зависимость «новых национальных элит» обусловлена тем, что их единственным «конкурентным преимуществом» по отношению к остальному обществу является обладание частной собственностью, которую они не создавали, а присвоили путем примитивных мошеннических схем, в условиях отсутствия законодательной базы, при наличии административного ресурса и внешней поддержки. Эти «элиты» не обладают ни высокими моральными, ни деловыми, ни интеллектуальными качествами и не представляют лучшую часть общества, а скорее наоборот.

Им изначально уготована роль вассалов в системе «Глобального экономического рабства». Об этом, нуворишам, убедительно напомнили «Суверены» организовавшие финансовый кризис 2008 года повысив ставку Федеральной резервной системы США. В результате финансовые активы «новых олигархов» обесценились в несколько раз. Конечно, экономисты либералы считают, что действует «невидимая рука рынка», но то, что рука – невидимая, не значит, что она лишена экономических интересов. Состояние неопределенности, характерное для рыночной системы, построенной на либеральных принципах необходимое условие для осуществления внешнего управления экономикой. При этом управляемые субъекты не только этого не осознают, но и покорно воспринимают как объективность.

А есть ли альтернатива рыночной экономике? Неужели невозможна хозяйственная деятельность без инфляции съедающей трудовые сбережения и безработицы заставляющей наемного работника «трепетать» перед нанимателем? Без социального неравенства и конкуренции? И прочих факторов создающих рыночную неопределенность? Если нас сорок лет водят, чтобы мы забыли «ложные постулаты» которые препятствуют формированию рыночных отношений, значит, был такой способ хозяйственной деятельности где эти постулаты были истиной.

Если рассмотреть развитие СССР от возникновения до распада, то в ней есть период, когда не было безработицы, но все должны были трудиться, народ не знал, что такое инфляция, цены только снижались. Бесплатными были образование и здравоохранение и все имели равные возможности для всестороннего и гармоничного развития, а темпы экономического роста были просто фантастические в сравнении с рыночной экономикой. Различия в темпах экономического роста в советский период и

в годы экономических преобразований в России несопоставимы.

В связи с этим С. М. Меньшиков отмечает: «Неужели преобразовать социализм в капитализм труднее, чем наоборот? Если верно, что рыночная экономика более естественна, чем искусственно насажденный социализм, то, казалось бы, все должно быть иначе. Или же справедливо другое, а именно, что наследие социализма преодолеть намного труднее, потому что он тоже естественен в современном обществе» [1, с.25].

Этот период некоторые авторы ошибочно обозначили как «Сталинская экономика». То, что этот период связан с именем Сталина - сомнений не вызывает, а вот то, что эта система хозяйства – экономика, вызывает возражение. Наиболее адекватно сущность действовавшей в указанный период хозяйственной системы выражает понятие «Централизованное Плановое Народное Хозяйство». В этой системе не все было идеально: не доставало достой-

ного жилья, невысокий уровень культуры и образования основной массы населения и т.д. И главное - отсутствовало научное (рациональное) представление о том, как строить систему хозяйства без тех пороков, которые присущи капитализму. Но, эта система была создана и она качественно отличалась от рыночной экономики. В первую очередь тем, что это была не экономика, а хозяйство.

В хозяйственной системе все полностью осознают что, как, зачем и почему. Поэтому неопределенность сведена к минимуму и связана с событиями и факторами, которые хозяйствующие субъекты не в состоянии с достаточной вероятностью предвидеть, а потому и не могут надлежащим образом приспособиться к ним, хотя постоянно к этому стремятся.

Характерные черты «Общественного хозяйства» (Ю.М. Осипов) сквозь призму «Философии хозяйства» и характерные черты «Сталинской экономической модели» (В.Ю. Катасонов) представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Характерные черты «Общественного хозяйства» и «Сталинской экономической модели»

Характерные черты «Общественного хозяйства» (Ю.М. Осипов)	Характерные черты «Сталинской экономической модели» (В.Ю. Катасонов)
1. Хозяйство всегда есть хозяйство трудовое, организованное через труд и с помощью труда. Взаимосвязь качества хозяйства, качества культуры и качества человека опосредуется качеством труда. Труд вместе с собственностью определяет системно-социальное качество хозяйства, социальное разнообразие труда, наиболее ярким выражением которого, является общественное сотрудничество. 2. Общество, есть хозяйствующий субъект, который раскрывается в форме системной организации, т.е. сообщества, хозяйствующих субъектов. «Общество как хозяйствующий субъект способно действовать в интересах воспроизводства общества, культуры, хозяйства в целом». Хозяйственный механизм имеет свои противоречия закономерности и качественную социокультурную определенность. Поэтому возникает взаимосвязь между качеством хозяйства, качеством человека и качеством культуры. 3. Хозяйство – есть управление будущим со стороны общества как целого, то он есть, в контексте философии хозяйства, совокупный интеллект народного хозяйства. 4. Представленная философией хозяйства качественная модель системы хозяйства является идеальным представлением об идеальной модели человеческой жизнедеятельности, тем не менее, реальная модель, созданная в СССР, ни в чем не противоречит этой идеальной модели.	1. Целью и конечным результатом экономики является максимальное удовлетворение потребностей всех членов общества в жизненно необходимых товарах. 2. Единственным источником создаваемого общественного продукта (богатства) выступает труд. Следовательно, граждане имеют право на получение только трудовых доходов. 3. Средства производства, природные ресурсы, банковское дело находятся в государственной собственности, частная собственность на указанные факторы производства не допускается. Ни средства производства, ни земля и другие природные ресурсы, ни деньги товаром быть не могут. 4. Отсутствие конкуренции между предприятиями. Вместо конкуренции социалистическое соревнование. 5. Распределение по потребностям осуществляется через фонды общественного потребления. Любой человек может получить образование, квартиры выделяются по количеству членов семьи. Медицина бесплатная, каждый имеет право на дорогостоящую операцию и т. д. 7. В СССР нет рынка рабочей силы и рынка средств производства. Тем более нет рынка земли и природных ресурсов. Рыночные отношения существуют лишь в сфере связанной с реализацией продукции конечного назначения населению. 8. Помимо госсектора существует сектор, базирующийся на кооперативной форме собственности (колхозы, артели, предприятия потребкооперации). Этот сектор призван обеспечивать

	население продуктами потребительского назначения. 9. Установлена государственная монополия внешней торговли и государственная валютная монополия. 10. Происходит последовательное снижение издержек производства, себестоимости продукции, оптовых и розничных цен. Это является основой непрерывного повышения жизненного уровня всех членов общества.
--	--

Источник: [2, 3].

Указанные черты позволяют характеризовать «Сталинскую модель» организации хозяйственной деятельности через призму «Философии хозяйства» как систему «Централизованного Планового Народного Хозяйства». Необходимо отметить, что в период действия этой системы в стране оставались элементы рыночной экономики, которые обеспечивали распределение «по труду» части конечного продукта, идущего на удовлетворение индивидуальных потребностей. Эти элементы рыночных отношений интегрировались с общественным хозяйством и обеспечивали сочетание индивидуальных и общественных интересов.

Недостатком «Сталинской системы» было абсолютное доминирование государственных интересов над частными, что снижало хозяйственную активность населения, потенциал которого явно недооценивался. Это, пожалуй, главный недостаток системы, который усугубился реформами Н.С. Хрущева, в результате которых, фактически были упразднены негосударственные формы хозяйствования: кооперативная и колхозная собственность, урезаны до предела личные подсобные хозяйства, народные ремесла, артели и т.д.

Однако самую деструктивную роль сыграло отстранение от принятия важнейших хозяйственных решений «национального интеллекта», представленного в Сталинской хозяйственной модели «Государственной плановой комиссией». Орган в несколько десятков человек, в который входили руководство аппарата Госплана СССР, аппаратов Госпланов союзных республик, многие министры и большое число крупнейших ученых страны, причем не только экономистов, но и представителей всех отраслей науки. Это был орган, который концентрировал в себе разум общества» [4].

«Национальный интеллект» был заменен верхушкой правящей коммунистической партии, не отличавшейся высоким уровнем образования и интеллекта. Все дальнейшие реформы, начиная с «хозрасчета» в ходе Косыгинских преобразований и заканчивая Горбачевской «прихватизацией» были направлены на мобилизацию индивидуальных экономических интересов и пробуждение частной инициативы путем внедрения рыночных институтов в самом примитивном варианте. В результате, принятие прибыли и других стоимостных показателей в качестве критериев эффективности хозяйственной деятельности привело к возрождению товарно-денежных отношений которые «не терпят над собой никаких других отношений».

• **Рыночная неопределенность и экономическая рациональность.** Рыночная экономика, основанная на индивидуальных интересах, использует потенциал хозяйственной активности народа почти полностью. При этом создается специфический резерв в форме «естественной безработицы», который, как кнут, принуждает наемных работников трудиться с полной отдачей. Одновременно, инфляция и конкуренция заставляют предпринимателей использовать весь свой организаторский талант и способность разумно рисковать. Но есть еще и элита, которая стоит над схваткой за ограниченные ресурсы и блага, конкуренцией и управляет инфляцией. Элита устанавливает «правила игры» и сурово карает их нарушителей, её образовали победители (и их потомки) в конкурентной борьбе когда экономика развивалась стихийно. Это так называемая «Глобальная Финансовая Олигархия». И победили они потому, что не полагались на «невидимую руку рынка», а рационально строили свой бизнес и в итоге сами стали «невидимой рукой».

Экономическая деятельность осуществляется обособленными субъектами, самостоятельно принимающими решения, что, как и для кого производить, результаты которой требуют общественного признания. Но признание рынок не гарантирует, поэтому весь риск «не признания» ложится на собственника, а точнее, - «институциональную единицу» рыночной экономики. Экономика, как способ рационального ведения хозяйства, путем сопоставления затрат и результатов, предполагает сознательную постановку цели. Цель экономики – прибыль, но как отмечает Ф.Б. Хоули: «...прибыль является вознаграждением не за работу по управлению и координации, а за риск и ответственность, которую делец... возлагает на себя» [5].

Ф.Х. Найт: «Прибыль, неопределенность и риск понятия взаимосвязанные: экономика имеет цель – получение прибыли, прибыль – плата за риск, значит, экономика всегда связана с риском и не имеет смысла, если не приносит прибыли. Риск это степень неопределенности в достижении поставленной цели, или оцененная неопределенность» [6].

Неопределенность экономической деятельности обусловлена обособленностью ее субъектов и конкуренцией между ними. Деятельность в условиях неопределенности не может быть рациональной, она скорее является стихийной, вроде азартной игры в кости, когда игрок стремится «заработать» максимальное число очков, но не знает, каков будет

результат. «Экономический субъект» как «существо разумное» в отличие от азартного игрока стремится устранить неопределенность или свести ее к минимуму, т.е. сделать ситуацию предсказуемой для планирования своей деятельности, затрат и возможных потерь. Он оценивает риск, который принимает на себя, осуществляя решения экономического выбора. Количественная оценка риска дает стоимостную и вероятностную характеристику риска, а качественная выявляет сам риск, его причины и возможные последствия.

На основе оценок экономический субъект может принять следующие решения: о заключении сделки, если риск для него приемлем, и ожидаемая прибыль является достаточной для принятия этого риска на себя; может уклониться от сделки, если риск слишком велик или он может отказаться от части прибыли в пользу того, кто готов принять часть риска за определенную плату; может принять меры по снижению риска, сознательно идя на увеличение своих издержек.

В этом и заключается рациональное поведение экономического субъекта. В современной экономике деятельность, осознанно направленная на снижение степени неопределенности в достижении поставленных целей называется управление риском. Как только экономические субъекты начинают стремиться к минимизации риска, они становятся на путь трансформации рыночной экономики в более совершенный способ деятельности, который определяется понятием «рациональное хозяйство». Рациональность (от *ratio*) относящееся к разуму, доступное пониманию, соответствие законам разума (логики), методологическим нормам и правилам, целесообразность, это то, что способствует достижению цели.

Международный стандарт ISO 31000:2018 определяет «риск, как влияние неопределенности на цели». Управлять риском – значит действовать рационально. Минимизация риска начинается с постановки целей и определения способов их достижения. На этой стадии выбирается система институтов, регламентирующих деятельность фирмы таким образом, чтобы минимизировать возможные потери (риски). Здесь бессмысленно полагаться на «невидимую руку» рынка и предпринимательское чутье, а необходимо подключить весь общественный интеллект действовать рационально. Но общественный интеллект будет работать эффективно только тогда, когда появляется долгосрочный общественный интерес, поэтому цель не может быть представлена как примитивная «максимизация предпринимательской прибыли». Необходимое условие экономической системы наличие экономической свободы. Однако экономическая свобода предполагает наличие у субъектов определенных прав, позволяющих принимать самостоятельные решения, что является в свою очередь источником неопределенности

Для снятия этих противоречий необходима постановка единой цели, объединяющей долговременные интересы. Система «участия в прибыли»

как наиболее часто используемый инструмент снижения риска персонала, не может полностью устранить противоречие интересов субъектов производственных отношений, и прежде всего, противоречие между собственником и наемным работником. С одной стороны, сокращается прибыль, что не устраивает нанимателя, с другой, часть риска перекладывается на наемного работника, который становится «владельцем риска» без изменения статуса собственности. Для того чтобы полностью снять противоречие интересов наемный работник должен получить долю участия в собственности, а владелец принять активное участие в бизнес процессе и компенсировать утрату доли прибыли заработной платой за управленческий труд. Инструментом, устраняющим противоречие экономических интересов, выступает «система участия в собственности».

Внедрение этого института в функциональную структуру фирмы предполагает наличие права «пожизненного найма», т.е. устраняется угроза безработицы, как фактора максимизации прибыли. Таким образом, прибыль утрачивает свое значение как цель. Наиболее адекватной целью деятельности фирмы становится обеспечение устойчивого функционирования в долговременной перспективе.

Система участия в собственности, исключающая возможность увольнения, дополняется внутрифирменной системой повышения квалификации, расширением функций и взаимозаменяемостью кадров. В результате возникает феномен хозяйственной деятельности, т.е. труд вместе с собственностью, который определяет системно-социальное качество хозяйства и социальное разнообразие труда. Наиболее ярким выражением которого является общественное сотрудничество. Причем это не только сотрудничество между членами трудового коллектива – наемными работниками, но и между нанимателем, собственником капитала и нанятым работником на основе общих интересов и распределении функций по управлению рисками, совладельцами которых они становятся.

Максимизация прибыли как цель экономической деятельности, вызывает противоречие интересов и конкуренцию, что повышает степень неопределенности и риска - это атрибуты рыночной экономики. Когда фирма стремится управлять рисками целью становится планомерное устойчивое развитие, характерное для хозяйственной деятельности. Соответственно риски фирмы представляют собой неопределенность в достижении устойчивого развития.

Однако, эффективное управление риском невозможно при индивидуальной обособленности и рыночном эгоизме, на которых базируется рыночная ментальность. Поэтому, на современной фирме для управления рисками персонала создается и культивируется «корпоративная культура поведения». Мировой опыт управления риском показывает, что 70% всех рисков связано с деятельностью персонала. Причиной рисков персонала являются противоречия экономических интересов (оппортунистическое поведение) участников бизнес-про-

цесса. Проявление любых форм оппортунизма существенно снижает эффективность функционирования фирмы. Наиболее эффективной системой снижения издержек оппортунистического поведения наемного работника является формирование организационной культуры, т. е. системы формальных и неформальных норм и правил, регламентирующих поведение работников внутри организации, в соответствии с которой оппортунистическое поведение неприемлемо. Организационная культура приносит фирме совершенно конкретный материальный результат за счет формирования коллективистского характера внутрифирменных отношений: сотрудничество вместо конкуренции; взаимозаменяемость и заинтересованность в достижении общих целей; постоянное повышение квалификации; организация досуга и культурное общение; социальные гарантии работникам. Все это является инструментами управления рисками, связанными с деятельностью персонала и внедряется в деятельность корпорации с целью их минимизации.

Институты формирующие корпоративную культуру поведения, действуют значительно более эффективно, чем традиционные рыночные инструменты: штрафные санкции, материальное поощрение «за лояльность», взаимное доносительство и жесткий контроль.

Исследования, которые проводились в течение последних двадцати-тридцати лет, выявили, что организационная культура воздействует на результативность бизнеса четырьмя основными путями: создает в организации понимание миссии и задает направление; придает значительную адаптивность и гибкость; питает заинтересованность и вовлеченность представителей организации; обеспечивает последовательность, основанную на ключевых ценностях [7].

Объективная тенденция деятельности фирмы - формирование хозяйства не только как способа удовлетворения материальных потребностей человека, но и его всестороннего и гармоничного развития. Внедрение в деятельность фирмы институтов и принципов хозяйственной деятельности мотивируется целью повышения прибыли и конкурентоспособности, при этом, экономические субъекты не осознают, что поставленные цели противоречат, инструментам и методам их достижения.

Таким образом, экономическая мотивация (максимизация прибыли и повышение конкурентоспособности) становится тормозом на пути дальнейшего прогресса, направленного на формирование хозяйства как способа человеческой деятельности. Это и неудивительно, поскольку «рыночная идеология» отвергает диалектику, как метод научного познания и боится ее «как черт ладана».

В тоже время «рыночная ментальность» побуждает использовать совершенно рациональное стремление к снятию неопределенности в деятельности «Homo Sapience» (к которым люди незаслуженно себя причисляют) для извлечения все той же прибыли. Наиболее «продвинутые», «Homo economicus», уверенные в своем праве присваивать богатство, созданное трудом менее продвинутых

«Homo-Sapience», превратили инструменты снятия неопределенности в объект купли-продажи. Как любой товар, неопределенность в достижении поставленной цели получила свою оценку и превратилась в риск, который представляет собой «оцененную степень неопределенности». «Рыночная ментальность» также определяет выбор инструментов управления рисками, однако они направлены не на устранение причин рисков, а лишь смягчают последствия, что способствует их более широкому распространению (риск передается во внешнее управление).

Примером несоответствия цели – максимизация прибыли и метода ее достижения – управление риском, может служить опыт внедрения риск-менеджмента в систему управления строительством Гарлыкского горно-обогатительного комбината в Туркменистане крупнейшим белорусским предприятием в этой сфере «Белгорхимпромом». Общая сумма контракта составляет 1 млрд. долларов, из которой подрядчик попытался извлечь максимальную прибыль. Единственный способ достижения этой цели – минимизация издержек. Экономить начали с геолого-разведочных и проектных работ и закончили страховыми платежами. Но для сокращения страхового платежа, а он был, в связи с высокой степенью риска, очень высок, прибегнуть к управлению риском, разработав соответствующую программу. Для этого была привлечена британская компания Cooper Gay (Lloyd's Brokers), но уже на стадии строительства объекта. Для риск-менеджеров компании провал проекта был очевиден, поэтому, разработанная ими программа риск-менеджмента была направлена на минимизацию потерь, а не на максимизацию прибыли. Но, озабоченное целью максимизации прибыли руководство «Белгорхимпрома», не реализовало комплекс мероприятий, предложенный для снижения рисков, в результате чего проект «рухнул». Миллиардному проекту «Белгорхимпрома» в Туркменистане потребовалась помощь государства. В результате проблем с проектом по итогам первого полугодия 2016 года «Белгорхимпром» оказался в числе самых убыточных ОАО страны (чистый убыток 194,4 млрд. неденоминированных рублей, 4-е место по этому показателю). Ранее компания стабильно работала с прибылью.

В настоящее время ОАО «Белгорхимпром» требует взыскать с Туркменистана и государственного концерна «Туркменхимия» задолженность в размере более 150 млн. долларов США за работы по строительству Гарлыкского горно-обогатительного комбината. Соответствующие требования были заявлены ОАО «Белгорхимпром» в январе 2019 года в рамках арбитражного разбирательства под эгидой Арбитражного института Торговой палаты г. Стокгольма. Подвела «рыночная ментальность» руководителей «Белгорхимпрома» [8].

Стремление снять неопределенность и минимизировать риск – атрибут рационального поведения, но если полностью снять неопределенность, то исчезнет и риск – источник прибыли. Прибыль это выигрыш победителя в конкурентной борьбе. Но

чтобы победить, необходимо минимизировать риск для себя и сделать его катастрофическим для конкурента. В этом заключается сущность современной рыночной конкуренции. Поэтому, не смотря на то, что управление риском является частью деятельности современной фирмы, степень риска в экономике в целом возрастает.

На современном этапе риск стал самым торгуемым товаром на финансовом рынке. Финансовый рынок, как искусственное образование, представляет собой «экономику в чистом виде», как воплощение теоретических представлений об экономическом устройстве общества, его «рефлексивная модель» (согласно теории Дж. Сороса). На глобальном финансовом рынке 98% всех сделок это операции с деривативами¹. Цель этих сделок – прибыль, хотя мотивируются они получением более предсказуемых результатов сделок с гарантированным положительным результатом, для чего и используются производные финансовые инструменты. Но стремление получить прибыль в финансовой экономике доминирует абсолютно, потому что это «рынок в чистом виде». Именно прибыль, как цель экономической деятельности, стоит на пути естественного процесса устремленного к созданию разумного, предсказуемого и устойчивого общественного хозяйства. Подобно искусственной преграде на пути полноводной реки, прибыль собирает вокруг себя огромную денежную массу, которая сама себя начинает генерировать во все более возрастающих масштабах. Почему так происходит?

Прежде всего, бизнес, извлекающий прибыль из риска не заинтересован в полном снятии риска, скорее наоборот, он заинтересован в расширении сферы своей деятельности. Это проявляется в росте глобальной финансовой системы и вовлечении в рыночный оборот новых стран и рыночных субъектов. «Рациональный бизнес», а это крупные корпорации, не склонен принимать риск на себя, предпочитая перекладывать его на вновь вовлекаемых субъектов. Для этого разрабатываются соответствующие методики и инструменты, которые не устраняют причину риска, а позволяют им манипулировать и извлекать прибыль.

В частности, ни один из инструментов управления валютным риском не ставит задачу устранения причин волатильности валютных курсов, но валютный своп, опцион и пр. могут снизить потери от колебаний валютного курса. При этом «хедж-фонд»², который занимается операциями по управлению валютными рисками, извлекает свою прибыль, предоставляя услугу по снижению потерь от валютных рисков своим клиентам. Чтобы минимизировать собственные риски игрок на фондовом

рынке, должен адекватно оценивать риски и прогнозировать конъюнктуру рынка или формировать эту конъюнктуру, что посылно, только крупным игрокам. Таким образом, на фондовом рынке формируется специфическая олигополия, когда на фоне огромной массы мелких игроков действует несколько очень крупных «хеджфондов», обладающих всей полнотой информации и активами, позволяющими создавать различные тренды. Мелкие игроки ориентируются на «сигналы» исходящие от крупных фондов и «следуют за лидером», иначе их просто выбрасывают с рынка.

Аналогичная олигополистическая структура складывается также на большинстве отраслевых рынках. Олигополия одна из самых распространенных структур в современной экономике³. Именно такая рыночная структура позволяет снять рыночную неопределенность, сделать деятельность фирм значительно более рациональной и минимизировать наиболее значимые риски. К таким рискам относится ценовая нестабильность, при которой невозможно рационально планировать использование ресурсов и оптимальные объемы производства, но олигополистические фирмы могут влиять на цену. Поэтому цены здесь отличаются стабильностью и рациональностью самого процесса их формирования. Фирма может использовать систему эксклюзивных контрактов с компаниями, занимающимися сбытом ее продукции. Такие контракты предполагают, что дилеры ограничиваются продажей товаров исключительно данной фирмы и не могут одновременно заниматься сбытом продукции конкурентов. Фирма может использовать комплексные контракты, которыми крупная корпорация, продающая множество взаимосвязанных товаров, будет стараться навязать покупателю одного товара, ряд других товаров, продаваемых как бы в комплекте.

Преодолеть конкурентные риски можно только путем сотрудничества, которое характеризуют как «тайный сговор». Эта стратегия является выгодной для всех участников сговора и реализуется в различных формах: субмиссионный картель; картель единой цены, квотный картель, синдикат, региональный картель, экспортный картель, импортный картель, картель специализации, картель структурных кризисов. Несмотря на их абсолютную рациональность, во многих странах такие контракты считаются незаконными, так как могут «чрезмерно усиливать рыночную власть отдельных компаний», поэтому, государство становится для олигополии источником политических рисков. Инновационные риски также ложатся на «плечи» олигополии, так как она в состоянии финансировать дорогостоящие научные проекты.

¹ Деривативы - это финансовый инструмент, выплата которого зависит от значений других базовых переменных. Переменные, лежащие в основе деривативов, часто являются ценами торгуемых ценных бумаг. Производные инструменты отделяют рыночные и кредитные риски от базовых активов и обязательств и предлагают возможность уменьшить подверженность риску путем ее передачи стороне, которая готова принять эти риски и управлять

ими. Существует два основных типа деривативов: фьючерсы (форварды) и опционы

² Хедж-фонд — инвестиционный фонд, ориентированный на максимизацию доходности при заданном риске или минимизацию рисков для заданной доходности.

³ Они занимают до 60% рынка. Это металлургия, химия, автомобилестроение, электроника и др.

Выходит, олигополия объективно стремится к переходу от рыночной неопределенности к более высокому типу координации хозяйственной деятельности – «Рациональному Хозяйству», но рыночная ментальность участников и правовое регулирование со стороны государства препятствуют объективному процессу.

Главным препятствием на пути институционального развития является догматическая постановка цели экономической деятельности – максимизация прибыли. Это порождает ряд негативных последствий, которые ошибочно трактуются, как «нарушение принципов свободной конкуренции». Именно стремление к увеличению прибыли в условиях конкуренции приводит к тому, что: представители олигополий считают возможным и выгодным ограничивать выпуск продукции и назначать более высокие цены; заключая тайные соглашения, олигополии стремятся извлечь выгоду за счет покупателей (например, повышают цены на продукцию), что снижает уровень удовлетворения потребностей; олигополии сдерживают НТП, т.к. пока не будет достигнута максимизация прибыли на ранее вложенный крупный капитал, они не спешат с внедрением новшеств; участники олигополии используют методы неценовой конкуренции для завоевания большей доли рынка; практикуются недобросовестные методы борьбы с конкурентами.

Все эти методы недобросовестной конкуренции должны оставаться предметом антимонопольного законодательства. Преимуществами олигополии являются отсутствие разрушительной силы конкуренции, которая существует в условиях свободного рынка, более низкие цены и более высокое качество продукции. А использование методов недобросовестной конкуренции являются признаками неполной рациональности, т.к. всегда вызывают ответные действия, которые представляют собой источник риска, имеющего катастрофическое значение.

Причина такого иррационального поведения заключается в рыночной ментальности субъектов принимающих решения и стремящихся к максимизации прибыли, но за счет создания неопределенности рынка «для других». Антимонопольное регулирование не направлено на устранение причин рисков недобросовестной конкуренции, поэтому риски постоянно воспроизводятся во все более скрытых и изощренных формах. Это напоминает борьбу с допингом в профессиональном спорте, где честное соревнование подменено конкуренцией фармакологических технологий. «Честная конкуренция» качества и эффективности вытеснена бизнес-технологиями. При этом используются все более сложные финансовые инструменты и правовые ухищрения.

Выводы:

1. Эксплуататорская сущность современного капитализма проявляется в насаждении «развитыми странами» в глобальных масштабах стандартов ментальности рыночного типа для населения стран, трансформирующихся в рыночную экономику.

Путем искусственного внедрения образовательных и идеологических стандартов, а так же экспорта экономических и социальных институтов. Таким образом, создается глобальная система «добровольного экономического рабства» закрепляющее доминирование транснационального капитала.

2. Альтернативой рыночной экономике выступает система «Рационального хозяйства» прототипом которой являлось «Централизованное Плановое Народное Хозяйство» СССР.

3. Для стран, стоящих перед необходимостью реформирования экономической системы возможны два варианта: путь рыночных реформ, на основе принципов, сформулированных «Вашингтонским консенсусом»; планомерное институциональное развитие в соответствии с долгосрочной программой, разработанной с учетом объективных закономерностей становления «рационального хозяйства».

3. Трансформация рыночной экономики в систему рационального хозяйства осуществляется на основе планирования институционального развития на всех уровнях хозяйствования: формирование государственных институтов; формирования региональной институциональной среды; институционализация отраслевых олигополий; институционализация фирмы.

4. Противоречие между рыночной ментальностью и объективной необходимостью рационализации экономической деятельности проявляется в форме:

- гипертрофированных рынков производных финансовых инструментов (деривативов);
- оппортунистического поведения субъектов рыночной экономики;
- экспансии транснационального капитала в экономику стран, не полностью вовлеченных в рыночный оборот.

Список литературы

1. Меншиков С. Анатомия российского капитализма. М.: Междунар. отношения, 2004. – 497с.
2. Осипов Ю. М. Опыт философии хозяйства. — М.: Изд-во МГУ, 1990. - 382 с.
3. Катасонов В. Ю. Экономика Сталина / Отв. ред. О. А. Платонов. — М.: Институт русской цивилизации, 2014. — 416 с.
4. Иванов Е. А. Обновленный ГОСПЛАН необходим стране. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosplan-sssr-popytka-voplotit-v-zhizn-velikuyu-mechtu>
5. Hawley, F. B. Enterprise and the Productive Progress, 1907.
6. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. — М.: Дело, 2003. — 360 с.
7. Денисон Д., Хойшберг Р., Лэйн Н., Лиф К. Изменение корпоративной культуры в организациях — СПб.: Питер, 2013. — 192 с.
8. Миллиардному проекту "Белгорхимпрома" в Туркменистане потребовалась помощь государства (<https://news.tut.by/economics/520540.html>).

PEDAGOGICAL SCIENCES

КОНТАКТИРУЮЩИЕ ЯЗЫКИ В ОБУЧЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ БИЛИНГВОВ

Кодзова З.Н.

Адыгейский государственный университет, ассистент

Кушу С.А.

Адыгейский государственный университет, доцент

Нещеретова Т.Т.

Адыгейский государственный университет, доцент

Туова М.Р.

Адыгейский государственный университет, доцент

CONTACT LANGUAGES IN TEACHING FOREIGN-LANGUAGE BILINGUAL COMMUNICATION

Kodzova Z.,

The Adyghe State University, assistant

Kushu S.,

The Adyghe State University, Associate Professor

Nescheretova T.,

The Adyghe State University, Associate Professor

Tuova M.,

The Adyghe State University, Associate Professor

Аннотация

Статья посвящена сопоставительному анализу лексико-грамматического уровня трех контактирующих языков, разносистемность которых является причиной интерферентных явлений при овладении построения связной речи в русском и английском языках.

Abstract

The paper is devoted to the comparative analysis of lexical and grammatical levels of three contacting languages. Different language systems are the reason of the interference phenomena in mastering the coherent speech in Russian and English.

Ключевые слова: микротекст; транспозиция; интерференция; билингвизм; национальная школа; разносистемность; лексико-грамматический строй.

Keywords: microtext; transposition; interference; bilingualism; Adygheyan national school; different language systems; lexical and grammatical system.

В обучении иностранной речи в условиях адыгейско-русского двуязычия необходим учет взаимодействия контактирующих языков. Данное взаимодействие вызывает явления транспозиции, а также интерференции.

Построение микротекста или сложного синтаксического целого и текста в разных языках имеет следующие закономерности: использование определенных средств связи, наличие структурной связности, коммуникативная и смысловая целостность. Различием является лексико-грамматический строй каждого определенного языка. Особенностью в построении микротекста и связного монологического высказывания в русском, адыгейском и английском языках является различие компонентов, входящих в сложное синтаксическое целое (ССЦ), в особенности внутренней структуры простого предложения, которые являются основным элементом ССЦ.

Имеются существенные различия в построении ССЦ в сопоставляемых языках, связанные со структурными особенностями простого двусоставного повествовательного предложения в русском, адыгейском, а также в английском языках.

Данным языкам присущи различные законы словоупотребления в предложении, это объясняется тем,

что русский, адыгейский и английский языки относятся к разным языковым системам [1]. Русский язык относится к флективной группе, адыгейский и английский языки к агглютинативной.

Флективно – синтетический строй русского языка определяет изменение порядка слов в предложении, наличие богатой системы падежных форм четко устанавливает отношение данного слова к другим словам в предложении независимо от его места в предложении. Для современного русского языка основной тенденцией является следующее: в предикативной основе предложения подлежащее стоит перед сказуемым. Говоря о второстепенных членах предложения, мы должны выделять следующие особенности порядка слов: согласуемые члены предложения стоят перед определяемым членом (захватывающее зрелище); управляемые член предложения находится в постпозиции (идти в школу, дом матери); примыкающие располагаются в препозиции и постпозиции (говорить правду; правду говорить). По этой причине согласованное определение стоит перед определяемым словом, в то время как несогласованное располагается после определяемого слова. После управляющего слова располагаются приименные и приглагольные дополнения. Перед подчиняемым словом

или после него могут находиться обстоятельственные члены предложения. Отсюда следует, что в русском повествовательном предложении за каждым членом предложения закреплено определенное для него место, которое связано с расположением компонентов словосочетаний определенных структур, принимающих участие во внутренней организации предложения. Следует заметить, что русскому языку характерно перемещение членов предложения, так как полная свобода порядка слов в русском языке отсутствует. Обусловленность порядка слов в нем меньшая, чем в языках, которым присущ твердый порядок слов.

К языкам с твердым порядком слов относятся адыгейский и английский языки. Следует заметить, что английский твердый порядок слов отличается от порядка слов в адыгейском языке [2; с.63-65].

Обычным для простого повествовательного предложения в адыгейском языке является следующий порядок слов: подлежащее – дополнение – обстоятельство – сказуемое.

Аналитический строй английского языка требует фиксированного порядка слов в простом повествовательном предложении: подлежащее – сказуемое – прямое дополнение – косвенное дополнение – обстоятельство места – обстоятельство времени.

В простом распространенном предложении сказуемое может находиться после подлежащего (прямой порядок слов) или перед ним (обратный порядок слов). В адыгейском языке сказуемое находится в конце предложения, в английском языке сказуемое всегда стоит после подлежащего.

Обучаемым адыгейских национальных школ довольно легко запоминать место подлежащего в простом нераспространенном предложении, в котором сказуемое находится перед подлежащим.

Системные различия в контактирующих языках, также дают основания для прогнозирования трудностей учащихся – адыгейцев. Носители адыгейского языка зачастую помещают сказуемое на последнем месте в русском и английском языках, что является нормой их родного языка.

Следует заметить, что в русском языке согласованное определение является препозитивным, а несогласованное – постпозитивным. Исключением является согласованное определение, которое относится к местоимению, располагающемуся после него, также положение не согласованных определений, выраженных местоимениями ее, его, их перед определяемым словом [5]. В адыгейском языке согласованное определение может быть препозитивным и постпозитивным. Определение, соответствующее русскому несогласованному определению является препозитивным.

Обстоятельства места и времени могут располагаться в начале предложения и в конце. Если же в предложении имеются другие второстепенные члены предложения, место обстоятельства места и времени зависит от их смысловой нагрузки. В предложениях с двумя данными типами обстоятельств обычным является следующий порядок слов: обстоятельство времени – сказуемое – обстоятельство

места. Следует отметить, что перестановка данных обстоятельств ведет к изменению их смысловой нагрузки. Ср.:

Вчера мы ездили в горы.

В горы мы ездили вчера.

Во втором предложении внимание акцентируется на обстоятельстве места. Обстоятельства цели причины могут занимать различные места в предложении, в зависимости от смысловой нагрузки, которую они несут.

В английском языке наиболее подвижными членами предложения являются обстоятельственные слова. Нормой является положение обстоятельства времени и места в конце предложения после подлежащего и сказуемого. Редко обстоятельство может иметь иную позицию. Обстоятельство стоит между глаголом и дополнением, разрывая их тесную связь.

Такие обстоятельства как *never* (никогда); *ever* (когда-либо); *always* (всегда); *other* (другой), обычно ставятся внутри сочетания подлежащего со сказуемым. Например:

He has never met her.

Он никогда с ней не встречался.

Данные слова ставятся между подлежащим и сказуемым, если форма глагола не аналитическая. Но если глагол в аналитической форме, то обстоятельственные слова находятся внутри глагола – сказуемого.

В адыгейском языке обстоятельство располагается перед сказуемым. Например:

Пшъашъэхэр дэгъоу еджэх.

Девочки хорошо учатся.

Тэ тыгъуасэ псыхъом тыклогъагъ.

Мы вчера ездили на речку.

We went to the river yesterday.

В контактирующих языках место дополнений и обстоятельств по отношению к сказуемому является различным. Различия во внутренней структуре простого повествовательного предложения в данных языках сказываются на построении связной русской и английской речи учащимися адыгейских школ.

В построении связного высказывания или ССЦ следует обратить особое внимание на структурные схемы предложений, которые составляют микро-текст и отношение тема-рематических цепочек в русском, адыгейском и английском языках.

Не всегда синтаксическое членение отражает логическое соотношение его частей. В том случае, если при синтаксическом членении предложения мы обнаруживаем несколько связей между его подлежащим, сказуемым, дополнением и обстоятельством, то при смысловом членении наблюдается одна связь – связь известного и неизвестного.

В русском и адыгейском языках структура тема – рематических цепочек совпадает. Но, следует отметить, что известны случаи, когда расположение компонентов актуального членения в русском и адыгейском языках не совпадают [3; 4].

Члены предложения в адыгейском языке, которые относятся к «данному», располагаются ближе к подлежащему. Члены предложения, относящиеся к

«новому», располагаются ближе к сказуемому, которое находится в конце предложения и не препятствует размещению другим членам предложения. В адыгейском языке всем членам предложения, кроме сказуемого, доступно свободное перемещение, при этом смысл неизменчив, меняются лишь его смысловые (стилистически) оттенки.

Английский язык определяется грамматикализованным порядком слов, нарушение которого недопустимо. По мнению В. Матезиуса, данное явление приводит к увеличению числа повествовательных предложений, а также к производству синтаксических структур типа инверсивных. Например:

Once upon a time there was a woman.

Особенность тема - рематической последовательности в английском языке была отмечена такими исследователями, как Я. Фибрас и В. Матезиус, которые обнаружили рематичное подлежащее в фразоначальной позиции в предложении:

The girl came into the room.

Девушка вошла в комнату.

В английском языке, начиная с В. Матезиуса, существуют «объективный» и «субъективный» порядки слов. Объективный порядок (не эмоциональный) слов характеризуется расположением темы перед ремой, а при субъективном (эмоциональном) – рема предшествует теме. Отсюда следует, что на логико – грамматическом уровне при синтаксической последовательности (подлежащее-сказуемое-дополнение/обстоятельство), подлежащее в начале

предложения является слабым – «тема», а при последовательности (дополнение/обстоятельство-сказуемое-подлежащее), подлежащее в конце предложения является сильным – «рема».

Сходные явления в русском, адыгейском и английском языках способствуют учету специфики родного и русского языков с точки зрения транспозиции и со стороны интерференции (различия в порядке расположения членов предложения, компонентов актуального членения речи; различия в интонации, в построении предложения, а также в выборе форм согласования).

Список литературы

1. Блягоз, З. У. Адыгейско русское двуязычие. / З. У. Блягоз. – М.: Киев, 2010. – 52с
2. Джандар, Б. М. Лингводидактический аспект взаимосвязанного обучения русскому и родному языкам в национальной школе / Б.М. Джандар // Вестник АГУ. Серия «Педагогика и психология». / Майкоп: изд-во АГУ, 2011. – С.63-65.
3. Джандар, Б. М. Работа по развитию монологической речи в процессе изучения лексики и грамматики в условиях адыгейско – русского билингвизма. / Б. М. Джандар. – М.: Аякс, 2001. – 25с.
4. Земская, Ю. Н. Теория текста. Учебное пособие. / Ю. Н. Земская, И. Ю. Качесова, Л. М. Комиссарова. – М.: Флинта наука, 2011. – 273с.
5. Чиршева, Г.Н. Двуязычная коммуникация / Г.Н. Чиршева. – М.: Череповец: ЧГУ, 2009. – 56с.

КРИТЕРИАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ КАК СОВРЕМЕННАЯ КОНТРОЛЬНО-ОЦЕНОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПЕДАГОГИКЕ

Карымсакова А.Е.

*Евразийский Национальный Университет,
кандидат педагогических наук, доцент кафедры Информатики*

Хасенова А.Е.

*Евразийский Национальный Университет, магистрант 1 курса факультета Информационных технологий,
образовательной программы Педагогические измерения*

CRITERIAL ASSESSMENT AS A MODERN CONTROL AND EVALUATION ACTIVITY IN PEDAGOGY

Karymsakova A.

*Eurasian National University L.N. Gumilyov
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Informatics*

Khassenova A.

*Eurasian National University L.N. Gumilyov,
1st year undergraduate student of the Faculty of Information Technology,
Educational program Pedagogical measurements*

Аннотация

В статье рассматривается система контроля и оценки на основе критериального оценивания. Уточняется роль формативного и суммативного оцениваний в процессе обучения учащихся. Показывается модель преподавания, технология и техника, основанные на исследовании.

Abstract

The article discusses the monitoring and evaluation system based on the evaluation criteria. The role of formative and summative assessment in the learning process of students is being clarified. The model of teaching, technology and technique based on research is shown.

Ключевые слова: критерии, дескриптор, формативное оценивание, активность, достижения, суммативное оценивание, навыки.

Keywords: criteria, descriptor, formative assessment, activity, achievements, summative assessment, skills.

Существуют так много видов оценивания знаний учащихся, что большинство учителей и учеников, а также родителей видят необходимость получения оценок в виде отметок, и понимают, что оценки являются важным показателем вложенных сил и времени, или наоборот, некоторые не видят смысл отметок, так как задаются вопросом для чего же нужны отметки, если они не отражают полноценную картину знаний учащегося в процессе обучения. Всё же, как и в советское, так и в нынешнее время субъекты педагогической деятельности считают, что отметки являются важной составляющей, которые способны указать направление ученикам в их процессе обучения. Ежеурочная традиционная система 5-и балльной системы оценивания едва справлялась с задачей развить познавательную, поисковую, творческую активность учеников. К тому же, ещё немецкий педагог Дистервег писал, что больше пользы приносит рассмотрение одного и того же предмета с девяти разных сторон, чем изучение девяти предметов с одной стороны. Поэтому, очень важно увидеть что-то другое интересное в ученике, а не то, что уже знакомо. В связи с необходимостью развивать ученика как разностороннюю личность, а не только выставлять ему приблизительные отметки, вводится критериальное оценивание в школах, которое стимулирует познавать, критически мыслить, коммуницировать и рефлексировать. В статье будет идти речь о современных контрольно-оценочных видах проверок, в точности о предмете критериального оценивания, о критериях, составленных учителем, о критериях, созданных в процессе обсуждения с учениками, об этапах работы, ведущие к конечному результату.

Преподавание без барьеров в современном образовательном мире отвечает на самый главный вопрос «Как учить?». Учить так, чтобы ученик чувствовал себя окрылённым, творчески мыслящим, знающим и понимающим, способным применять знания в практическом опыте, анализируя собственные достижения и желание отрабатывать недостатки в своих знаниях и умениях, чтобы достичь высокого уровня, хорошего результата, рефлексии, ради которого он вкладывает свои ценности как время, интеллект и каждодневный труд. Здесь нужно подчеркнуть фразу «высокий уровень». Почему нужно обратить внимание именно на эту фразу? Ведь все участники образовательного процесса понимают понятие «высокий уровень знаний», но сознательное принятие наблюдается не у всех, так как соответствовать максимальному результату нужны «пятёрки», и здесь обязательно сыграет роль психологическая подготовленность к преодолению барьеров в учебном процессе, с чем традиционная система не порадовала учеников, держа под контролем его действия, мысли и

оценивая за тот или иной ответ, не давая возможности демократичному поведению, творческому мышлению, и эта проблема не давала многим ученикам иметь высокий уровень в учёбе, так как теоретически пройденный материал не всегда применялся на практике, и соответственно рефлексия не проводилась. Дело в том, что непрофессиональные (мамы, папы, бабушки и дедушки и т.д.) и профессиональные субъекты (педагоги, учителя, воспитатели) педагогической деятельности оценивают труд объекта – ребенка с разного ракурса, что приводит к непониманию, противоречию и дестабилизации успеха и мотивации в учебном процессе и оказывает всяческое влияние на высокий уровень знаний. И, чтобы достичь максимума учитель имеет огромное преимущество направлять учеников, ставить цель и выбирать правильные задачи. Не существует плохих или хороших учителей. Существует стиль педагогической деятельности. Во избежании авторитарного или либерально-попустительского стилей необходимо понять, что любая ученическая активность имеет результат, который должен быть оценён нешаблонно, опираясь на личные предпочтения, а реально разбудить творческое начало, открытое мышление. Расти и развиваться помогает ученикам критериальное оценивание, оценивание без предвзятости и ориентируясь на конкретные критерии, которые ребенок старается соблюдать для достижения поставленной цели.

Критериальное оценивание – это абсолютно новое направление в контрольно-оценочной деятельности. В этом году школы Республики Казахстан завершат переход на обновлённое содержание образования с введением критериального оценивания, которое длится четыре года с постепенным переходом в него всех классов. Конечно, в начале был ряд трудностей с непониманием нового вида оценивания: ученики постоянно были в раздумьях как и когда ставится отметка, родители задавались вопросом, да и учителям пришлось нелегко, для них организовывались семинары, встречи и курсы. Прошло время и напряжение с пониманием оценивания спало, но появился следующий нюанс – ежеурочная деятельность учеников без отметки, показалось, что отсутствует стимул в выполнении задач, упражнений, домашней работы и любой другой обратной связи. Но, как оказалось, это было временное переживание. Нужно было лишь понять смысл всего целостного процесса. Смысл критериального оценивания лежит не в отказе от отметки, а позволяет учащимся планировать свою учебную деятельность, ставить цель и задачи, пути их достижения, ясное видение оценки результата своего труда. Учитель берёт за основу критерии оценивания, которые определяются задачами обучения и представляет собой перечени различных видов деятельности учащегося, которую

он осуществляет в ходе работы и должен в совершенстве освоить в результате работы. [1]

В качестве основного принципа выполнения заданий по критериям являются дескрипторы. Они описывают конкретные шаги для выполнения заданий. Дескрипторы описывают уровни достижения учащегося по каждому критерию и оцениваются определённым количеством баллов. Ученики стараются выполнить задания, ответив на все вопросы, в соответствие с критериями, и набрать наибольшее количество баллов за каждое достижение. Таким образом, критериальное оценивание учит детей нести ответственность за своё обучение. Оно ведёт учеников к достижениям осознанно и состоит из двух компонентов: формативное оценивание (формирующее) и суммативное оценивание (совокупное). В формативном оценивании нет отметок. Учитель оценивает знания и навыки учеников и вместо отметок в дневнике либо в тетради выражает словесно своё мнение, фокусируясь на достижениях каждого ребёнка, разъяснить, что усвоил ученик на уроке и над чем ему нужно поработать. А, суммативное оценивание – это оценка которую выставляют в конце раздела и четверти. Если формативное оценивание производится в виде ежедневной деятельности учеников, то суммативное оценивание – это совокупная оценка всех формативных достижений. Учителю важно не погасить стремление учеников, руководствуясь только оценкой, и наоборот вооружиться принципом создать доверительное отношение с каждым учеником в школе, тогда взаимодействие между учителем и учениками, построенные на взаимоуважении приведёт к успеху у всех участников образовательного процесса.

Контроль учебного продукта учащегося – обязательный процесс, но он должен проходить безболезненно. Вся ученическая деятельность – это этапы достижений, а проверка знаний, умений и навыков – это подсчёт общего результата за все этапы. У каждого ребёнка свой темп обучения и любимый вид занятий в школе. Все дети стараются освоить новые знания. В период обучения вместо традиционных оценок введено формативное оценивание, которое внедрилось, как спасательный круг имея ряд преимуществ, где мотивация учеников набирает обороты к получению знаний, так как они понимают, что конечным показателем их труда является суммативное оценивание. При формативном оценивании учитель и ученики фокусируются на освоении знаний, навыков и умений, а не на мгновенном выставлении отметки, как раньше, будто шла гонка за «хорошо» и «отлично», а «другим» неуд., а по сути, оставались неразвитыми основные важные приоритеты в виде развития творческого и критического мышлений. И так, по окончании преподавания учебного материала проводится проверка успеваемости и ученики могут показать себя во всей красе, демонстрируя навыки, умения и мышление.

Я родилась и выросла в Северо-Казахстанской области. В период обучения в школе учителя

оценивали знания традиционной 5-и балльной шкалой. Чувствовалось постоянное напряжение из-за оценок и отметок, всё внимание учителей и всех детей было приковано на получении хорошей отметки, а знания, и тем более умения и навыки уходили на второй план. Оценка – она может выражаться словесно, поощряя или позволяя ребёнку задуматься над своей деятельностью, а отметка – материальная, знаковая, её ставили за ту или иную активность на уроке. Был со мной один случай в девятом классе. Было дано задание пересказать текст на английском языке. При этом отсутствовали чёткие критерии выполнения задания. Я пересказываю рассказ, внезапно перебивает и останавливает меня учитель с выражением «А почему у тебя акцент не британский?» и следовательно занижает отметку. Если бы тот случай произошёл в нынешнее время, то и учитель, и ученики не позволили бы такой проблеме иметь место, так как разработаны критерии, по которым каждый знает на что конкретно оценивать.

В своей педагогической деятельности мы с научным руководителем также применяем систему оценивания. До критериального оценивания мы, как и все наши коллеги выставляла отметку и давали оценку деятельности учащихся. Часто замечали, что дети не думали, а зубрили, не раздумывали над проблемами, не искали, не исследовали, а ждали готовый ответ учителя. На сбор материала и исследование мы посвящали всё свободное от работы время, энергетически истощались. Сейчас обучение проходит естественным путём, где каждый ученик отличается любознательностью, он умеет исследовать и выходит за рамки шаблонных ответов, что только вдохновляет их. Они хотят учиться, потому что у них пробуждается воображение, особенно эта сторона мыслительной активности наблюдается в период дистанционного обучения, когда учащиеся не перед взором учителя и не скованы. Мы видим миссию оказывании помощи в образовательном процессе, а также поддерживаем и помогаем преодолевать препятствия на их пути, воодушевляя, советуя. На своих уроках мы руководствуемся таксономией Блума. Благодаря этой технологии учащиеся раскрываются словно красивому цветку. Стараемся дать возможность каждому достичь большего на практике, чем просто прочитать текст, выучить слова или написать конспект. Для нас важно, чтобы наши ученики знали материал, понимали всё, умели применять лексический и грамматический материал в упражнениях или устных заданиях, коммуницировали, обсуждали между собой, рефлексировали, давали оценку своей деятельности. Мы – энтузиасты по природе. Чувствуем, что преподавание – это призвание. Наша цель – помочь, воодушевить и пробудить воображение учащихся. Нами на уроках оцениваются знания, умения и навыки учеников с помощью «мозговой карты или карты мыслей». С помощью данной техники учащиеся учатся новому,

они наполняют свой лексический багаж, масштабируя свои мысли.

Создание «карт мыслей» – это техника визуального отображения информации, облегчающая работу с ней. В центре такой карты находится основная идея, ядро, из которого расходятся «ветви» производных идей, мыслей и образов. Для создания карты необходимо выбрать основную мысль (тему), поместить ее в центр и обвести кружочком. Затем начертить исходящие из кружка линии, соответствующие связанным с этой идеей мыслям и соображениям. Их число ничем не ограничено, кроме того, от них тоже могут при необходимости отходить новые «ветви». [3] Данную технику можно использовать в качестве формативного оценивания, чтобы раскрыть определённую тему.

В формативном оценивании не выставляем отметку, а лишь балл по шкале от 5 до 10 баллов. И в течение урока дети могут высказывать свою точку зрения, имеют право на ошибки, следовательно, выявляются трудности, которые не остаются без внимания с моей стороны, стараюсь сразу реагировать помочь усвоить материал. Стараемся давать оценку деятельности учащихся к концу урока, одобряя, поощряя активность детей, а в случае возникновения проблем – обсуждаем и решаем все вместе. А также, работа с родителями в тесном контакте – одно из самых главных нужд, которые требуют вовлечения их в контрольно-оценочную деятельность в качестве помощников. В суммативном оценивании включаем задания на достижение мыслительных навыков у учеников: анализ, синтез и оценку.

Готовятся задания с открытыми вопросами, предлагаются ученикам приготовить презентацию или написать эссе.

Так ли мы оцениваем детей? Например, отметки отбили желание учиться у многих детей, отметки способны испортить отношения между родителями – детьми – учителями, если не правильно создали критерии или их вовсе нет. Мне важно, чтобы ученик понимал что ему необходимо знать для дальнейшего применения в жизни, мне также важно, чтобы у моего ученика был навык не зубрёжки, а поток мыслей. Как раз таки формативное оценивание – отличный вид оценивания, который поддерживает ученика, даёт ему возможность расти и развиваться, допустив ошибку – корректировать её, а суммативное оценивание в свою очередь поможет раскрыть коммуникативные и мыслительные навыки, тем самым готовя детей быть высокоразвитыми личностями, хорошо владеющими навыками речевой деятельности: слушанием, чтением, письмом и говорением.

Список литературы

1. <https://bilimdinews.kz> Критериальное оценивание как условие успешного обучения учащихся. Казахстан, 2019 г.
2. Аминашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. Об оценках. Москва, 2012 г.
3. Кен Робинсон. Как открыть свои истинные таланты и наполнять жизнь смыслом. Издательство Манн, Иванов и Фербер – Москва, 2014. – 27с.

ECONOMIC FORECASTING OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

Herasymchuk V.

*Vinnitsa National Agrarian University
Assistant*

Abstract

The essence of the concept of "financial condition" is defined in the work. The economic essence of forecasting the performance of the enterprise is considered. The main methods of analysis and assessment of financial stability of the enterprise are highlighted.

The assessment and analysis of the financial condition of the enterprise on the example of the leading domestic manufacturer of agricultural machinery PJSC "Elvorti" is given.

The choice of methods of economic and mathematical forecasting of the financial condition of the enterprise is made and the forecast of the basic indicators of activity of the investigated enterprise is made. The results of the received forecasts are summed up and the estimation of the further development of the enterprise because of the deduced indicators is given. The weight of the influence of external and internal factors on the results of the research is determined.

Keywords: analysis, financial condition, financial activity, PJSC "Elvorti", economic forecasting, trend analysis.

Formulation of the problem. In the conditions of an unstable economic situation, maintenance at a proper level of a financial condition of subjects of managing of all patterns of ownership in all spheres of activity requires the organization of financial activity of the enterprise modern for market economy.

In the organizational and managerial work of enterprises, financial activity occupies a special place.

The timeliness and completeness of financial support of production and economic activity and development of the enterprise, fulfillment of financial obligations to the state and other business entities largely depend on it. In this regard, the effective organization of financial activities and economic forecasting plays an important role for each company.

In turn, economic forecasting is defined as a system of scientific predictions, directions and trends of the future state of the economic system. The development of economic forecasting is carried out using comprehensive methods of processing information about the state of the economic system, operating conditions and patterns of development. Thus, the process of economic forecasting plays one of the most important roles in the organization of financial activities of the enterprise in a market economy.

Analysis of recent research. Problems of organization of financial activity of the enterprise are widely reflected in scientific works of such scientists as: L.S. Martyusheva, V.I. Aranchiy, G.M. Azarenkova, A.M. Podderiyogin, M.M. Berdar. In particular, scientists of Vinnytsia National Agrarian University Vdovenko L.O., Grishchuk N.V., Volontyr L.O., Kish L.M., Tomchuk O.F. paid attention to the topic of management and ensuring the profitability of enterprises.

Significant theoretical contribution to the development of enterprise development strategy and forecasting was made by foreign and domestic scientists R. Akoff, K.A. Bagrinovsky, V.N. Burkov, P. Drucker, N.E. Egorova, B. Karloff, G. Kreisler. However, most scientific papers on this issue are devoted to general theoretical and methodological issues, and the models presented in them can be used to model the development of the enterprise.

The information base of the study is the accounting and financial statements of PJSC "Elvorti" for 2018 - 2019.

Analysis of the work of domestic and foreign economists led to the conclusion that, despite such a large number of works, the issue of assessing the impact of economic forecasting on the efficiency of financial performance of the enterprise should be increasingly focused. This determined the relevance of the chosen topic and the purpose of the study.

The purpose of the article there is an assessment and forecasting of financial condition indicators for the past and current periods of the enterprise, to make dynamics, to develop a model of forecasting financial condition indicators, to draw conclusions about the improvement of the enterprise on the example of domestic agricultural machinery – PJSC "Elvorti".

Presenting main material.

The financial condition of the enterprise is a complex concept that is the result of the interaction of all elements of the system of financial relations of the enterprise, determined by a set of production and economic factors and characterized by a system of indicators reflecting the availability, location and use of financial resources.

The financial condition of the enterprise depends on the results of its production, commercial and financial and economic activities. First of all, the financial condition of the enterprise is positively determined by the uninterrupted production and sale of high quality products.

Financial activity is a system of using various forms and methods to financially support the functioning of enterprises and achieve their goals, ie it is a prac-

tical financial work that ensures the viability of the enterprise, improving its results [15].

The task of each enterprise is the most efficient use of financial resources, which is the content of financial activities. Timeliness and completeness of financial support of production and economic activity and development of the enterprise, fulfillment of financial obligations to the state and other business entities primarily depends on the financial activity of the enterprise. Ukraine's exit from the long-lasting economic crisis is directly related to the improvement of the financial condition of economic entities of all forms of ownership in all spheres of activity. Under these conditions, a modern and efficient organization of the financial activity of each enterprise for a market economy is necessary.

Financial activity occupies a special place in the organizational and managerial work of the enterprise. The timeliness and completeness of financial support of production and economic activity and development of the enterprise, fulfillment of financial obligations to the state and other business entities largely depend on it. The efficiency of each enterprise largely depends on the full and timely mobilization of financial resources and their proper use to ensure the normal process of production and expansion of production assets. Therefore, for each company plays an important role in the effective organization of financial activities.

Based on the economic essence of the category "financial activity of the enterprise" it is possible to formulate its tasks:

- financial support of current production and economic activities;
- search for reserves to increase income, profits, increase profitability and solvency;
- fulfillment of financial obligations to business entities, budget, banks;
- mobilization of financial resources in the amount necessary to finance industrial and social development, increase equity;
- control over the preservation and use of current assets and accelerate their turnover;
- control over the efficient, targeted allocation and use of financial resources [15].

Financial forecasting and planning is one of the most important tasks of the financial work of the enterprise. This makes it possible to determine the general need for funds to ensure normal production and economic activities and the possibility of obtaining such funds.

Under market conditions, the company independently determines the direction and amount of use of profits, which remains at its disposal after taxes.

Thus, financial activity is a system of using various forms and methods for financial support of enterprises and achieving their goals, ie it is a practical financial work that ensures the viability of the enterprise, improving its results.

In a market economy, the purpose of the financial activities of the enterprise is to effectively use the financial mechanism to achieve strategic and tactical goals of the enterprise. The financial mechanism of the enterprise is a financial management system designed to organize the interaction of financial relations and

monetary funds in order to optimize their impact on the final results of its activities.

Forecasting is an attempt to determine the state of any phenomenon or process in the future. The process of compiling or developing a forecast is called forecasting. Forecasting the state of the enterprise is a scientific

substantiation of possible quantitative and qualitative changes in its state (level of development in general, individual areas of activity) in the future [15].

The forecasting process is always based on certain principles.

Table 2

Principles of economic forecasting [13]

Principle	Contents
Purposefulness	Semantic description of the set research tasks;
Systematic	Construction of the forecast on the basis of a system of methods and models characterized by a certain hierarchy and sequence;
Scientific substantiation	Comprehensive consideration of the requirements of objective laws of society development, use of world experience;
Multilevel description	Description of an object as a holistic phenomenon and at the same time as an element of a more complex system;
Information unity	The use of information at the same level of generalization and integrity of features;
Adequacy to the objective laws of development	Identification and assessment of stable relationships and trends in the development of the object;
Consistent resolution of uncertainties	Procedure for moving from identifying goals and conditions to identifying possible directions for development;
Alternative	Identifying the possibility of development of the object under different trajectories, different relationships and relationships

The system of forecasting methods is formed by developing forecasts of the future state of a business entity. Depending on the sources of information, technology of its processing and the obtained results, economic forecasting methods are divided into two relatively large groups: factual and heuristic [8].

Factual forecasting methods are based on the use of factual materials that characterize in detail the changes over time of the whole or individual features (indicators) of the forecasting object.

The main methods in this group are: extrapolations, functions, correlation-regression models.

The method of extrapolation is one of the main for predicting the development of complex production systems, it is based on the assumption of invariance of the factors that determine the development of the object of study. Therefore, the essence of the method of extrapolation is to extend the patterns of development of the object in the past to its future [8].

The method of functions belongs to the mathematical and statistical methods of forecasting, based on the use of so-called auto-correlation functions (autocorrelation – the expression of the mutual connection between neighboring members of the time series). The process of forecasting using auto-correlation functions is to perform two consecutive actions. First formulate the forecasting problem and determine the criterion for its solution, and then, using a time series that reflects the process of development of production system parameters over time, determine the forecast value for the long term while minimizing the standard error of prediction.

Methods of correlation and regression models are also relatively widely used in economic forecasting. Forecasting using correlation models (methods) is to find mathematical formulas that characterize the statis-

tical relationship of one indicator with another (pairwise correlation) or with a group of others (multiple correlation) [15].

The form of the relationship of predicted phenomena with other phenomena and processes can be represented as a regression equation:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (1)$$

where: y - dependent variable

x_n - independent variables (factors)

n is the number of pairs.

The value of the predicted indicator is determined by the method of substituting in such an equation the value of the signs (factors) and estimating the expected average value of the resultant sign.

In the process of solving correlation and regression equations, the search for quantitative values of the parameters of the initial dependences, which can be determined using the method of least squares. The essence of this method is to minimize the sum of quadratic deviations between the observed values and the corresponding values calculated from the selected levels of communication [8].

Heuristic forecasting methods involve the implementation of forecasting developments using logical techniques and methodological rules of theoretical research. Specific methods of forecasting this group cover two subgroups - intuitive and analytical. Among the main methods of the first subgroup are the methods of expert evaluation and "brainstorming", and the second – the methods of morphological analysis, construction of the "goal tree", information modeling, optimization.

In the process of forecasting the following issues are gradually resolved:

- goal setting (goal setting) - involves setting the expected (ideal) result of the activity;

- planning - a projection into the future of the results of activities to achieve the goals under the conditions of using available tools and turning information about the future into a solution for purposeful activities;

- design - the creation of specific images of the future, specific details of the developed programs [8].

According to the forecasting period, ie the time for which the forecast is calculated, the following are distinguished:

- current forecasts - up to one month (up to a year);

- medium-term - up to 5 years;

- long-term - up to 15 years and more [12].

Thus, forecasting the development of the enterprise is a process of forecasting based on scientific methods of cognition of economic phenomena, scientific substantiation of possible qualitative and quantitative changes in the state of the enterprise in the future, as well as alternative ways and terms of achieving the expected state. The implementation of the enterprise development strategy involves the construction of a balanced system of forecasts and plans for the long-, medium- and short-term perspective. Enterprise development must be predictable and manageable.

When analyzing the financial condition of the enterprise to the forefront is the problem of choosing the method on the basis of which the calculation of the main indicators of financial stability and solvency. Therefore, we have identified the main systems of financial analysis, the purpose of which is a detailed analysis of the financial condition of the enterprise for the actual and accurate forecasting in the future.

In the process of evaluating any company, an analysis of financial performance is important. Users of financial statements of enterprises and firms use methods of analysis to make management decisions aimed at further increasing profitability, identifying the causes of losses, as well as ensuring a stable financial position.

Next, we turn to the analysis of our company PJSC "Elvorti" to demonstrate the process of analysis of financial condition as a basis for economic and mathematical forecasting in the future.

PJSC "Elvorti" is a leading enterprise of Ukraine in the field of agricultural machinery, which produces grain and row seeders, cultivators, harrows, seed drills, spare parts for agricultural machinery. All equipment produced by the company corresponds to modern agricultural technologies. The company also carries out other activities: scientific, technical and design development, production of experimental samples and orders, performance of industrial and non-industrial works for third-party needs and training (for own needs) [9].

The main markets for the sale of agricultural machinery are Ukraine, Western and Eastern Europe. Today, the main market is Ukraine. PJSC "Elvorti" sells products through its own dealer network in Ukraine and Western and Eastern Europe.

In 2019, more than 10% of the total production was sold in Ukraine and Eastern Europe [9].

In 2019, the volume of production and sales of the company's products compared to 2018 decreased significantly. This was caused by the unfavorable market situation at the beginning of the year and the lack of working capital to ensure the production of the required number of products.

The analysis and assessment of the financial condition of the enterprise is carried out on the basis of indicators of financial and accounting reporting of the enterprise for the studied period.

Thus, as can be seen from the table and figure for 2019, the company's production volumes compared to 2018 decreased significantly.

Let's move directly to the analysis of the financial condition of the object under study, the main financial and economic indicators are shown in table. 2.

Table 2

Assessment of the financial and economic condition of PJSC "Elvorti" for 2018-2019

Indexes	2018 p.	2019 p.	Deviation	
	thousand UAH	thousand UAH	thousand UAH	%
Net sales revenue	881 733	1 049 279	-167 546	-16,0%
Cost of goods sold (goods, works, services)	720 687	719 154	+1 533	+0,2%
The share of costs in sales revenue,%	81,7%	68,5%	—	+13,2%
Gross profit	161 046	330 125	-169 079	-51,2%
Other operating income	155 776	89 162	+66 614	+74,7%
including: income from changes in the value of assets that are measured at fair value cost	55 227	—	55 227	—
Administrative expenses	31 749	27 947	+3 802	+13,6%
Selling expenses	50 993	43 632	+7 361	+16,9%
Other operating expenses	172 157	98 578	+73 579	+74,6%
Financial result from operating activities: profit	61 923	249 130	-187 207	-75,1%
Other financial income	303		+303	

Other income	6 099	5 915	+184	+3,1%
Financial expenses	62 449	53 737	+8 712	+16,2%
Other expenses	805	1 033	-228	-22,1%
Financial result to taxation: profit	5 071	200 275	-195 204	-97,5%
Expenses (income) from income tax	4 458	36 082	-31 624	-87,6%
Net financial result: profit	613	164 193	-163 580	-99,6%

As can be seen from the table, in 2019 the company made almost no profit – the net financial result amounted to 613 thousand UAH, while in the previous year the profit was 164.2 million UAH. This deterioration was caused, first of all, by a decrease in sales by UAH 167.5 million and exchange rate differences arising from the sale of products for export, mainly to Russia, and amounted to UAH 37.6 million, as well as from the purchase and sale of foreign currency – UAH 3.8 million. Also, the factors reducing profit include the increase in costs compared to 2018 due to:

- increase in prices for raw materials and basic materials by 11.7%;
- increase in the cost of purchased semi-finished products by 9.3%;
- increase in the cost of electricity by 12%;
- increase in the cost of natural gas by 6.2%;
- increase of the minimum subsistence level by 8.8%, from which tariff rates and salaries of employees of the enterprise are calculated;

- increase in interest expenses on loans by UAH 8.1 million due to an increase in bank loans, which the company was forced to take due to lack of sufficient working capital.

It should be noted that in 2019 the company increased other operating income by revaluing the value of assets – investment property by UAH 55.2 million, while the cost of changing the value of assets amounted to UAH 4.6 million.

The assessment of liquidity of the enterprise is performed using a system of financial ratios, which allow you to compare the value of current assets with different degrees of liquidity, with the amount of current liabilities. They include:

- total liquidity ratio (coverage ratio);
- current liquidity ratio (quick liquidity ratio);
- absolute liquidity ratio.

Table 3

Indicators of liquidity ratios of PJSC "Elvorti"

Name	2019 year (at the end of the pe- riod)	2018 year (at the end of the period)	Normative value	Deviation 2019/2018
Total liquidity ratio (coverage)	6,14	7,73	2 – 2,5	-1,59
Rapid liquidity ratio	4,91	6,39	0,7 – 0,8	-1,48
Absolute liquidity ratio	0,18	0,07	0,2 – 0,3	0,11

As the results of comparing the company's performance in 2018-2019 show, if you do not implement anti-crisis measures and measures to combat risks (political, natural, currency, interest, production), the negative effects on the activities of PJSC "Elvorti" tend to worsen.

Thus, PJSC "Elvorti" should develop a strategy to increase efficiency.

The essence of economic-mathematical modeling is to describe socio-economic systems and processes in the form of economic-mathematical models.

Economic-mathematical methods should be understood as a tool, and economic-mathematical models – as a product of the process of economic-mathematical modeling [10].

To forecast the main financial indicators of PJSC "Elvorti" we will consider in more detail the horizontal financial analysis or trend analysis.

Trend analysis – a comparison of each reporting item with a number of previous periods and determine the trend, ie the main trend in the dynamics of indica-

tors, free from the influence of individual characteristics of individual periods. With the help of the trend is forecasting the most important financial indicators for the long term, if long-term forecast analysis of the financial condition [10].

For the company it is necessary to determine the composition of indicators that characterize its financial condition.

In this case, it was proposed to divide the indicators into external and internal. Internal indicators are divided into indicators for assessing the level of management, indicators for assessing solvency and financial stability, indicators for assessing business activity and indicators for assessing market stability.

The trend analysis compares the financial performance of the company for a number of previous periods, in this case 2010-2019. The forecast will be made for the next two periods, is for 2020-2021.

The financial condition of PJSC "Elvorti" in 2019 has deteriorated compared to previous years:

- forecasting the profitability of PJSC "Elvorti" for

2020-2021 on the basis of trend analysis of the activities of PJSC in 2010-2019 – Fig.1;

The short-term liquidity or solvency of an enterprise is affected by its ability to increase or decrease profits. In this regard, such an aspect of the enterprise as profitability is considered. This is both a qualitative and quantitative indicator of the efficiency of any enterprise.

The profitability ratio is calculated as the ratio of net profit of the enterprise to net revenue from sales of products (works, services). An increase in this indicator

indicates an increase in the efficiency of economic activity of the enterprise, and a decrease in this indicator on the contrary [10].

For 2010 - 2019, PJSC "Elvorti" has the following values of the profitability ratio: 2010 - 0.005; 2011 - 0.007; 2012 - 0.232; 2013 - 0.092; 2014 - 0.079; 2015 - 0.094; 2016 - 0.048; 2017 - 0.182; 2018 - 0.16; 2019 - 0.0007.

In fig. 1 consider a possible forecast of this ratio for the next two years

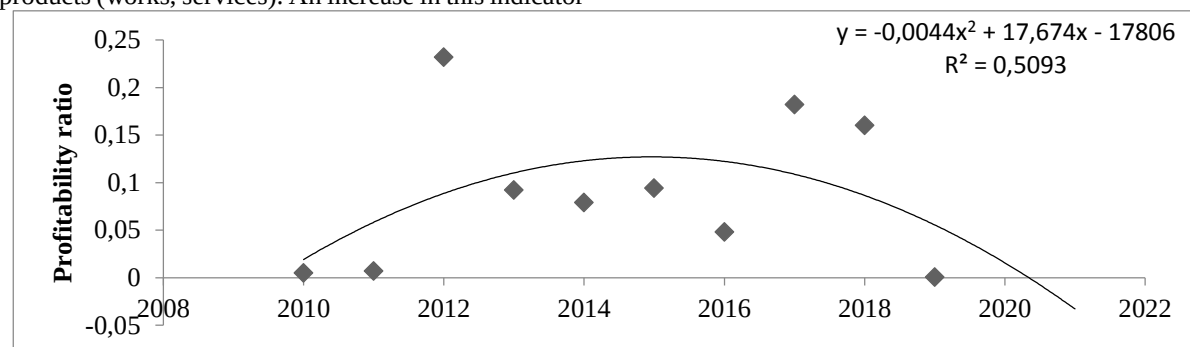

Fig. 1. Forecasting the profitability of PJSC "Elvorti" for 2020-2021 based on trend analysis of the activities of PJSC in 2010-2019.

Thus, analyzing this figure, we see that the projected decrease in the profitability of the enterprise. The decrease is observed approximately to the level that was in 2010-2011. That is, the value of the coefficient according to the forecast will be in the range of 0.005 - 0.007. The decrease in this indicator indicates a decrease in the efficiency of economic activity of the enterprise.

As the results of forecasting show, if we do not implement anti-crisis measures and measures to combat risks (political, natural, currency, interest rate, production), the negative effects in the activities of PJSC "Elvorti" have a predictive tendency to deteriorate.

Thus, PJSC "Elvorti" should develop a strategy to increase efficiency.

Conclusions. Thus, economic and mathematical methods are important in the process of forecasting financial activities. Development of the forecast of efficiency of financial activity of the enterprise can be carried out with use of a large number of forecasting methods.

This study examines the analysis and forecasting of financial activities of the enterprise on the example of PJSC "Elvorti". Horizontal financial analysis or trend analysis is used.

The analysis made it possible to timely identify and correct deficiencies in the financial activities of the enterprise and to find reserves for improving the financial condition of the enterprise and its solvency.

To solve the proposed problem, the following was done:

1. The analysis of the financial condition of the enterprise on the main indicators: liquidity, financial stability, business activity, profitability and solvency. The financial condition of the enterprise largely depends on the feasibility and correctness of investing financial resources in assets, as well as the risks that may arise in

the course of the enterprise.

2. The characteristic about changes in activity of the enterprise by means of the horizontal analysis of the reporting is received. The analysis of financial condition indicators, carried out according to the enterprise of PJSC "Elvorti", showed the deterioration of the stability of the enterprise, its profitability. This was caused by the unfavorable situation on the market in early 2019 and the lack of working capital to ensure the manufacture of the required number of products.

3. The forecast values of the main indicators of financial activity of the enterprise are calculated by means of the horizontal financial analysis or the trend analysis.

Thus, on the basis of current and forecast financial analysis is the development of key indicators of financial condition, and on the basis of these data are calculated economic guidelines for the development of the enterprise in the future. The efficiency of management decisions, and hence the efficiency of the enterprise as a whole, depends on the quality of the analysis. Analysis and control of financial activity of the enterprise is a diagnosis of its financial condition, which allows to identify shortcomings and miscalculations, identify ways to increase revenues and profits, reduce production costs, increase profitability, improve financial and economic activities of the enterprise as a whole.

As the results of forecasting show, if we do not implement anti-crisis measures and measures to combat risks (political, natural, currency, interest rate, production), the negative effects in the activities of PJSC "Elvorti" have a predictive tendency to deteriorate.

So, summing up, based on the study, we can say that the effectiveness of economic and mathematical models in forecasting the financial condition of the enterprise plays an important role in a market economy. After all, every company on the market must have a

clear guideline and a strong position. To predict where the company will be tomorrow, we need to analyze financial performance today and predict trends in its development or decline. In the second case - to use the necessary anti-crisis methods, anticipating the impact of risks on key indicators.

References

1. Economic Code of Ukraine from № 436-IU [Electronic resource]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Methods of calculating indicators of financial condition [Electronic resource]. URL: <https://www.finnalon.com>
3. Coefficient of determination [Electronic resource] URL: <https://pandia.ru/text/79/148/38943.php>
4. Tomchuk O.F., Levchuk M.S. Criteria for assessing and forecasting the financial condition and performance of the enterprise. *Young scientist*. 2019. № 9. 480-486 p. (in Ukraine).
5. Kish L.M. Analysis and forecasting of financial stability of the enterprise in modern conditions. *Materials III All-Ukrainian. scientific-practical conf.*, May 14. 2019. Kyiv: VIPO, 2019. S. 124-126. (in Ukraine).
6. Volunteer L.O., Bendas M. Yu. Methods of mathematical modeling of investment activity of the enterprise. *Efficient economy*. 2019. № 11. 7 p. (in Ukraine).
7. Regulation (standard) of accounting 4 "Statement of cash flows [Electronic resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0398-99>
8. Martysheva L.S., Merenkova L.O. Financial activity of business entities, Textbook. Kharkiv: Ed. KhNEU, 2008. - 218 p. (in Ukraine).
9. Azarenkova G.M. Finance of enterprises: Textbook for independent study of the discipline / G.M. Azarenkova, T.M. Zhuravel, R.M. Mikhailenko. Kyiv: Znannia-Press, 2011. - 299 p. (in Ukraine).
10. Textbook A.M. Podderogin, M.D. Bilyk, L.D. Buryak and others. *Kerr. count aut. and sciences. ed. prof. A.M. Podderogin*. 7th ed., Without changes. Kyiv: KNEU, 2008. 552 p. (in Ukraine).
11. Berdar M.M. Finance of enterprises: a textbook. Kyiv: CUL, 2012 352 p. (in Ukraine).
12. Red Star Public Joint Stock Company. City and people. Yelisavetgrad. Kirovograd, 1754–2004. *Illustrated encyclopedia.*, Kirovograd:, "Imex-LTD", 2004, p. 162–163 (in Ukraine).
13. Official site of PJSC "Elworthy" [Electronic resource]. URL: <https://www.elvorti.com>

PHILOLOGY

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ БІБЛЕЇЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Вакарюк Р.В.

асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів факультету іноземних мов,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-7107-7983,

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BIBLICALS CORRELATION IN THE ENGLISH AND THE UKRAINIAN LANGUAGES

Vakariuk R.

assistant Department of Foreign Languages
for Natural Sciences Faculty of Foreign Languages
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7107-7983,

Анотація

У статті розглянуто порівняльний аналіз співвідношення біблеїзмів в англійській та українській мовах та шляхи їх відтворення при перекладі.

Abstract

The article deals with the comparative analysis of the biblicals correlation in the English and Ukrainian languages and the ways of its recreation in translation.

Ключові слова: біблеїзми, фразеологізми, семантичні розбіжності, граматичні розбіжності, біблійний еквівалент.

Keywords: biblicals, idioms, semantic differences, grammar differences, biblical equivalent.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним з перспективних напрямків сучасної лінгвістичної науки виступає дослідження біблійної фразеології, що виступає важливим конституентом інтернаціонального фразеологічного фонду й широко представлене в багатьох європейських мовах. В англійських біблеїзмах тенденція до трансформування, нетрадиційного вживання сильніша, ніж в українській мові. Це викликано як внутрішньомовними причинами, так і екстралінгвістичними. Такі місцеві використання біблеїзмів в англійській мові можна класифікувати й звести до наступних типів вживання: заміна компонентів, вставлення, номіналізація, опускання, подвійна актуалізація, алюзія та ін. Біблію в англійських країнах знають краще - це невід'ємна частина англійської культури, що засвоюється змалку. Біблійні вирази, імена й цитати відомі переважній більшості людей, вони давно й постійно вживаються і в усному мовленні, і в художній літературі, у пресі, у публіцистиці, у виступах державних і політичних діячів. Біблеїзми передають основну ідею в концентрованому вигляді й в образній формі, будучи ключовими елементами висловлювання[7].

Метою цієї роботи є розглянути характерні риси англійських біблеїзмів у процесі перекладу, їх порівняльний переклад, шляхи відтворення та трансформації, які застосовувались при перекладі англійських біблійних фразеологізмів на українську мову.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Здій-

снимо порівняльний аналіз співвідношення біблеїзмів в англійській та українській мовах та розглянемо шляхи їх відтворення:

I. Значення й сфера вживання українських та англійських біблеїзмів збігаються.

Такі біблеїзми утворюють досить велику групу, і при їх перекладі використовується український біблійний еквівалент: *daily bread* - хліб щоденний, *the salt of the earth* - сіль землі; *by/in the sweat of one's brow* - у поті чола свого; *to beat swords into ploughshares/plowshares* - перекувати мечі на рала; *to bind smb. hand and foot* - зв'язати кого-небудь по руках і ногах; *to turn the other cheek* - підставити іншу щоку; *blind leaders of the blind* - сліпі поводити сліпих; *to cast pearls before swine* - кидати перли перед свині; *the sign of the times* - знак часів; *poor in spirit* - злиденні духом (в обох мовах відбулася зміна первісного значення); *not by bread alone* - не хлібом єдиним (часто відбувається заміна слів bread/хліб); *let this cup pass from me* - хай омине мене ця чаша; *many are called but few are chosen* - багато покликаних, та вибраних

мало; *many that are first shall be last; and the last shall be first* - останні стануть першими, а перші - останніми і т.д.

II. Біблеїзми, що фразеологізувалися лише в одній із двох мов.

1) До цієї групи належать англійські біблеїзми, які не мають еквівалентів у сучасній українській мові (тобто біблійні прототипи прижилися тільки в англійській мові). Вони становлять досить велику й найважчу для перекладу групу. Завдання для пере-

кладу полягає в тому, щоб знайти українські відповідності (згідно контексту), які образними засобами української мови передадуть той же зміст, що й англійські вирази. У деяких випадках це буде переклад - тлумачення, в інших - описовий переклад, у третіх - фразеологізм, стійке сполучення або слово. Нижче пропонуються можливі варіанти перекладу декількох таких виразів:

The fleshpots/flesh-pots of Egypt (зазвичай відбувається заміна слова Egypt)

- I. "казани з м'ясом у землі єгипетській": 1) Матеріальні блага, багате сите життя, матеріальне благополуччя; 2) Світські блага, корисливі матеріальні міркування, на які люди готові проміняти духовні цінності.

- II. негативна конотація: 1) Розкіш, плотські насолоди; 2) "Злачні місця", місця, де можна віддаватися всеможливим забавам та розвагам (the fleshpots of Las Vegas, the fleshpots of Hollywood, fleshpotish Paris).

At the eleventh hour (Matthew 20:9): об одинадцятій годині - в останню хвилину, в останній момент;

Hewers of wood and drawers of water (Joshua 9:21): дрова, що рубують, і люди, що черпають воду - (а також групи населення й цілі країни), що виконують важку роботу (зазвичай фізичну);

To hide one's light under a bushel (Matthew 5:15): ховати світло під посудиною - приховувати свої переваги, здібності, бути дуже скромним, не використовувати своїх можливостей, талантів (заривати талант у землю);

To play Samson in the temple (Judges 16:21-30): діяти як Самсон у храмі - погубити супротивників і загинути при цьому самому;

Damascus road/road to Damascus (Acts 9): дорога до Дамаску - переломний момент у чиемось житті; вирішальний момент; раптове прозріння.

2) В українській мові затвердилися біблеїзми, які в англійську мову не увійшли, тобто залишилися частиною біблійних текстів; при перекладі їх варто підбирати еквіваленти, що зберігають зміст і образність українського вираження.

Варіанти перекладу:

Ієрихонська труба (Joshua 6) - *stentorian voice, a throat of brass, a throat of cast iron* (у деяких контекстах можливе використання біблеїзму: *with a voice like*) *a bull of Bashan* (Psalms 22:12, укр. 21:13);

І повертається вітер на круги свої (Ecclesiastes 1:6)=*And the wind returneth again according to his circuits;*

Нітрохи не вагаючись (James 1:6) - *without a moment's hesitation/doubt; without the slightest doubt;*

Творити/створити собі кумира (Exodus 20:4) - *to idolize smb; to make an idol of smb.; to make smb. an icon; to iconize smb.; to put smb. on a pedestal; to deify/ hero-worship smb., to venerate uncritically; to make a pedestal of smth;*

III. Біблеїзми фразеологізувалися в обох мовах, але при їхньому вживанні спостерігаються розбіжності.

1) Семантичні розбіжності.

Англійський та український еквіваленти демонструють розбіжності в значенні і оціночному навантаженні - тобто при збігу основного значення, переносні значення (яких в англійських біблеїзмах звичайно більше) мають лише деяку спільність у сферах застосування, а денотативний і конотативний аспекти значень розходяться. Наприклад:

Babel (Genesis 11:9) (іноді = *the tower of Babel* - вавилонська вежа) - Вавилон, вавилонське стовпотворіння, помішання мов;

- у Старому Завіті місто Сеннаар (Shinar), у якому люди, нащадки Ноя, що говорили після потопа однією мовою, вирішили побудувати "місто й вежу, висотою до небес". Однак їм не вдалося закінчити будівлю, тому що Господь "змішав мову їх", вони перестали розуміти один одного, і "розсіяв їх Господь по всій землі".

1. галас, гамір, метушня: *a babel of sounds/of voices/of talk/of suggestions/of phrases/of criticism.*

Часто вживається разом зі схожим *babble*: *In the European Parliament, Euro-babble can turn to EuroBabel.* (Economist, 1987 - about nine official languages in the EEC).

2. повна плутанина, безладдя:

what a babel! a perfect babel!

this babel of disciplines (Economist, 1987);

it was a cheerful babel of matters personal, provincial and imperial (R.Kipling);

it was a complete mess, a Babel (Moscow Times, 1994);

3. будівля величезних розмірів, будинок - гігант (the tower of Babel)

4. фантастичний задум, невиконаний план: *'tis but a babel.*

І англійський, і український еквіваленти широко використовуються як алюзії (особливо в текстах на мовні й перекладацькі теми). "Babel" також може вживатися замість: *"the (Babylonian) confusion of tongues"*.

Armageddon (Revelation 16:16) - Армагеддон - назва, дана в Апокаліпсисі місцю, де, відповідно до пророкування, повинна відбутися остання битва між народами, між силами добра й зла перед Страшним судом.

Релігійне значення - остання битва між народами, між силами добра й зла; місце цієї битви (*the battle of Armageddon*)

1. велика бійня, провідна до загальної загибелі битва, війна.

В сучасному вживанні часто:

nuclear Armageddon - ядерний армагеддон; ядерна катастрофа.

Four years ago, the children of America still had to go to bed at night with worries about a nuclear Armageddon. - І навіть через чотири роки діти

Америци лягають спати, пам'ятаючи ядерний Армагеддон (James Baker, 2002)

2. Катаклізма, катастрофа

Вживається (в 1-ому і в 2-ому значеннях) у сполученнях: *to go to/to head for/to be in for/to trigger/to unleash/to have/to lead to/to head off/to prevent/to stand at/to warn of/to face; is imminent.*

Англійський еквівалент вживається набагато частіше українського (особливо в СІІА). Він може також уживатися атрибутивно: *Armageddon arsenals* (ІН, 1991); *This is another book in the new Armageddon school of English writing* (Sunday Times, 2007).

Adam (Genesis 1-5)-Адам - перша людина на землі, створений Богом; взагалі будь-яка людина/чоловік;

The curse/penalty of Adam (Genesis 3:16-19)-прокляття Адамово - необхідність для людини заробляти собі на життя, переносити бідність, хвороби, страждання й т.д.; смертність людини;

Not to know smb. from Adam (Eve) (розм.) - зовсім не знати когось, в очі ніколи не бачити;

Adam's ale/wine - вода- українською - такого значення немає;

Adam's apple - кадик-адамово яблуко;

since Adam/Adam and Eve - з дуже давніх часів - із часів Адама та Єви;

in one's birthday suit - у вбранні Адама (та Єви) - нагий;

Job (the Book of Job)- Йов, багатостраждальний - людина дуже важкої долі; людина, доля якої незаслужено важка, на яку спадають нещастя одне за одним;

as poor as Job (підше: *as poor as Job's turkey*, тобто бідніший від Йова)- злиденний як Йов;

as patient as Job; the patience of Job - вкрай терпелива людина;

Job's comforter(s) (Job 16:2) - "даремні розради", тобто ті, хто, намагаючись втішити когось, ще більше засмучують його (ненавмисно);

Job's news - сумні новини; звістка про нещастя;

Job's post- людина, що приносить погані новини.

Із цієї високомистецької Книги Йова в англійську і в українську мови увійшли наступні вирази:

The Lord gave and the Lord hath/taken away (1:21) - Господь дав, -і Господь узяв;

to lie (down) with kings and counsellors (3:14) - спочити з царями та з земними радниками;

to grope in the dark/darkness (12:25) - "ходити нащупу в темряві темній";

the iniquities of one's youth (13:26) - провини молодечого віку;

one's tongue cleaved/clove to the root of one's mouth (29:10) - язик до піднебіння прилип;

Leviathan (41:1) - Левіатан (40:20).

Також в обох мовах вживаються деякі цитати із цієї книги:

Naked I came out of my mother's womb, and naked shall I return thither

(1:21) - Я вийшов нагий із утроби матері своєї, і нагим повернусь туди, в землю;

Curse God and die (3:3) - Прокляни Бога та помри;

Let the day perish wherein I was born (3:3) - Хай загине той день, що я в ньому родився;

Our days upon earth are a shadow (8:9) - наші дні на землі - тінь та ін.

Тільки в англійську мову увійшли наступні вирази:

as the sparks fly upward (5:7) неминуче, призначене (порівн.: судилося);

(to escape) with/by the skin of one's teeth (19:20) ледве, чудом (іноді: на межі, на волоску);

the root of the matter (19:28) сутність питання;
to laugh smb. to scorn (22:19) висміювати когось, ставитися із презирством до когось;

wild asses in the desert (24:5) (політичне) надто завзяті прихильники реформ, нерозумні ліберали, що виступають за реформи (часто йдуть врозріз із партійною лінією);

to darken counsel (38:2) заплутувати питання, справу.

2) Граматичні розбіжності.

В англійській та українській мовах є різні синтактико - морфологічні моделі вживання біблійних еквівалентів:

To wash one's hands of smb./smth. (Matthew 27:24) (заввичай з доповненням) - умивати руки (без доповнення);

Scapegoat (Leviticus 16:21-22) - цап-відбувайло (завжди про людей); вжив, також атрибутивно: *this scapegoat propaganda*; *Scapegoating* - пошуки цапа відбування; звалювання провини на когось; пошуки крайнього. В укр. мові такої форми немає;

Out of the mouths of babes and sucklings (Psalms 8:2, Matthew 21:16) - із вуст дітей та немовлят;

In smb's image, after one's likeness (Genesis 1:22) - в образі та подобі когось

Doubting Thomas (John 20:24-29) - Хома невіруючий;

Colossus with feet of clay (Daniel 2:31-45) - рідко вживається в такому вигляді, зазвичай: *to have feet of clay/to be with feet of clay* - мати глиняні ноги (завжди вживається цілком, іноді в лапках);

Render therefore unto Caesar the things that are Caesar's; and unto God the things that are God's (Matthew 22:21) - звичайно вживається: *to render unto Caesar what is Caesar's; the things that are Caesar's; render unto Caesar*. - Отже, віддайте Кесареві кесарево, а Богові Боже.

Також слід зазначити, що англійські біблеїзми часто вживаються в атрибутивних конструкціях, характерних тільки для англійської мови: *a David-And- Goliath battle; the eye-for-an-eye philosophy; holier-than-thou attitude, a fire-and- brimstone speech* etc.

3) Стилiстичні розбіжності.

Англійські та українські еквіваленти функціонують у різних мовних стилях (і часто мають додаткові значення).

Наприклад, у парі **the outer darkness** - крімiшня темрява (англійський вираз має на увазі тьму космічну й у цьому змісті близько до вихідного релігійного змісту цього вираження - пекло, місце перебування душ грішників); у той час як українській еквівалент вживається в розмовній мові й означає: повна, безпросвітна темрява (на англ. мову перекладається: *pitch darkness; it is pitch dark*). До того ж, англійський біблеїзм придбав і інше, переносне значення - вигнання; похмуре, повне позбавлень і

негод життя; воно часто вживається з дієсловом **to cast into** - вигнати з ганьбою, віддати забуттю.

Те ж саме можна сказати про біблійні еквіваленти **the slaughter/massacre of the innocents** - вигублення немовлят; англійський вираз лише трохи відійшов за значенням від первісного й означає: вбивство безневинних людей, розправа з мирними, ні в чому не повинними людьми. До того ж, вираз **the Massacre of the Innocents** на парламентському жаргоні у Великобританії означає: нерозгляд яких-небудь законопроектів наприкінці парламентської сесії через недостачу часу. Український же еквівалент тепер завжди вживається жартиливо або іронічно (під впливом архаїзму "вигублення" замість "вбивство"), частіше в розмовному стилі - коли говорять про строги заходи щодо відношення до молодих, недосвідчених, про сувору критику їх дій.

До речі, це один з тих біблеїзмів, що не має біблійного прототипу, однак відноситься до біблійного сюжету (Matthew 2:1-6,16).

Однак навіть коли мова йде про такі вирази з яскраво вираженою стилістикою, варто пам'ятати про те, про що говорилося вище - про особливу здатність біблеїзмів міняти стилістичне навантаження, впливаючи тим самим на контекст висловлювання; так, наприклад, вживання одного з виразів даної групи, що відноситься до книжкової лексики, у контексті звичайної розмови додасть гумористичний або іронічний характер висловлюванню.

IV. Англійському біблеїзму в українській мові відповідає не його український біблійний еквівалент, а інший біблеїзм або просто фразеологізм.

The powers that be (Romans 13:1) - існуючі влади;

There is nothing covered that shall not be revealed (Matthew 10:26, Luke 12:2) - немає нічого таємного, що не стало б явним (Марко 4:22, Лука 8:17)

Use not vain repetitions (Matthew 6:7) - не показуйте зайвого (теж джерело);

Consider the lilies (of the field) (Matthew 6:28) - гляньте на птахів небесних (Матвій 6:26); також - жити, як пташка небесна;

Can the leopard change his spots? (Jeremiah 13:23) - "горбатого могила виправить" (у вибіркових контекстах);

A drop in the bucket (Isaiah 40:15) - крапля в морі;

Scales fell from smb's eyes (Acts 9:18) - впала завеса з очей;

A fly in the ointment (Ecclesiastes 10:1) - ложка дьогтю в бочці з медом;

A thorn in the flesh (Numbers 33:55, 2 Corinthians 12:7) - більмо на оці;

To sweat blood (Luke 22:44) - пролити сім потів;

To proclaim from the housetops (Luke 12:3) - кричати на всіх перехрестях.

Те ж явище спостерігається й при перекладі деяких українських біблеїзмів на англійську мову. Так, наприклад, український "содом", що у відриві від біблійного контексту означає: шум, гамір, лемент, безладдя й вживається в розмовній мові, скоріше відповідає біблеїзму *babel* (*what a babel!* / *a*

perfect babel!), бо англійський *Sodom/sodom* має зовсім інше значення (загальне): будь-яке місце, відоме розбещеністю, пороками, розпущою (звідси деривати *sodomy, sodomite*).

V) Кілька біблійних виразів вживаються в англійській мові у латинській формі (іноді паралельно має місце й англійський варіант), часто їм відповідає український біблеїзм:

Fiat Lux (*Let there be light!*) (Genesis 1:3) - Хай буде світло! ;

Quo Vadis? (*Whither goest thou?*) (John 16:5) - (російський еквівалент «камо грядеши»), може розумітися як питання «Куди ти прямуєш?»;

Sancta/Sanctum sanctorum (*holy of holies*) (Exodus 26:33-34, Hebrews 9:3) - Свята Святих (іноді теж вжив. на латині);

Agnus Dei (*Lamb of God*) (John 1:19) - Агнус Деи, Агнец Божий;

Consummatus est (*It is finished*) (John 19:30) - Сталося!;

Pax Vobis (*Peace be unto you!*) (Luke 24:36) - Мир вам!;

Vade retro, Satanas (*Get thee behind me, Satan*) (Matthew 16:23) - Відійди від мене, сатано!

Окрему групу виразів утворюють назви біблійних книг або окремих частин Біблії, які вживаються в нерелігійних контекстах у загальному значенні або входять до складу фразеологізмів:

the/a bible of smth. - якась книга, довідник; настільна книга;

The New Testament - новий договір (українського еквіваленту немає);

Holy Writ/holy writ - "священне писання" - щось (книга, довідник, керівництво, мова), що є авторитетом; незаперечна істина; щось, прийняте на віру;

Apocalypse - Апокаліпсис;

1) пророцтво; пророкування кінця світу;

2) світовий катаклізм, катастрофа; загальна загибель, кінець;

3) драматичні або трагічні події в житті

Gospel/gospel of smth. (e.g. *the gospel of gold, the economic gospel of austerity etc.*) - доктрина, ідея (укр. - немає);

gospel according to smb. (часте слово *gospel* замінюється: *"The World According to Garp (by J.Irwing).* - "Євангеліє" від когось, чиєсь бачення чогось;

gospel (truth) (e.g. *to be a gos-pel, to pass for a gospel, to take smth. for/as gospel/gospel truth, to accept smth. as gospel/gospel truth, (It is) true as (a) gospel*)- незаперечна істина, аксіома[3], [4], [9].

Висновки. Таким чином, перекладач має виявляти тип біблеїзму, з яким він працює, та підбирати найбільш адекватний варіант перекладу з існуючих. Через те, що англійська мова, внаслідок історичних та соціальних причин, більш насичена фразеологічними виразами, у тому числі біблійного походження, ніж українська мова, то при перекладі можуть виникнути труднощі.

Перспективи подальшого дослідження. У статті показано основні аспекти порівняльного ана-

лізу співвідношення біблеїзмів в англійській та українській мовах та розглянуто шляхи їх відтворення. Проте аналіз порушеної тематики, вивчення спеціальної наукової літератури свідчать, що окремі питання дослідження ще ґрунтовно не висвітлені. Саме тому надалі доцільно вивчати також особливості перекладацьких трансформацій як способу адекватного перекладу.

Список літератури

1. Біблія і культура: зб. наук. статей. Ред. кол. М. Жулинський. – Ч., 2007. – Вип. 6. – 219 с.
2. Дзера О.В. Індивідуально-авторське трактування біблійних мотивів як перекладознавча проблема. Автореф. дис. канд. філол. наук / О.В. Дзера. – К., 2004. – 20 с.
3. Колісник І.В. Крилаті вислови та фразеологізми на уроках мови / І.В. Колісник. – Диво слово, 2008. – №5. – 160 с. – с. 15-26.
4. Клюкіна Т.П. Стаття з альманаху “Стовпотворіння”, № 8-9, 2003 / Т.П. Клюкіна. – Режим доступу: <http://www.thinkaloud.ru/scienceak.html>

5. Концепт і поняття. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat.html>

6. Мельник М.В. Трактування біблеїзмів як перекладознавча проблема. – [Електронний ресурс]. – М.В. Мельник – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/Philologia/20997.doc.htm>

7. Релігійна картина світу як особливий спосіб світобачення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vishwaraya.org/uploads/thesis.htm#>

8. Словник літературознавчих термінів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/p1pm4.html>

9. Kunin A.V. English-Russian dictionary of idioms. – [Електронний ресурс] / A.V. Kunin. – Режим доступу: <http://www.lingvo.com/dictionaries>

10. The Holy Bible. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.holybible.com>

REPRESENTATION OF THE WEALTH-POVERTY BINARY CONCEPTS IN CHINESE INTERNET MEMES

Kravchenko O.,

Ph.D in Philology, assistant lecturer

Department of Far Eastern and South Eastern Languages and Literature

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

Scopus author ID: 57219317916

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4682-8228>

Golubovska I.

Doctor of Philology

Full Professor

Head of the Department

Department of General Linguistics, Classical Philology and Neohellenistic Studies

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-4914>

Abstract

Memes as a social-cultural phenomenon have developed a long time before the Internet appeared. However, the Internet became a qualitatively new environment for the wide development of this phenomenon. The Internet memes become increasingly popular since they allow in an easy and accessible way to illuminate the aspects of the millennial psychology, the weighty challenges of the society, as well as the concepts of goal, life and death. This article is devoted to Chinese Internet memes in terms of both visual and textual resources. The study focuses on elucidation of the binary concepts of *poverty-wealth* in the context of their functioning in the Chinese language picture of the world, in particular, in the layer of Internet memes of the youth segment of the Chinese-speaking cyberspace. We have analyzed a number of Internet memes using the wide possibilities of semiotics, focusing on both the verbal component of the meme and the graphic part, which includes a variety of emotional reactions to two opposite and at the same time the most important social phenomena such as *poverty and wealth*. Analyzing the Internet memes, we have shown how the China's huge economic development, political reforms, significant social transformations and the modernization and integration into the global processes led to noticeable changes of many traditional forms of the material and spiritual life of the people. All this has caused the mental and worldview "shifts" in the system of traditional values and life landmarks of the Chinese society. By analyzing these factors we have considered the changes, which took place in the worldview of the Chinese youth, which correspondingly has been reflected in the modern Chinese language, and hence in transmission of the unit of the cultural information in the Internet memes.

Keywords: binary concepts, Chinese-language cyberspace, Internet meme, conceptual metaphor, verbal-mental model.

1. Introduction. Internet memes, as a phenomenon of different combinations of visual and textual meaningful resources and cultural capital in web communities, in recent years have particularly attracted the attention of many scientists [3, 7, 8, 17]. They represent images, videos, texts or a combination of these media that are part of the cultural information of the Internet audience. Memes are a kind of communication that aims to convey a significant amount of information, express images and the main idea behind them in a very short time span. The development of the Internet has given rise to new forms of communication such as message boards and forums, which have become a popular place for informal conversations, as opposed to e-mail. Instead of privately sending images to individual recipients, network users have been able to publicly post the content so that all users can see it. This trend of interaction became an early precursor to today's social media platforms, which encouraged people to share images more often in the Internet, in particular, contributed to the creation, distribution and consumption of memes. Unlike the virus content, memes are not just spread, but are also changed by users, encouraging them to participate creatively and get acquainted with previous texts that are available in digital online arenas.

Taking into account the possibility of shaping of such texts, the digital technologies allow manipulating with the original text (e.g. duplicating, adding verbal text and editing), since creation of different new options does not require any high-tech skills. The distribution and consumption of Internet memes by search systems such as Google and social media make it easy to access these texts, both individual ones and their collections. Combining texts into groups strengthens the collective exchange of Internet memes and strengthens their presence in the Internet.

Exchange of information using memes is in no way a linear phenomenon, which concerns exclusively a cultural identity, since in fact we are speaking about the dynamic interaction of language, visual elements and other semiotic measures of a public nature. The problem of language contact in communication in the Internet complicates the matter and facilitates the occurrence of new, ambiguous sociolinguistic phenomena that cannot be quickly explained using the monolingual dimension. This complexity lies in any intercultural ways of communicating, and it results in using of multimodal symbols and their adaptation to the new cultural media.

The British biologist Richard Dawkins introduced the term "meme" in 1976, calling by this word a unit of cultural information, which is able to multiply as a gene [9]. That is, a meme is a certain idea, image, subject of culture (often intangible), which is perceived and transmitted by numerous members of the language community.

Simultaneously, the term Internet meme means the phenomenon of content or concept, which is rapidly spreading among Internet users. However, in this study we concentrate on the characteristics of Internet memes, which are widespread among the Chinese youth, and the problematics of which occurs in the opposite two planes are poverty-wealth.

2. Formulation of a scientific problem. The Chinese language of cyberspace with its sharp deviations from grammatical norms, deliberate violations of orthographic rules, emotional-expressive use of lexemes with the pejorative flavor, frequent combining of the verbal text with elements of other semiotic systems markedly differs from the standardized variety of the Chinese language.

The written computer-mediated communication is much more informal and relaxed in comparison with the spoken standard language. World wide web users often adopt their own humorous, tongue-in-cheek, distinct style of writing to create a lively and enjoyable atmosphere of freedom. This playful language referred to by [2] as carnivalesque embodies a type of popular laughter-based culture which is opposed to the serious official one. Starting from the assumption that the creation of a special "textual code" in the Internet-mediated communication manifests itself as a language game, one can regard the internet meme as a basic structural element of the game represented online, since, at present, the process of transforming certain content (concept, name, word, word-combination) into a meme and its further distribution and use on the Internet grows exponentially.

Memes can take the form of words, expressions, images, graphical elements, sounds, videos, any audio-visual segments that carry meaning and are spread online. Memes stem from ongoing events, breaking news, film characters, quotations from celebrities and occasional sayings, manners, online behavior styles, catching melodies, recipes, current fashion trends, etc.

Contemporary linguistic research focuses on sublanguages or substandard languages demonstrating the actual use of language by different social classes and age groups in a whole range of communicative spheres. The sociolect of young people is of particular interest to scholars as the young are the most dynamic social group and their language reflects the evaluation and reaction to the status quo and changes in modern society. The speech behavior of the young determines the direction the language standard will take.

The dominant number of web users are creative and innovative young people aiming to reshape and modify the writing practices of online communication. The free access of the younger generation to the internet and the new sublanguage have let the young users of the cyberspace fill computer-mediated communication with fresh lexemes, create the informal atmosphere in which communicators are able to express their thoughts, "circumvent the law", verbalize their personality. The cyberspace filled with language game elements and slang phrases turns the online social life into an alternative social space with its constant conceptual features. The newly constructed language of the Chinese Internet segment reflects the specificities of life and spirit of the next generation, demonstrating the idea of the integrity of language and society development as well as the reflection of epochal social events in the language.

The Chinese youth Internet segment offers an array of memes the content of which is directly linked to

the **wealth-poverty** dichotomy of concepts that are multidimensional mental representations deeply rooted in the conscience of the Chinese people. Thus, their presence in the speech of the young gives a direct reflection on the spiritual and material values of the Chinese culture.

3. Review of recent studies. Exploring the **wealth-poverty** concepts in Slavic paremiology, Paten [22] establishes a close connection between the binary opposition and having some / no money. She emphasizes, “Money is an integral part of life, its vital component; it takes one of the central positions in the national value system and has become an important source in developing the everyday consciousness and relevant social behavior” [22]. Lingling Ren, the lecturer of the University of Inner Mongolia, has carried out a survey among the Chinese young people, with the age of respondents ranging from 18 to 35, and concluded that the modern Chinese family is going through drastic changes [26]. The author mentions that the changes result from the transformations in the economic life of society, in its social structure and views

of the Chinese people. Following the 40 years of the reform and opening-up policy, the family structure, family relations, and family values are undergoing a complete revolution in the sphere. The clash of two epochs is visible even to the naked eye. Traditional standards are receding into the past; the functions of the family and its members are changing; other dramatic transformations are taking place. While responding to the question which factors may be considered essential conditions for strengthening marriage, the majority of the survey participants choose ‘steady income’ and ‘a suitable match’. Intentions in respect to marriage normally depend on the opportunities to start living together, while economic and financial circumstances often dictate in the case. Love comes only third among the responses [26]. The inference based on the survey findings indicates that the young people turn more of their attention to the financial and material side. The Chinese scholar supports the inference with the figures given in Table 1.

Table 1

Which of the conditions do you consider essential for strengthening marriage? (700 respondents) [26, p. 259]¹

Answer options	Results	
	number of respondents	%
Housing	230	32.9
Car	101	14.4
Steady income	440	62.9
Love	376	53.7
Suitable match	413	59
Parents' opinion	304	43.4
Children	216	30.9

¹The number of respondents choosing the answer options in the question is bigger than the total number of respondents, as each respondent selects several answer options.

A similar survey of the global attitudes on materialism, finances, and family among the young people has been conducted by the French market research company *Ipsos*. The survey involved respondents from 20 countries. According to its results, of all the nations surveyed, the number of Chinese respondents striving for wealth is significantly higher than the number of respondents from every other country included in the survey. 71% of Chinese respondents agree that success is measured by the number and quality of things they own. Furthermore, 68% of the surveyed Chinese respondents are under constant pressure to be successful and make as much money as possible [6]. The survey findings confirm that the traditional cultural values of the Chinese retreat into the background. Nowadays, Chinese people are distinctly among the most pragmatically materialistic nations: money and material goods occupy key positions in their lives. Material things matter a great deal to the young Chinese, as they bring social status, give a sense of safety and stability, the feeling of confidence not only in tomorrow but also in a secure future for themselves and their families. It is therefore obvious that at present, the binary concepts of **wealth-poverty** come among the basic constituents of the mental model of the world with the young Chinese people. According to [18], metaphors, by and large, structure and determine a person's conceptual system.

Thus, the study of metaphorical structuring of concepts helps explore the linguacultural mechanisms of meaning generation.

Within the cognitive theory of metaphor, Lakoff and Johnson [18] describe the metaphorical process as “A is B”, meaning that “A is like B”, where A is a target domain, and B is a source domain. Therefore, the central thesis of the cognitive theory of metaphor can be reduced to the idea that the metaphorical process is based on the interaction of two knowledge structures, which are a cognitive structure of the source and a cognitive structure of the target. In the metaphorical process, some of the elements of the target domain are structured following the pattern of the source domain. In other words, the metaphorical projection takes place. The scholars reveal traces of the metaphorical projection on the level of sentence semantics and textual semantics in the form of metaphorical consequences. In the preface to the Russian translation of the work *Metaphors We Live by*, Baranov illustrates the metaphorical consequences with the metaphor **people** [target] is **flock** [source], as in the sentence *Again, we are just a flock of sheep in the wrecking game of the governing elite*, which emphasizes the idea of ‘dependence, passivity’ which is part of the **flock** domain: a flock is guided by a shepherd Lakoff and Johnson [18].

In his study *The Contemporary Theory of Metaphor*, [19, p. 245] states: “Metaphor allows us to understand a relatively abstract or inherently unstructured subject matter in terms of a more concrete, or at least a more highly structured subject matter.”

According to [25], the process of conceptualization involves “a type of generalizing the human experience the speaker uses in a specific expression. The situation might be the same, but the speaker might describe it differently depending on how he/she sees the situation in his/her mind at the moment. This process of forming a mental image is termed conceptualization.”

While exploring concept metaphorization in the poetic discourse, [27] reaches a conclusion that, a conceptual metaphor refers to understanding one conceptual domain (target domain) in terms of another conceptual domain (source domain). She claims: “before the conceptual metaphor theory evolved, it was maintained that an inordinate number of metaphorical expressions existed in the language disconnectedly. Due to the advancement of the conceptual metaphor theory, it has become possible to postulate that metaphors are interconnected and build a specifically organized system, as they are language manifestations of a concep-

tual metaphor. Hence, one might assume that a conceptual metaphor is a context-free abstract verbal-mental model, which is realized each time afresh being “filled” with concrete metaphorical expressions [27, p. 35].

4. Research method. In this study, using the text and graphic components of the meme – the Chinese creolized Internet memes, we have investigated a number of examples (Figs. 1–7), which allowed showing the influence of the material factors on the development of the modern Chinese society and to demonstrate how the binary concept poverty-wealth reflects the uniqueness of the mentality of the Chinese people and its key cultural values.

5. Main text.

Metaphorical representation of the concept poverty in Chinese internet memes. In the Chinese multimodal (visual and verbal) Internet memes that have come under consideration in this study, the concept **poverty** is realized with the nuclear lexeme *qiong* 穷 – “poor, impoverished, wretchedly unhappy, miserable”, which is part of the Chinese construction: *qiong dao* 穷到 XX (XX), literally – “as poor as ...” Let’s examine the examples below (Figure 1):

Figure 1. Visualization of the conceptual metaphor **POVERTY IS A BROKEN HEART**
Source: Doubizhengjiushijie(n.d.a)

The verbal (textual) part of the meme is represented by the expression *qiong dao xin sui* 穷到心碎, which literally means “so poor that the heart is broken”. The non-verbal (graphic) part of the meme draws attention to the emotional reaction, shock, distress visualized in the picture through tears.

Doctors who specialize in heart diseases call the ‘broken heart syndrome’ the ‘stress-related cardiomyopathy syndrome’. The condition is caused by intense emotional stress, is characterized by an increase in the production of stress hormones, and might lead to shortness of breath, nausea and vomiting, dizziness, sweating [10].

In the expression, the concept **poverty** belonging to a person’s social status domain and understood as the

absence of the material resources to lead a normal life (conforming to the standards accepted in society) is conveyed through an absolutely different domain of a psychophysiological state. The psychophysiological state of a person is a short-term physiological disorder, which in combination with individual traits affects the activities of the person. Such states may exert a significant influence on the person’s life [30]. So, the expression *qiong dao xin sui* 穷到心碎 demonstrates the conceptual metaphor of **poverty is a broken heart**, a manifestation of the verbal mental model: a social status – a psychophysiological state (Figure 2).

Figure 2. Visualization of the conceptual metaphor *POVERTY IS INSOMNIA*
Source: Doutuwang(2018)

The verbal component of the meme comprises the expression *qiong dao nanyi rushui* 穷到难以入睡, with the literal meaning “so poor that I cannot fall asleep”, while the non-verbal component of the meme shows the emotion of anxiety and fear.

The medical reference book describes insomnia or sleeplessness as a sleep disorder caused by the weakening of the inhibitory process in the cerebral cortex. The condition is a symptom of a number of diseases. Insomnia is linked to a nasty shock, stress at work, or interpersonal conflicts leading to acute insomnia, a short-

term condition that normally goes away after the stress factors resolve [15].

Therefore, in the internet meme above, just as in the first example, the concept *poverty* is projected from the social status onto the psychophysiological state of a person. Consequently, the concept is realized through the conceptual metaphor *poverty is insomnia* representing the same verbal mental model: a social status – a psychophysiological state (Figure 3).

Figure 3. Visualization of the conceptual metaphor *POVERTY IS SUICIDE*
Source: QQ Biaoqing (2018)

The textual part of the meme is the expression *qiong dao zisha* 穷到自杀, which literally means ‘so poor that has committed suicide’ and the visual part offers an image of the back part of the fish stuck in the wall.

Suicide is an act of killing oneself intentionally done in despair brought about by such mental disorders or illnesses as depression, bipolar disorder, schizophrenia, alcoholism, or drug addiction. There are different reasons for suicide. The most common of them are mental illnesses, personality disorders, social problems, severe somatic conditions [23].

Verbalization of the concept *poverty* in the internet meme above points to the conclusion that the Chinese

(to a greater extent, the Chinese young people, who actually create suchlike memes) very painfully react to the absence of material resources (in the context under consideration, of money). The immense hardship the person has to endure often triggers blunting of the self-preservation instinct, emotional disturbance, development of phobias, imperative hallucinations, or severe depression leading to committing suicide. In this case, the conceptual metaphor of *poverty is suicide* relates to the verbal mental model: a social status – a psychological disorder.

A similar metaphorical structuring of the concept *poverty* takes place in the following memes (Figure 4):

(a)

(b)

(c)

Figure 4. Visualization of the conceptual metaphor *POVERTY IS DEATH*
Sources: Biaoqingbaoxiliezhijia (n.d.a), Xixiruanjianyuan (n.d.), Doubizhengjiushijie (n.d.b)

The verbal components of Figures 4b and c) are the expressions *qiong dao jia jia beng* 穷到加驾崩, with the literal meaning “so poor that died”, and *qiong dao fei zou* 穷到飞走, with the literal meaning “so poor that flew to the sky” (passed away). The graphic element of meme (Figure 4a) is an emoji in a photo frame with a black mourning ribbon, while in meme (Figure 4b), it is an emoji with wings flying into the sky. The verbal element of meme (Figure 4c) comprises the expression *mei qian la yao qiong si* 没钱啦, 要穷死 used as part of the construction *mei qian la yao* 没钱, 要穷 X, which literally means “I have no money, I’ll die from poverty”. The analyzed meme examples support the thesis that the Chinese Internet users associate the concept of poverty with the end of life of a person. Taking into account the verbal and non-verbal content, the creators of the series of memes consider a poor person to be a dead person. All the given instances fall under the conceptual metaphor **poverty is death**.

The next series of memes in the Chinese Internet is directly linked to the Chinese concept *lian* 脸 – “face, good name, reputation”. The Chinese phraseological unit *diulian* 丢脸 (or its analog *diumianzi* 丢面子) – “to lose face”, “to lose reputation” is a constituent of the Chinese philosophy of life. In Chinese culture, the eth-

ics of face has become a norm of behavior. In this ethical conception, two aspects might be distinguished: how not to lose your own face (to save face) – *bu diulian* 不丢脸 and how to save someone’s face; both being equally important. The ethics of face forms the core of the “precious harmony” theory *he wei gui* 和为贵.

Morgun [21], while examining the pragmalinguistic situation of losing face in Chinese linguaculture, argues that the concept of face *lian* 脸 and *mianzi* 面子 is the key to comprehending the communicative behavior of the Han Chinese people. Thus most of the moral norms are established on the basis of “to save/not to lose face” concept [21, p. 42]. The scholar states that losing face occurs if a person cannot meet the conventional standards and falls into disgrace in the eyes of others [21, p. 45]. The ‘face of a Chinese’ underlies his/her social status and reputation in society. “Loss of face” is a stain in the biography and a wound in the heart [1]. The sinologist Speshnev [29] asserts that losing face, reputation and good name is a situation representatives of Chinese culture try to avoid to conform to the social norms.

The content of some memes spread in the Chinese Internet is related to the concept of losing face, which is expressed by the lexeme *lian* 脸. Let’s consider the examples below (see Figure 5):

Figure 5. Visualization of the conceptual metaphor **POVERTY IS LOSS OF FACE**
Source: Zhihu (n.d.)

The textual element in meme (Figure 5a) involves the construction *qiong dao* 穷到XX (XX), which is realized in the expression *qiong dao meilian jian ren* 穷到没脸见人, with the lexeme *lian* 脸 (face) as its constituent. The expression is literally translated as “so poor that does not have a face to see people”. The visual of the meme is a blank face. The verbal and non-verbal parts of memes (Figures 5b-h) feature the construction *qiongdao* 穷到XX and an emoji, an icon of a deformed human face. The deformations of the face are of different kinds: (Figure 5b) *qiong dao lian da ma* 穷到脸打码 – “so poor that the face is pixelated”;

(Figure 5c) *qiong dao lian chong ying* 穷到脸重影 – “so poor that the face is being seen as double”;

(Figure 5d) *qiong dao lian bian cizhuan* 穷到脸变瓷砖 – “so poor that the face has covered with mosaic”;

(Figure 5e) *qiong dao lian bianxing* 穷到脸变形 – “so poor that the face has changed its shape”;

(Figure 5f) *qiong dao lian bianse* 穷到脸变色 – “so poor that the face has changed its color”;

(Figure 5g) *qiong dao lian mohu* 穷到脸模糊 – “so poor that the face has got blurred”;

(Figure 5h) *qiong dao lian xuanzhuan* 穷到脸旋转 – “so poor that the face has twisted”.

The analysis of the memes leads to the inference that the concepts **face** and **poverty** are closely interlinked in the mental model of the world belonging to

the Chinese young people. Memes (Figures 5a-h) exemplify that the concept **poverty** in the Chinese Internet is represented through the concept **face**, which is a peculiarity of Chinese history, culture, philosophy and is not typical of the Western style of thought. This style of thought exerts a substantial impact on the everyday life of the Chinese and their business etiquette. This gives good grounds to draw a comparison between a poor person and a person who has lost his / her face, i.e. has been humiliated, and thus to single out the conceptual metaphor **poverty is loss of face**. As the Chinese expression *loss of face* is synonymous with the concept of *shame*, which is understood as a painful feeling of humiliation, embarrassment caused by the loss of personal status, behavior, actions, the verbal mental model of the metaphor can be described as: a social status → a psychological state.

Metaphorical representation of the concept wealth in Chinese internet memes. The concept **wealth** in Chinese memes is mostly represented by the nuclear lexeme *you qian* 有钱 – ‘well-to-do, wealthy, in funds’ as part of the construction *youqian zhen de* 有钱真的XX (XX...), which is literally translated “to have money is real...” The following examples illustrate the positive perception of the concept (Figure 6):

(a)

(b)

Figure 6. Visualization of the conceptual metaphors WEALTH IS JOY/ WEALTH IS AUTHORITY

The line of text in meme (Figure 6a) is the expression *youqian zhen de hen kuaile* 有钱真的很快乐, which is translated as “to have money is a real joy”. The meme depicts two men who by non-verbal means (gestures, facial expressions) show they are full of joy while demonstrating their material prosperity. The visual input supports the text. The textual element of meme (Figure 6b) is represented by the expression *you qian shili dengchang* 有钱势力登场, which is translated as “money brings greater authority”; the non-verbal component of the meme is the image of two smiling men. The semantics of both internet expressions that are part of the memes are positive, as in the first case, money improves the emotional state of a person, and in the second, it enhances confidence and the social status. Luginina [20] in her study of the representation of the

concept of **money** in Chinese phraseology states, “The Chinese will never express disapproval of wealthy people, contrariwise, these people enjoy a special status, as they have ample opportunities to reach their aims and thus are particularly admired”. It is possible to conclude from the analyzed examples that the social status (in this context, affluence) can be projected both onto the emotional state and social position. Thus, we get two conceptual metaphors: **wealth is joy** (the first meme) and **wealth is authority** (the second meme) that follow two verbal mental models:

1) *social status* → *emotional state*;

2) *social status* → *social position*.

The negative perception of the concept **wealth** can be illustrated by the following memes (Figure 7):

Figure 7. Visualization of the conceptual metaphor WEALTH IS SELF-WILFULNESS

Sources: Haonianhuashuoshuo (2014), Sohu (n.d.)

Meme (Figure 7a) contains the expression *you qian renxing* 有钱任性, literally translated as ‘having money is self-willfulness / self-willedness’, and an image of a young Chinese with a caustic smile. A similar verbal part of meme (Figure 7b) is a longer but semantically close expression *baodian you qian shi zhen de weisuoyuwei de* 抱歉，有钱是真的为所欲为的 – “excuse me, but if you have money, you can do whatever you like”. The visual of the meme features Chinese men smiling caustically. Both expressions bear negative connotations, as they demonstrate the damaging, negative impact of money on a young personality. According to Luginina [20], “Money is seen a huge mechanism, an engine of our life, a force you can hardly resist <...> A Chinese person has to maneuver between the extremes of squandering, thriftiness, and stinginess. For them, money is a key to whichever door they see, as they are of the opinion there cannot be any insoluble problems if you have money. However, it is not enough to have money, you need to know how to spend it [20]. The pejorative connotation of the expressions in the last two examples implies that having money does not always have a beneficial influence on the young people, often being equal to immorality, wickedness, breaking law, self-willfulness. Psychologists refer self-willfulness to a psychological disorder, when a person, taking no account of other people’s opinions and will, disregarding everyone, pursues his/her own desires and inclinations, acts selfishly contrary to the laws, violating the etiquette rules made by society. The memes above represent the conceptual metaphor **wealth is self-willfulness**, coming under the verbal-mental model: *social status* → *psychological disorder*.

Material factors occupy a crucial role in the life of Chinese society, they considerably contribute to the development of a personality as a social individual, influence the unique psychological profile of a person. The **wealth – poverty** binary concept conveys the unique mentality of the Chinese people, key cultural values of their ethnos determining the moral and ethnic benchmarks and are dominant in a specific period, for a certain generation and under definite social and economic conditions.

5. Discussion. As discussed in our study, memes are widely used in Chinese society in both private and public contexts in the Internet. We have analyzed specific memes that relate to the notion of poverty and wealth, which are represented by a number of verbal expressions inherent in Chinese culture and worldview.

Thus, the verbalization of the concept of **poverty** is represented by the following expressions:

- 穷到心碎, which literally translates as “poor to the point of broken heart”, and social status is associated directly with the psycho-emotional state;
- 穷到难以入睡, which means “poor to such an extent that I can not sleep”, so poverty causes insomnia and psychophysiological disorders;
- 穷到自杀, aims to show “poor to such an extent that he committed suicide”;
- 穷到加驾崩, which translates as “poor to the point of death”, that is, causing one's own death out of desperation because of the material problems.

These above-mentioned Internet expressions (Figures. 1–5) indicate a painful, diseased reaction of Chinese youth to the lack of adequate material means for a full-fledged life.

Also important is a series of meme formations found in the Chinese segment of the Internet, which is directly related to the Chinese concept of 脸 - letters. “face, honor, reputation” (Figure 5), i.e. a schematic image of a human face that has undergone various deformations. As noted above, the concepts of “face/face” and “poverty” are inextricably linked to Chinese history, culture, and philosophy and are not typical of Western thinking, as “loss of face” is interpreted as “shame”, feelings of strong embarrassment, abashment, due to the loss of one's own status, and the social state is associated with the psychological state.

As we found out, the concept of **wealth** in Chinese Internet memes is mostly represented by the nuclear token 有钱 - letters, which means “wealthy, with money, well-off” in the construction 有钱真的 with a literal translation – “to have money is for real ...”. However, we can observe a dual perception of wealth in Chinese culture. The first one is shown at Figure 6, where the expression 有钱真的很快乐 translates as “having money is really a joy” and the expression 有钱势力登场, which means “money is an increase in authority” and another approach (Figure 7), which is represented by the expression 有钱任性, which literally translates as “having money is arbitrariness / permissiveness” and a similar expression 抱歉，有钱是真的为所欲为的 – “sorry, but if you have money, you can do whatever you want”.

That is, a pair of essentially dominant and opposite concepts poverty – wealth through Internet memes reflects the uniqueness of the mentality of the Chinese people, in particular young people.

6. Conclusion. Summarizing this research, we tried to look into the deep significance of Internet memes produced by the Chinese-speaking youth segment, the content of which is directly related to the dichotomy of the concepts of *poverty-wealth*, while their representation in youth speech is a mirror image of spiritual and material values of the Chinese culture.

The analysis proves the Chinese young people have departed from the traditional cultural constants of the Chinese mentality, have built a new system of values. The content of Chinese internet memes represented by the nuclear lexeme *qiong* 穷 (poverty) indicates the Chinese young people take a strongly negative attitude about the absence of material goods. Constantly fiercely competing to acquire the needed social status, to ensure their own well-being and prosperity, the youth are put under unrelenting pressure: therefore, the memes given in the article tend to associate poverty with such psychophysiological states (psychotic disorders, in particular) as “a broken heart”, “insomnia”, “loss of face” being at times even a cause of death or suicide.

Nowadays, the Chinese people adopt an ambivalent attitude to wealth and material prosperity: internet memes verbally represented by the nuclear lexeme *you qian* 有钱 “having money, wealthy, well-to-do”, which, on the one hand, links material prosperity to an emotional uplift, i.e. joy, delight, greater authority, whereas, on the other, it implies that money may have a corrupting influence on a personality, his / her psychological health and state, as it allows freedom, often bordering on self-willfulness and autocracy.

References

1. Anikieva, Alena and Irina Belyaeva. 2015. “‘Face’ as a basic concept of the concept sphere of the Chinese language.” In Proceedings of the III International scientific-practical conference: Education and science in modern conditions, 223-224. Cheboksary: Interactive Plus.
2. Bakhtin, Mikhail. 2007. Francois Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance. Moscow: Khudozhestvennaya literatura.
3. Bezemer J., Kress G. Writing in multimodal texts: a social semiotic account of designs for learning. Written Communication. 2008. N 25. P. 166–195. <https://doi.org/10.1177/0741088307313177>
4. Biaoqing bao xilie zhi jia表情包系列之家 (Emoji Pack Series). n.d.a. Accessed June 4, 2020. <https://37zy.com/bq/detail/14976.html>
5. Biaoqing bao xilie zhi jia表情包系列之家 (Emoji Pack Series). n.d.b. You qian zhen de hen kuaile! Baoqian, you qian shi zhen de neng wei-suoyuwei de_dou tu biaoqing bao “有钱真的很快乐! 抱歉, 有钱是真的能为所欲为的_斗图表情包” (Being rich is really happy! Sorry, money is really what you can do). Accessed June 3, 2020. <https://37zy.com/bq/detail/2396.html>
6. Chinese Translation. 2014. “The most important thing in Chinese life is money and material wealth.” Accessed May 18, 2020. https://chinesetranslation.fen-shuj.net/news/interest/samoe_vazhnoe_v_zhizni_kitaycev_dengi_i_materialnye_bлага.html
7. Danielsson K., Selander S. Reading multimodal texts for learning – a model for cultivating multimodal literacy. Design for Learning. 2016. Vol. 8, No. 1. P. 25–36. <https://doi.org/10.16993/dfl.72>
8. Diaz C., Mauricio C. Defining and characterizing the concept of Internet meme. CES Psicología. 2013, Vol. 6, No. 2. P. 82–104.
9. Dawkin R. 1976. The Selfish Gene. Oxford: University Press.
10. Dobryj Likar. 2019. “A broken heart is a diagnosis.” Accessed May 21, 2020. <http://dobryjlikar.com/article/201901/7041-rozbyte-serce-diagnoz>
11. Doubi zhengjiu shijie 逗比拯救世界 (Tease save the world)”. n.d.a. Accessed June 4, 2020. <http://www.dbbqb.com/>
12. Doubi zhengjiu shijie 逗比拯救世界 (Tease save the world)”. n.d.b. Mei qian la, yao qiong si la_de biaoqing bao “没钱啦, 要穷死啦_的表情包” (No money, I’m going to die). Accessed June 3, 2020. <http://www.dbbqb.com/detail/91911.html>
13. Doubi zhengjiu shijie 逗比拯救世界 (Tease save the world)”. n.d.c. You qian zhen de keyi wei-suoyuwei: You qian shili dengchang_de biaoqing bao “有钱真的可以为所欲为: 有钱势力登场_的表情包” (Wealthy can really do whatever they want: the rich forces debut). Accessed June 3, 2020. <http://www.dbbqb.com/detail/96269.html>
14. Doutu wang 斗图 (Dou Tu). 2018. Qiong dao nanyi rushui “穷到难以入睡” (Poor enough to fall asleep). Accessed June 4, 2020. <http://www.52doutuwang.com/nanyirushui.html>
15. Espie, Colin. 2002. “Insomnia: conceptual issues in the development, persistence and treatment of sleep disorders in adults.” Annual Review of Psychology. No. 53. P. 215-243. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135243>
16. Hao nianhua shuo shuo 好年华说说 (Good years talk). 2014. 2014 Wangluo re ci paihang bang di 4 ming: You qian jiushi renxing “2014网络热词排行榜第4名: 有钱就是任性” (4th in the 2014 Internet Hot Words Ranking: Money is wayward). Accessed April 15, 2020. <https://www.hnh.cc/wangluoreci/2014/9243.html>
17. Kanashina S.V. Internet meme and precedent phenomenon. TSPU Bulletin. 2018. Vol.4, No. 193. P. 122–126.
18. Lakoff, George and Mark Johnson. 2004. Metaphors we live by. Moscow: URSS Editorial.
19. Lakoff, George. 1993. “The contemporary theory of metaphor.” In Metaphor and thought, edited by A. Ortony, 202-251. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>

20. Luginina, Anastasiia. 2018. "The concept of 'money' in Chinese culture (based on Chinese idioms)." In Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference: China: History and Present, 95-100. Ekaterinburg: Ural University Publ.

21. Morgun, Viktoriya. 2018. "The pragmalinguistic situation of "loss of face" in Chinese linguistic culture (based on fiction)." Bachelor diss., Siberian Federal University.

22. Paten, Iryna. 2018. "Lingocultural concepts 'wealth-poverty' in Slavic paremiology." Native word in ethnocultural dimension 8, no. 1: 59-68. <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140229>

23. Podilska district in the city of Kropyvnytskyi council. n.d. "Suicidal tendencies, causes of suicide, how to prevent suicide." Accessed May 28, 2020. <http://prada.gov.ua/index.php/novyny-uszn/novunu/382-skhylnist-do-samohubstva-prychyny-samohubstva-iak-zapobihty-samohubstvu>.

24. QQ Biaoqing表情 (QQ emoticons). 2018. Qiong dao zisha biaoqing bao 穷到自杀表情包 (Poor Suicide Emoji Pack). Accessed April 15, 2020. <http://m.kanqq.com/qqbq/185618.htm>

25. Rakhilina, Ekaterina. 2000. Cognitive analysis of subject names: semantics and compatibility. Moscow: Ruskie slovari.

26. Ren, Lingling. 2017. "Relations in the Chinese family: traditions and changes." Theories and Problems of Political Studies 6, no. 3A: 255-263.

27. Riabikh, Ekaterina. 2006. "Metaphorization of the concepts of natural phenomena in poetic

discourse (based on Russian and German languages)." PhD diss., G. R. Derzhavin Tambov State University.

28. Sohu搜狐 (So hu). n.d. S19 shangxian yizhou you gan: Baoqian, you qian de zhen de neng wei-suoyuwei "S19上线一周有感: 抱歉, 有钱的真的能所欲为!" (A week after S19 went online: I'm sorry, the rich can really do whatever they want!). Accessed June 4, 2020. https://www.sohu.com/a/385899516_636966

29. Speshnev, Nikolay. 2008. "The Ideal Hero and the Ethnopsychology of the Chinese." In Pushing the horizons of science: to the 90th anniversary of academician S. L. Tikhvinsky, edited by M. L. Titarenko, 479-489. Moscow: Pamyatniki istoricheskoy mysli.

30. Studopedia. n.d. "Psychophysiological state of personality." Accessed May 21, 2020. https://studopedia.su/16_145365_psihofiziologichniy-stan-osobistosti.html

31. Xixi ruanjian yuan 西西软件园 (Xixi Software Park). n.d. Qiong dao chi tu biaoqing bao xiangqing yilan "穷到吃土表情包详情一览" (List of details of poor expression pack). Accessed April 15, 2020. <https://www.cr173.com/soft/483458.html>

32. Zhi hu 知乎 (Know almost). n.d. Wangba shen caozuo—hahahaha ha ha! Xiao chu zhu sheng xiao mao de da shu "网吧神操作——哈哈哈哈哈! 笑出猪声 小猫的大树" (Internet cafe god operation-ha ha ha ha ha! Lol Big tree of kittens). Accessed June 4, 2020. <https://zhuanlan.zhihu.com/p/97605190>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦИФІЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ ФОРМУЛ В УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ

Кухарєва-Рожко В.І.

Черкаський державний технологічний університет, доцент

Дядюра Г.М.

Черкаський державний технологічний університет, доцент

THE PECULIARITIES OF THE USAGE OF SPECIAL LANGUAGE FORMULAS IN UKRAINIAN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

Kukhareva-Rozhko V.,

Cherkasy state technological university, associate professor

Diadiura H.

Cherkasy state technological university, associate professor

Анотація

У статті з'ясовано особливості використання специфічних мовленнєвих формул в українських науково-технічних текстах. Односкладні синтаксичні конструкції (текстові формули) розглянуто з погляду їхньої комунікативної доцільності. Відзначено, що за допомогою односкладних речень створюється своєрідний соціокультурний механізм у вступній частині наукового дискурсу.

Abstract

The peculiarities of the usage of special language formulas in Ukrainian scientific and technical texts are studied out in this article. Obsolete syntactic constructions (text formulas) are reviewed in terms of their communicative expediency. It is noted that there is some original socio-cultural mechanism of influence in the introductory part of scientific discourse.

Ключові слова: науково-технічний текст, науковий стиль, мовленнєві формули, комунікативні моделі, односкладні речення, текстова компетенція.

Keywords: scientific and technical text, scientific style, language formulas, communication model, one member sentence, textual competence.

Актуальність проблеми зумовлена потребою дослідити особливості використання специфічних мовленнєвих формул у науковому тексті з урахуванням семантичних параметрів, що дає змогу адекватно описати процес формування наукової картини світу й специфіку відображення цієї картини в писемній продукції – науковій (зокрема науково-технічній) літературі.

Нині опис системи європейських мов уже важко уявити без урахування наукового стилю та його ролі в житті сучасного суспільства. Показником цього є вихід у світ монографій [2; 3; 4; 7; 10], наукових розвідок [13], публікацій у періодичних виданнях [12; 14]. З розширенням функцій науки в сучасному суспільстві помітним стає вплив наукового стилю на інші стилі мови і на літературну мову в цілому. Зокрема й синтаксичні особливості наукового стилю впливають на розвиток нових способів побудови речень і в інших стилях.

Комунікативні характеристики писемного мовлення залежать від сфери, в якій відбувається спілкування. Так, комунікативні характеристики наукового тексту відзначаються своєю специфікою, що зумовлено специфікою наукової сфери, зокрема основним завданням комунікації – якнайточніше передати реципієнтам свої уявлення про певну частину наукового знання. Комунікативна стратегія автора полягає в тому, щоб визначити необхідний і достатній набір мовних засобів, зокрема синтаксичних, за допомогою яких можна оптимально передати когнітивну модель, тобто досягти комунікативної мети [11, с. 121-123]. “Кодування мовленнєвого повідомлення, – пише А. Р. Лурія, розвиваючи ідеї Л. С. Виготського, – проходить складний шлях від думки до розгорнутого висловлення. Він починається з виникнення мотиву, який породжує потребу щось передати іншій людині; ця потреба втілюється в задумові, або думці, яка являє собою тільки найзагальнішу схему повідомлення. За допомогою механізму внутрішнього мовлення думка і її семантичне представлення перекодовується в глибинно-синтаксичну структуру майбутнього висловлення, яка далі перетворюється в поверхневу синтаксичну структуру і, нарешті, в лінійно впорядковане розгорнуте висловлення” [8, с. 51].

Комунікативну структуру синтаксичних одиниць останнім часом вивчають у межах лінгвістики тексту, яка розглядає текст як синтаксичну одиницю вищого порядку і з'ясовує його онтологічні властивості; розглядає граматику тексту з погляду закономірної взаємодії конструкцій, що стають елементами синтаксичної архітекτονіки; досліджує стилістичні особливості тексту в контексті змісту повідомлюваного, способу його організації, манери викладу, а також сукупності намірів щодо образного, асоціативного чи, навпаки, прямого, послідовного, інформативно-логічного відображення дійсності [9, с. 218]. Комунікативна діяльність відправника наукового тексту чітко поділяється на два види: по-перше, передавання власного наукового повідомлення, тобто наслідку пізнавальної діяльності; по-друге, коментування повідомлення. У композиційно-архітектонічній побудові тексту другий

вид діяльності репрезентують специфічні метатекстові фрагменти. У них 1) експліковано комунікативну ситуацію, якщо вона включена в референтний простір тексту; 2) імпліцитно зазначено просторово-часову позицію адресанта; 3) пояснено будову тексту; 4) аргументовано комунікативну діяльність адресанта. Наявність у науковому тексті яскравого метатекстового складника відчужує повідомлення від обох учасників комунікативного процесу [5, с. 48-49]. По суті, автор періодично “відштовхує” повідомлення від себе, акцентуючи увагу не на суб'єктах (собі й співрозмовникові), а на об'єктах. За допомогою односкладних речень цього досягти найлегше.

Вивчення смислового боку мови безпосередньо пов'язане з розумінням її функціонального аспекту, комунікативної спрямованості, оскільки семантика мови і є тим аспектом, який вимагає звернення не тільки до форми мови, а й до об'єктивного світу, що становить пізнавальний зміст мислення [6, с. 5-31].

Комунікативний аспект є, поряд із когнітивним, важливою характеристикою наукового викладу. Відомо, що в науковій сфері велику роль відіграють різноманітні стереотипи, за допомогою яких оптимізується пізнавальний процес. Аналіз наукових текстів дає уявлення про певні моделі комунікативної/текстової компетенції. Текстова компетенція передбачає володіння соціокультурним регістром, який можна визначити як сукупність типових або специфічних мовленнєвих формул, комунікативних моделей або структур, апробованих соціально і таких, що концентрують у собі мовленнєвий досвід учасників комунікації.

Незважаючи на те, що до категорії мовленнєвих формул входять мовні одиниці різних рівнів, механізм їх утворення і функціонування однаковий [11, с. 141-166]. Утворення текстових формул підлягає таким самим законам. Односкладні речення входять до категорії мовленнєвих (текстових) формул. **Метою** нашого дослідження є аналіз текстових формул (односкладних речень), які відіграють важливу роль в адекватному фіксуванні результатів наукового пізнання.

Об'єктом аналізу є українські науково-технічні тексти з математики, фізики, програмування.

Односкладні речення в науково-технічних текстах ми розглядаємо з погляду їхньої комунікативної доцільності. Варто зазначити, що саме за допомогою односкладних речень створюється своєрідний соціокультурний механізм впливу у вступній частині наукового дискурсу, оскільки вступна частина у науковому тексті ототожнюється з моделлю мовленнєвої (інтелектуальної) діяльності автора.

В українських наукових текстах використовують своєрідні формули проголошення майбутньої теми, коли стаття починається з певного загального судження, традиційного твердження, які стають вихідним пунктом для дослідження, й уточнюються чи пояснюються в процесі наступного викладу, наприклад: “Довгий час вважалося, що в електродинаміці власна енергія електрона у класичній і квантовій фізиці має різну природу” (ПК, 1409); “В

останній час опубліковано велику кількість робіт, присвячених дослідженню задач комбінаторної оптимізації” (ПК, 1630).

Формули, що виявляють подібність зовнішніх прийомів, є й загальною ознакою наукового етикету [14, с. 303].

Односкладні речення використовують і для посилення оцінки. Справа в тому, що в науково-технічних текстах висловлення часто співвідносяться із судженням про наукові факти, проте оцінка за вірогідністю відходить на другий план унаслідок впливу іншої, яка через “безособовість” викладу набуває значення оцінки, соціально санкціонованої певною науковою спільнотою.

У наукових текстах нерідко виникає потреба акцентувати певні моменти змісту. Односкладні речення допомагають поставити акцент. Характеристика наукового факту як важливого чи актуального передбачає імпліцитну апіорність для самого автора й тому не потребує окремої мотивації. Свідчення актуальності є одночасно і прогнозуванням того, що читач не помилиться у своїх сподіваннях, коли звернеться до цієї статті. Зміст висловлення не зводиться до характеристики певного явища мови, в ньому міститься прихований прескриптивний компонент, наприклад: *актуальний* – *дуже важливий для сьогодення* → *потрібно розглянути, осмислити*. Семантика можливості, необхідності трансформована тут у семантику якості, властивості. Для автора важливо акцентувати увагу на ідеї комунікативної значущості предмета дослідження.

Отже, формула вступу є своєрідним метакваліфікатором наукового дискурсу (дискурс ототожнюють з “комунікативною подією”, яка пов’язана із соціальним контекстом комунікації, його учасниками), що сприяє “входженню” в текст і бере участь у формуванні так званої ментальної передфрази.

В українських науково-технічних текстах формула вступу будується за схемою, характерною для висловлень із функцією не інформування, а констатації.

Науковий стиль української мови у процесі розвитку вибирав серед набору засобів коментування ті, які відзначалися максимальною прихованістю суб’єкта і компресією змісту: безособові, пасивні конструкції [1, с. 19]. Для того, щоб ідентифікувати в тексті сигнали адресованості чи введення референції мовця замість семантичної референції, адресат повинен мати відповідну мовну компетенцію і вміти переструктурувати ту чи іншу синтаксичну конструкцію, наприклад *“Відомо, що для поділу молекули на атоми ... слід подолати сили притягання між атомами”* (ФА, 108) → *відомо* → *я говорю про відоме*. *“Як уже зазначалось, лінійне теплове розширення незначне”* (ФА, 95) → *зазначалось* → *ми уже зазначали*.

Саме такі модифікації дають змогу виявити суб’єкта наукового повідомлення. Отже, основою комунікативного діалогу між автором – відправником наукового повідомлення й читачем – адресатом є імплікативний механізм. У досліджуваних текстах виявляються експлікації авторських намірів:

контактновстановлювальні фрази і фрази-висновки, текстові коментарі, інші елементи вербального коду, наприклад: *“Для опису частинок із спіном і довільним магнітним моментом пропонуємо використовувати систему ...”* (ПК, 46); *“Сподіваємось, що такий тематичний випуск журналу сприятиме цілісності сприйняття проблеми неруйнівного контролю та технічної діагностики у матеріалознавстві”* (ПК, 7); *“Гадаємо, в такому короткому курсі це виправдано”* (МТФ, 4).

В українських науково-технічних текстах перевагу віддають формі обережного й неупередженого висловлення думки: *пропонуємо використовувати, сподіваємось, гадаємо*. Суб’єкт такого повідомлення виступає немовби спостерігачем зовнішнього боку ситуації й уникає категоричності в позначенні того, що певна ідея, підхід належать саме йому.

Обмеження на використання займенників 1-ої ос. та інших лексико-граматичних засобів персоніфікації автора визначаються стильовими нормами української мови.

Зазначимо, що в українських наукових текстах функціонально-стильові і жанрові нормативи вимагають саме контактновстановлювальної форми “ми” з узагальненим або неозначено-особовим значенням.

Використання неактивних предикатів припущення і думки характерне для будь-якого наукового тексту. Вони, по-перше, метаімплікують психологічний стан суб’єкта і модифікують думку автора, послаблюючи категоричність його тверджень, а по-друге, внаслідок десемантизації виконують власне метатекстову функцію.

Пошук адекватного опису предмета дослідження чи його результату в українському науковому дискурсі можна представити як парадигму “виправдовування”, а не доведення чи переконування. У вступній частині наукових текстів використовуються так звані дво-modalні висловлення або предикати “поступового здійснення”. Перший компонент такої конструкції (дієслово у формі 1-ої ос. мн. або словосполучення “дієслово + віддієслівний іменник”) позначає частково контрольовану настанову, а другий (інфінітив) – мовленнєву дію, яку ще не здійснено, ймовірний результат: *спробуємо розглянути (проаналізувати, дослідити, оцінити)*. Наприклад: *“Спробуємо оцінити стан будівельної індустрії, наприклад, через призму підприємств повнозбірного домобудування”* (ПК, 2). Введення в комунікативний фокус дієслова *спробуємо* вносить у висловлення відтінок некатегоричності, стриманості. Автор інформує насамперед про певну теоретичну можливість альтернативного рішення. Уникаючи суб’єктивності, дослідник свідомо вдається до об’єктивної невизначеності, яка дає читачеві певну міру свободи сприйняття і дозволяє авторові зберегти соціальну рівновагу (стосунки легальності з адресатом). Крім того, оцінювання автором власного пізнавального досвіду дає читачеві змогу перевірити спосіб отримання нових знань і переконатися в обґрунтованості саме такого підходу.

У вступній частині науково-технічних текстів автори використовують групу ментальних дієслів, які допомагають позначити характер пізнавального процесу і його спрямованість. Наприклад: “У статті **досліджуватимемо** робочі характеристики запропонованого алгоритму при оцінюванні його ефективності за сукупністю показників якості розпізнавання сигналів, швидкодії та реалізаційних витрат” (АК, 93). “У доповіді **проаналізуємо** додаткове навантаження на мережу загального користування, що створюється запитами до інтелектуальної платформи” (ПК, 85). У будь-якому науковому тексті вони потребують “ментального” (інтенціонального) прочитання, наприклад: *розглянути* → *сприйняти розумом і описати*; *досліджувати* → *виявити і викласти*. В українському науковому тексті слова *розглянемо*, *проаналізуємо* пов’язані насамперед з організацією структури міркування. Ці дієслова використовують, коли потрібно позначити початок основної змістової частини тексту чи сформулювати предмет (конкретні завдання, мету, проблеми): “**Розглянемо** загальну задачу теорії пружності та пластичності – просторову задачу, що визначає напружено-деформований стан тривимірного тіла” (ПК, 7).

Очевидно, що різні способи вираження комунікативного наміру визначають відмінність у модальній перспективі висловлення. Модальною перспективою виступає авторська оцінка повідомлюваного або відображуваної ситуації (її можливості, бажаності, необхідності).

Десуб’єктивація в українському науковому тексті вимагає від автора особливих засобів і прийомів, за допомогою яких він визначає своє ставлення до предмета дослідження і пропонує спосіб розв’язання проблеми. Формули *я вважаю*, *я змушений*, *я доведу* набувають додаткових оцінних і кваліфікаційних смислів, редукуються в моделі зі значенням логічної необхідності чи модальності умовиводу: *необхідно створити*, *бажано запам’ятати*, *корисно зробити*. Наприклад: “Для цього **необхідно створити методіку формування адекватної математичної моделі ...**” (АК, 37); “**Бажано запам’ятати характерні значення питомих опорів металів та ізоляторів**” (Ф, 140); “**Корисно виписувати основні формули, будувати графіки...**” (ФА, 3).

Це підкреслює об’єктивний, позаособистісний характер наукового повідомлення. Моделі будуються за єдиною схемою “модальний предикатив + інфінітив” і з однаковим списком предикативів, що належать до лексико-граматичного поля об’єктивної вимушеності в українських текстах. Проте надання переваги тим або іншим лексемам пов’язане з певним глибинним шаром особистості і відбиває ціннісні уявлення та ієрархії смислів для носіїв української мови.

В українських наукових текстах найчастіше використовують предикатив **доцільно**: *доцільно говорити про ...*, *доцільно насамперед виділити*, *доцільно оцінити...* тощо (відзначимо також широку вживаність однокореневих прикметників у складі

присудка: *потрібно вважати доцільним, необхідно визнати доцільним, є доцільним*). Доцільність імплікує наявність мети, а отже, необхідність у практичному міркуванні. “**Доцільно** також, з погляду авторів, перед ознайомленням з цим посібником **поновити** свої знання з елементарного курсу електрики та магнетизму” (МТФ, 4).

Показники причинової зумовленості логічно об’єктивують зміст, оскільки співвідносять висловлення з уже відомими мовцеві й важливими, на його погляд, моментами. Підтекст такого висловлення пов’язаний із кваліфікацією самого судження: **доцільно оцінити** = **правильно оцінити**.

Інфінітиви “обов’язку” в таких конструкціях виявляють референцію до мовця, навіть якщо спрямовані на адресата. Тому узгодження модального компонента з іншими епістемічними характеристиками є необхідною умовою коректності висловлення.

Зазначимо, що модальні вислови, пов’язані з організацією міркування, є в кожному науковому тексті, а їх вибір здійснюється інтуїтивно і залежить від наміру, власних уподобань автора, навичок організації й оформлення наукового повідомлення [12, с. 42]. Як стереотипні засоби викладу, модальні вислови є нейтральними і, лише вступаючи у взаємодію з іншими риторичними засобами, набувають певного значення.

Ці та інші засоби і риторичні фігури наукового викладу обслуговують одну й ту саму прагматичну настанову – підготувати читача до сприйняття наукового тексту. Однак специфіку комунікативної поведінки автора – суб’єкта наукового повідомлення визначають відмінності культурних конвенцій, що ґрунтуються на когнітивних і соціально-психологічних факторах.

В українському науково-технічному тексті ментальний модус, пов’язаний із присутністю в тексті суб’єкта викладу, формально трансформується в безсуб’єктний, чи безособовий. Організація висловлення підпорядкована необхідності точно і повно відобразити процес міркування. Отже, вступна частина становить послідовне розгортання певного смислу шляхом логічних дій. Поступова підготовка читача до сприйняття наукового тексту пов’язана з використанням описових і пояснювальних засобів і є за своєю суттю тактикою залучення читача, зрівнювання комунікантів у комунікативному статусі й текстовій компетенції.

Під час дослідження виявлено, що у вступній частині наукових текстів найчастіше вживаються безособові конструкції на *-но*, *-то*. Наприклад: “У цій роботі **опрацьовано** методичний підхід до оптимізації режимів термообробки листової сталі ...” (ПК, 99); “**Запропоновано** ефективні методи надійнісного аналізу та внесення надлишковості” (ПК, 107); “**Пропонований** посібник **задумано** як компактний курс з основ фізики для технічних вищих навчальних закладів...” (МТФ, 5); “**В роботі розглянуто** негладкі задачі оптимального керування пучком траєкторій” (АК, 12).

В українському вступному фрагменті переважають неозначено-особові й безособові конструкції,

які позначають не самі цілі, наміри, дії, а їх результат чи оцінку. Текстова компетенція пов'язана з умінням виділяти й обґрунтовувати етапи реалізації комунікативного задуму за допомогою саме таких стандартних висловів і прийомів.

Функціонально-семантичний аналіз досліджуваних синтаксичних конструкцій дає змогу з'ясувати, яким чином і коли функції односкладних простих речень пристосовуються до потреб вираження стильових рис наукової мови.

Отже, основним завданням наукової мови є адекватна передача наукової інформації, тому необхідно виходити з тези про єдність мови і мислення та передбачати, що строго логічна, поняттєва форма наукового мислення – це джерело специфічних стильових рис цього мовленнєвого різновиду.

Перспективи нашого дослідження вбачаємо у подальшому вивченні односкладних синтаксичних конструкцій з погляду їхньої комунікативної доцільності в науковому стилі мови, адже це сприятиме вдосконаленню його когнітивних можливостей.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

АК – Праці 4-ї Української конференції з автоматичного управління “Автоматика-97”: Черкаси, 23-28 червня 1997 р. / Відп. ред. д.т.н., проф. А. А. Тимченко. – Т.ІІ. – Черкаси: ЧІТІ, 1997. – 116 с.; Том ІІІ. – Черкаси: ЧІТІ, 1997. – 144 с.

МТФ – Загальні основи фізики: У 2-х книгах: Кн. 1. Механіка. Термодинаміка та молекулярна фізика. Навч. посібник / І. Г. Богацька, Д. Б. Головка, А. А. Маляренко, Ю. Л. Ментковський; За ред. Д. Б. Головка, Ю. Л. Ментковського. – К.: Либідь, 1998. – 192 с.

ПК – Праці IV Міжнародної науково-технічної конференції з телекомунікацій. НТК–Телеком–99.– Одеса. 14-17 вересня 1999.– 610 с.

Ф – Корсак К. В. Фізика: Для вступників до вищих навчальних закладів. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1995. – 240 с.

ФА – Бугайов О. І., Мартинюк М. Т., Смолянець В. В. Фізика. Астрономія: Пробн. підручник для 8 кл. серед. школи./ За ред. проф. О. І. Бугайова. – К.: Освіта, 1996. – 367 с.

Список літератури

1. Богдан С. К. Языковые средства выражения авторского комментария в научном тексте: Автореф. ... канд. филол. наук. – К., 1988. – 24 с.

2. Дядюра Г. М., Кухарева-Рожко В. І., Ракшанова Г. Ф. Когнітивно-комунікативні аспекти наукового тексту: Монографія. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2013. – 226 с.

3. Ермоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.

4. Кожина М. Н. Очерки истории научного стиля русского литературного языка XVIII-XX вв. / Под ред. М. Н. Кожинной: В 3 т. – Т.1: Развитие научного стиля в аспекте функционирования языковых единиц различных уровней. – Пермь: ПГУ, 1994.– Ч.2. Синтаксис. – 156 с.

5. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации.–Одесса, 1991. – 121 с.

6. Коминский Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 5-31.

7. Котюрова М. П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста (функционально-стилистический аспект). – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 170 с.

8. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики.- М.: Изд-во МГУ, 1975. – 253 с.

9. Москальская О. И. Грамматика текста: (Пособие по грамматике немецкого языка для интов и фак. иностр. яз.). – М.: Высш. шк., 1981. – 183с.

10. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ “Міжнар.фін.агенція”, 1997. – 303 с.

11. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): дис. ... доктора філол. наук. – К., 1997. – 425 с.

12. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 39- 44.

13. Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості: дис. ... доктора філол. наук. – К., 2016. – 427 с.

14. Duszak A. Academic discourse and intellectual styles // Journ. of Pragmatics. – 1994. – Vol.3. № 21. – P. 303-308.

**КОНЦЕПТ ВОДА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ)****Лонська Л.І.***Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кандидат філологічних наук, доцент***CONCEPT "WATER" IN THE UKRAINIANS' LINGVISTIC WORLD PICTURE
(ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN PROVERBS)****Lonska L.***Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian linguistics
and applied linguistics Bohdan Khmelnytsky
National University at Cherkasy***Анотація**

У статті проаналізовано особливості лінгвалізації семантико-культурологічного змісту концепту *вода* як одного з базових фрагментів концептуальної картини світу українців на матеріалі українських паремій. Описано основні концептуальні значення досліджуваного об'єкта, зумовлені контекстом та жанровими особливостями паремій. Установлено, що національну специфіку української мовної картини світу складають передовсім паремії, у яких відображено міфологічні уявлення українців про воду, їхні вірування, обряди, звичаї, традиції та народні прикмети.

Abstract

The author of the article makes an attempt to analyse the peculiarities of lingualization of semantic and cultural meaning of the concept "water" as one of the basic aspects of the Ukrainians' conceptual world picture on the material of Ukrainian set-phrases. The article also gives the description of the main conceptual meanings of the investigated object; and these meanings are conditioned by the context and by genre peculiarities of set-phrases. The author finds out that the national character of the Ukrainian linguistic world picture is determined by the set-phrases which represent the Ukrainians' mythological ideas of water, their beliefs, customs, traditions and tokens.

Ключові слова: концепт, базовий концепт, мовна картина світу, концептуальне значення, паремія.

Keywords: concept, basic concept, linguistic world picture conceptual meaning, set-phrases.

Постановка проблеми. Останнім часом лінгвісти все частіше звертають увагу на дослідження національно-культурної специфіки мови, яку вивчає етнолінгвістика та лінгвокультурологія. Об'єктом аналізу обох дисциплін є мовна картина світу. Мова не творить картину світу конкретного соціуму: мовна картина світу формується в індивідуальній свідомості людини під час суспільного буття, при цьому індивід витворює національно-культурну семіосферу. Найповніше менталітет мови, її національну специфіку відображають паремії як вищий вияв народного духу, глибин його філософії, етики та естетики. Базовим універсальним концептом будь-якої культури, зокрема й української, є *ВОДА*, оскільки культ води як джерела життя посідав вагоме місце в житті давніх слов'ян. Вода була не лише обов'язковим компонентом життєзабезпечення людини, інших живих організмів, а й культом, до якого зверталися українці, перед яким схилялися, поклонялися, якого боялися, адже, на думку давніх слов'ян, вода – це стихія, яка може знищити все на своєму шляху, як і вогонь, вона може відібрати життя людини, розрушити чи знищити її житло. В уявленнях українців вода має ритуальну й магічну силу. Особливе місце українці відводили священій воді, яка лікувала, захищала, благословляла, зцілювала тощо. Тому вивчення концепту *ВОДА*, який привертав і продовжує привертати увагу науковців, є актуальним під кутом зору української етнолінгвістики, яка розкриває не

лише загальновідомі, а й специфічні національні концептуальні значення цього поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт *вода* в українській лінгвістиці проаналізовано з позицій структурно-семантичного аналізу Г. К. Барилова [1], Н. Ф. Венжинович та А. П. Чаварга [5], О. С. Зінченко [8], Ю. С. Макарець [11]. Етнолінгвістичні особливості, зокрема дослідження символічного значення води в українській етнокультурі, з'ясували такі вчені: В. В. Жайворонок [7], О. М. Таланчук [14], О. А. Братко-Кутинський [3], П. П. Чубинський [16], Я. М. Музиченко [12], Н. Іовхімчук [9]. Концепт *вода* в мовомисленні окремих письменників досліджували Н. В. Бондар [2], О. В. Слюніна [13], А. І. Гурдуз [6], Т. М. Коць [10].

Так, О. С. Зінченко досліджує специфіку актуалізації концепту *вода* на матеріалі неблизькоспоріднених мов (української, російської, англійської та німецької) [8]. В українській і російській мовах науковець виокремлює такі значення лексеми *вода*: водяний простір, поверхня озера чи річки, щось беззмістовне та багатослівне, взірець чистоти, краси та здоров'я, щось небезпечне. Відповідно в англійській і німецькій мові: напій, водний простір (озеро, море), поверхня озера чи моря, водойма, курорт з лікувальними водами, хвиля, потік, водопад, річка Темза, приплив та відлив, паводок, рідкі виділення організму, якість коштовного каміння, акварельні фарби, дощова вода, водопровідна вода, морська вода.

Ю. С. Макарець, аналізуючи особливості вираження семантико-культурологічного змісту концепту *вода* як одного з початкових елементів світоглядного уявлення українців на матеріалі українського фольклору, зазначає, що «семантико-культурологічний зміст аналізованого концепту об'єктивованій через складну систему контекстуально зумовлених значень, лінгвалізованих поєднанням лексеми *вода* (та похідних) з відповідними ознаковими словами. Ці сполучення реалізують переважно образну інформацію, що стає можливим завдяки широкому функціонуванню в усній народній творчості паралелізмів, витоки яких варто шукати в анімістичних і антропоморфічних уявленнях давніх українців» [11, с. 111].

Н. Ф. Венжинович, А. П. Чаварга, Г. К. Барілова досліджують концепт *вода* у фраземіці української мови [5; 1].

Окремі праці присвячено концепту *вода* у творчості письменників. Так, Н. В. Бондар аналізує засоби вираження досліджуваної одиниці на матеріалі творів братів Тютюнників [2] й доходить висновку, що «вода – це рідина, тобто нестабільна за формою субстанція, що має здатність текти й представлена в природі як водні масиви; вода має візуальні та кінетичні ознаки; вода життєво необхідна; вода – небезпечна стихія» [2].

На матеріалі творчості А. С. Малишка цей концепт досліджувала Т. М. Коць [10]. Вона зауважує, що поняття води конкретизовано в таких словах: *вода, дощ, злива, гроза, сніг, завірюха, заметіль, роса, повінь, Дніпро, Десна, Бистровиця, річка, струмок, потік, озеро, море*. Воді, описаній автором, властиві ті значення, які характерні для народнописенної творчості – чистота, очищення, життя [10, с. 26–29].

А. І. Гурдуз аналізувала образ води як персонажа роману О. В. Печорної «Кола на воді» [6]. Вода представлена тут в образах міського озера, дощу, сліз персонажів; крім того, образ води пронизує спогади деяких персонажів – старого моряка Степана Олексійовича, слідчого [11, с. 73].

О. В. Слюніна приділила значну увагу особливостям вираження концепту *вода* в ідіостилі П. М. Мовчана [13, с. 34]. Вона називає ядро, приядерну зону й периферію. До ядерної зони зараховує неорганічну природу, яку формують семантичні наповнення: рідина, водний простір, водна маса, водна поверхня, дзеркальна поверхня; до приядерної – архетипові семантичні наповнення: вода – са-кральність (із семантичними наповненнями життя, смерть, очищення, межа, цілюща сила, сакральна сила, першопочаток), вода – час (пам'ять), вода – жива істота (Бог, людина, я, тварина), вода – екологія, вода – емоційна сфера. Периферію, на думку дослідниці, становлять семантичні сфери: вода – артефакт (матеріал, інструмент для шиття, музичний інструмент, елементи одягу, папір) та сфера вода – світ природи [13, с. 206].

Отже, окремі наукові розвідки розкривають зміст досліджуваного об'єкта, однак деякі фрагменти національної концептосфери *вода* залишаються малодослідженими.

Виокремлення раніше не досліджених проблем. Недостатньо вивченими на сьогодні є контекстуальні значення досліджуваного концепту: семемами, зафіксовані лексикографічними джерелами, повністю не відображають суті аналізованого концепту, оскільки основний вербалізатор концепту, представлений лексемою *вода*, функціонує, крім прямого, у переносному, метафоричному значенні, зумовленому жанровою специфікою паремій та синтагматичними зв'язками лексеми *вода*. Не повністю дослідженою сьогодні є проблема сприймання концепту *вода* в мовній свідомості українців, а також асоціацій, які можна виявити на основі вільного асоціативного експерименту.

Мета статті полягає в аналізі семантико-культурологічного обсягу концепту *вода* як фрагменту української мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Проведений семантичний та етнолінгвістичний аналіз концепту *вода* на основі українських паремій дав змогу виокремити такі концептуальні значення досліджуваного об'єкта:

1. Вода – важливий компонент життя людини: організм людини на 80% складається із води, тому її нестача в організмі призводить до зневоднення організму, а відтак до багатьох хвороб. Тому вона є джерелом життя, його основою: *Без води і ні туди, і ні сюди* [15, с. 52]; *Де вода, там і життя* [15, с. 52]; *Вода – джерело життя* [15, с. 52]; *Вода не тільки джерело життя, вона і є самим життям* [15, с. 52]; остання паремія функціонує в такому варіанті: *Вода – це життя, нема води – нема життя*. Потребу пити багато води відображає прислів'я *Воду пий, як бик, а вино, як король* [15, с. 53]. Воду використовують для потреб гігієни: *Водичко, водичко, умий моє личко*; вона є компонентом для приготування їжі: *Без води й борщу не зварити* [15, с. 52]; воду зіставляють із хлібом – основним продуктом харчування: *Хліб – батько, вода – мати* [15, с. 54]. Вода є компонентом обрядової страви – короваю: *В нашій короваю вода з Дунаю* [15, с. 83]. Українці закликають бережно ставитись до води: *Узнаши цінність води, коли пересохне криниця*.

2. Вода – важливий компонент життя тварин і рослин: *Де вода, там і верба* [15, с. 54]. Не випадково в пареміях названо вербу, адже це дерево є одним із символів-рослин України, як і калина: *Без верби і калини – нема України*, – так говорить українське прислів'я.

3. Вода – природне і стихійне явище. Як природне явище, концепт *вода* вербалізований лексемами на позначення фізичного стану води: *дощ, сніг, лід, пара*. Значення дощу реалізує лексема *вода* в таких пареміях: *Буде погода: насподі болото, а зверху вода* [15, с. 56]; *Буде погода, як не потече зверху вода* [15, с. 56]. Вода у вигляді дощу є запорукою гарного урожаю: *Два дощики я маю, певно, бути урожаю* [15, с. 73]; *Доки в маю дощ не випаде, то й золотий плуг нічого не виоре* [УП, с. 73]. Вересень, в уявленнях українців славиться дощами: *Як вересніє, то дощик сіє* [15, с. 73].

Великою водою названо повінь як одне із природних явищ, якого так боялися українці: *В часи погоди бійся великої води* [15, с. 56].

Вода є одним із стихійних явищ разом із вогнем, якому вона протиставлена: *Вода з вогнем не товариши* [15, с. 55], або існує разом із цією стихією: *Вогонь і вода добре служать* [15, с. 54]; *Вогонь – то брат води* [15, с. 54]; *Вогонь – цар, а вода – цариця* [15, с. 54]. Не випадково, що при пожежі ці дві стихії є нерозлучні: вогонь знищує, а вода відновлює, рятує від загибелі: *Вогонь все спалить, а вода від одного берега бере, а другому дає* [15, с. 54]. Тому українці через паремії застерігали бути обережними до стихій: вогню, вітру і води: *З вогнем не жартуй, воді не вір і з вітром не дружи* [15, с. 55], оскільки вогонь є небезпекою, із якою людині наодинці важко справитися, вода може виявляти свою двоїстість: бути потрібною усім живим істотам і бути підступною, забирати життя людей, тварин і зносити споруди, поселення тощо. Вода в пареміях – це стихія, якій не можна довіряти: *Не вір воді, бо втопишся* [15 с. 421]. Ця мовна одиниця, як і будь-яка інша паремія, має ще й символічне, образне значення: не кожному можна довіряти, бо хто-небудь колись може тебе зрадити.

4. Вода – цілющий і лікувальний засіб. Воду здавна вважали цілющою, такою, що мала лікувальні властивості, до неї бережно ставилися, їй поклонялися, особливо такі якості мала чиста вода. Тому не випадково, що в паремійному корпусі збереглися одиниці, у яких йдеться про можливість закінчити своє життя саме в чистій воді, адже в такому разі людина очищається від усіх гріхів. Чиста вода символізує здоров'я, життєдайність, красу тіла й духу, є символом очищення від земних гріхів: *На чистій воді не жаль і тонуту* [15, с. 184]; *Не жаль утопитися в чистій воді* [15, с. 184].

В українській етнолінгвістиці є легенда про застосування води як лікарського засобу. По-перше, водою лікують дитину від переляку: «над її головою ллють у воду розтоплений віск і потім цю воду дають дитині тричі пити і нею ж обмивають їй чоло і груди» [4, с. 276]. На думку П. П. Чубинського, вода є символом здоров'я. Її використовують у заклинаннях і намовах, свячену воду вживають як ліки при будь-яких недугах. Таку воду набирають в річці або колодязі на Богоявлення. Тримують її майже в кожному будинку [16, с. 10]. У свяченій воді намагалися викупатися першими в чистий (великий) четвер одержимі шкідливими хворобами [4, с. 276], адже люди вірили, що саме в цей день всі хвороби *підуть за водою*, тобто зникнуть.

5. Вода є берегинею родини: про дітей йдеться так: *О, сей ріс при великому лісі та ще й при воді* [15, с. 124].

6. Вода є символом світла в пареміях: *Треба свічки та води, бо вже очі не туди* [15, с. 186].

7. Вода в пареміях – це місце нечистої сили та п'яниць, оскільки наш народ засуджував людей, які любили випити: *Коли п'яний, то ліз в болото, а не зачіпай* [15, с. 433]; *В болоті не без чорта, а в сім'ї не без п'яниці* [15, с. 432, а також місцем скоєння са-

могубства: *Краще у ставку потопати, як з нелюбом шлюб узяти*: дівчина ладна була закінчити життя самогубством, ніж вийти заміж за нелюба.

В українських пареміях відображені звичаї, традиції, обряди, народні прикмети українського народу, пов'язані з водою. Так, свято Стрітіння, яке символізує прихід весни, відображено в паремії *Як на Стрітіння півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться* [15, с. 74], тобто є така народна прикмета: якщо в цей день буде багато води, відлига або дощ, то в травні буде багато трави, оскільки свято Юрія припадає на 5 травня. Однак наявність води в цей день може мати негативне значення. Існує така народна прикмета: *Коли на Стрітіння нап'ється гуска з сліду води, набереться господар біди* [15, с. 74]. Зі святом Юрія пов'язана ще такі народні прикмети: *Коли на Юрія дощ і грім, буде радість людям всім* [15, с. 74], тобто якщо в травні пройнуть дощі, то буде гарний урожай, бо травневі дощі важливі для обробітку землі. Якщо на Юрія пройде дощ, то всю весну буде трава: *Юрій з водою, а Микола* (тобто на свято Миколая, 22 травня) *з травою* [15, с. 75].

Народні прикмети, пов'язані з водою, відобразились у таких прислів'ях: *Квітень з водою – жовтень з пивом* [15, с. 73]; *Квітень з водою – травень з травою* [15, с. 73]; *У серпні серпи гріють, а вода студить* [15, с. 73]. Усі ці приклади підтверджують, що дощ потрібний навесні, особливо в травні, влітку, коли найбільша спека. Проте восени дощ може завдати шкоди, оскільки йде збір урожаю: *В падолисті багато води – для лук великі шкоди* [15, с. 73]. Узимку вода замерзає, а весною тане: *Лютій воду відпускає, а березень підбирає* [15, с. 73].

На позначення різних життєвих ситуацій концепт *вода* реалізує такі значення:

– усе живе, життя (переважно злиденне, убоге): *Живемо так собі: часом з квасом, порою з водою* [15, с. 158];

– безвихідну життєву ситуацію: *хоч з мосту та в воду або хоч у воду* – «у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко» [15, с. 51];

– стосунки між людьми: *Десята (сьома) вода на киселі* [15, с. 141] – «далека рідня»; дружні стосунки репрезентує фразеологізм *як риба з водою* [15, с. 736]; шлюбні стосунки (рівні й нерівні): *Вони так любляться, як вогонь і вода* [15, с. 54].

Висновки і пропозиції. Отже, найповніше, найглибше дух народу, його світогляд, культуру, практичну діяльність закодовано в пареміях як мовних і мовленнєвих репрезентантах менталітету етносу. Національну специфіку світогляду української мовної картини світу передовсім становлять паремії, пов'язані з міфологічними уявленнями давніх українців про воду, із народними прикметами, пов'язаними із водою, та звичаями, традиціями, обрядами українців як православною нацією. Проведене дослідження не охопило аналізу паремій, у яких реалізоване периферійне значення концепту, зокрема ті додаткові значення, яких набуває слово в контексті, що може становити перспективу подальших наукових розвідок.

Список літератури

1. Барилова Г. К., Глуховцева К.Д. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 228 с.
2. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту «вода» в художній мові братів Тютюнників/[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/9212/1/Lingvalne_vyrazhennya.pdf
3. Братко-Кутинський О. А. Феномен України. Київ: Вечірній Київ, 1996. 304 с.
4. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ : Довіра, 1992. 415 с.
5. Венжинович Н., Чаварга А. Концепти ВОГОНЬ і ВОДА у фраземіці української мови // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [міжнар. редкол.: Н. М. Костусяк (голов. ред.),]. Луцьк: Вид-во Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2015, № 3. С. 13–23.
6. Гурдуз А. І. Концепт води в романі Олени Печорної «Кола на воді» // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, 2015. Вип. 39. С. 72–75.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
8. Зінченко О. С. Специфіка актуалізації концепту «вода» у неблизькоспоріднених мовах / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/30489/1/Zinchenko%20O.S.%20Spetsyfika.pdf>
9. Іовхімчук Н. Символіка номінацій *земля* і *вода* в українській народній пісні // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2010. Вип. 506–508. С. 137–142.
10. Коць Т. Слово-образ вода в ідіостилі А. Малишка // Культура слова. 2013. Вип. 78. С. 26–30.
11. Макарець Ю. С. Концепт «вода» в українській мовній картині світу (на матеріалі усної народної творчості) // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. Київ, 2013. Вип. 1. С. 106–112.
12. Музиченко Я. М. Вода // Українські символи / [за ред. М. К. Дмитренка]. Київ: Народнознавство, 1994. С. 50–58.
13. Слюніна О. В. Вербалізація архетипового концепту *вода* в поетичному ідіостилі П. М. Мовчана // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2011. Вип. 58. С. 201–207.
14. Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: навч.-метод. посібник. Київ : Либідь, 1998. 248 с.
15. Українські прислів'я та приказки. Київ : Дніпро, 1984.
16. Чубинський П. П. Ангели на сходах неба: народні повір'я та забобони; упоряд. О. Верес. Київ: Глобус, 1992. 16 с.

НЕЛИЧНЫЙ СУБЪЕКТ В ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ⁴

Стексова Т.И.,

доктор филологических наук, профессор
Новосибирский государственный педагогический университет
Новосибирск, Россия

Шмелева Т.В.

доктор филологических наук, профессор
Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого
Великий Новгород, Россия

NON-PERSONAL SUBJECT IN EXPLANATORY CONSTRUCTS

Steksova T.,

Doctor of Philology, Full Professor,
Novosibirsk State Pedagogical University
Novosibirsk, Russia

Shmeleva T.

Doctor of Philology, Full Professor,
Yaroslav-the-Wise Novgorod State University,
Velikij Novgorod, Russia

Аннотация

В статье излагаются результаты наблюдений над модусным субъектом русской изъяснительной конструкции, которая понимается широко – от сложноподчиненных до простых предложений. Рассматриваются случаи обозначения модусного субъекта неодушевленными существительными, что дает эффекты неличного субъекта – разные в зависимости от дискурса. Продемонстрированы различия в этом плане научного, художественного и медийного дискурса и связь изученных приемов обозначения субъекта со стилистикой.

⁴ Работа выполнена в рамках проекта «Русская изъяснительная конструкция: полидискурсивная парадигма», получившего финансовую поддержку РФФИ (грант № 20-012-00126 А).

Abstract

The article presents the results of observations of the modus subject of the Russian explanatory structure, which is understood broadly - from complex to simple sentences. Cases of designation of a modus subject by inanimate nouns are considered, which gives the effects of an impersonal subject - different depending on the discourse. The differences in this aspect of scientific, artistic and media discourse and the connection of the studied methods of designating a subject with stylistics are demonstrated.

Ключевые слова: русский язык, изъяснительные конструкции, модус, диктум, модусный субъект, научный дискурс, медиа-дискурс, художественный дискурс.

Keywords: Russian language, explanatory constructions, modus, dictum, modus subject, scientific discourse, media discourse, artistic discourse.

Постановка проблемы

Изъяснительные предложения как структурно-семантический тип изучается в русской грамматике начиная с работы В.А. Богородицкого «Общий курс русской грамматики», на пятое издание (1935 года) которой ссылаются синтаксисты, напр., [6, с. 563]. Термин *изъяснительный* вошел в широкую лингвистическую и лингводидактическую практику, при этом его относят и к конструкции в целом, и к придаточному [2], а иногда и к союзам.

В настоящей работе изъяснительная конструкция понимается как семантический тип предложений, характеристика которого невозможна без понятий *диктум* и *модус*, хорошо известных в европейской лингвистике из работ Шарля Балли [1] и обозначающих объективное и субъективное содержание предложения.

С опорой на эти понятия изъяснительная конструкция может быть определена как семантическая структура, включающая диктум с эксплицитным модусом и показателем их связи. В плане выражения изъяснительная конструкция воплощается в ряде моделей: сложноподчиненное предложение с союзной, местоименной, местоименно-союзной и бессоюзной связью (*Он знает, что встреча отложена; Он знает, куда перенесли встречу; Он знает о том, что встреча отложена; Он знает: встречу отложили*), простое предложение с вводными конструкциями (*Как вы знаете, встречу отложили*) и модальными глаголами с инфинитивом (*Встречу рекомендовали отложить*).

Изъяснительная конструкция активно изучается в русской лингвистике. При этом исследуются преимущественно сложные изъяснительные предложения, в первую очередь средства связи предикативных единиц [5], далее модусные предикаты, которые определяют типы изъяснительных конструкций [12]. При этом нам неизвестны работы, которые были бы посвящены изучению модусного субъекта, который по определению должен быть одушевленным – способным получать, осмысливать и передавать информацию. Но наряду с этим нормативным случаем, в русском языке возможно и замещение позиции модусного субъекта неодушевленным существительным, что дает основания квалифицировать такие конструкции как предложения с неличным субъектом в модусе.

Целью статьи является выявление способов выражения «неличных» субъектов в изъяснительных конструкциях, их зависимость от дискурса, в котором функционирует изъяснительная конструк-

ция, и объяснение выявленных дискурсивных различий. Для исследования избраны научный, художественный и медийный дискурсы, представленные актуальными текстами, опубликованными в XXI веке.

Представляется, что есть основания говорить о дискурсивной парадигме изъяснительных конструкций. В 1986 г. Е.Н. Ширяев обратил внимание на различия в функционировании бессоюзных сложных предложений в разных языковых сферах [14]. Хотя исследователь не использовал термины *дискурс* и *парадигма*, по сути он выявлял модели бессоюзных предложений и их значения, которые регулярно проявляются только в определенных речевых сферах. В более поздних исследованиях авторы выявляли особые дискурсивные маркеры [4], в правилах употребления которых «содержится отсылка к специфическому типу дискурса, специфическому типу дискурсивного фрагмента или к специфическому дискурсивному отношению между такими фрагментами» [9, с. 16], что позволяет обсудить содержание дискурсивной части грамматики, проблему дискурсивной мотивации грамматических явлений.

Считаем возможным говорить о дискурсивной парадигме изъяснительной конструкции, которая в разных дискурсах реализует часть своих возможностей – модусной, диктумной, «технической» парадигм. Дискурсивная парадигма позволяет, в частности, выявить те модусные значения изъяснительной конструкции, которые не выявляются без обращения к этому типу анализа. Таким образом, парадигмальный подход помогает получить системные данные, которые должны быть учтены в грамматике в качестве комментариев о функциональных свойствах синтаксических единиц.

Дискурсивный подход к анализу языковых явлений предполагает наличие своеобразной триады: адресант информации, адресат и текст, при помощи которого эта информация передается [7]. Наше исследование посвящено анализу первого компонента этой триады, а именно адресанта, в разных дискурсах.

Научный дискурс

Научный дискурс характеризуется активным использованием изъяснительных конструкций, что связано с необходимостью прежде всего маркировать авторство излагаемой информации разными способами [10]. Но стремление авторов научных текстов объективировать излагаемую информацию приводит к повышенной частотности конструкций, в которых личность автора скрыта за неличными

субъектами. Такой прием Н.Н. Чайковская называет скрытой рефлексией [13]. Нам же важно обратить внимание на способы выражения этих субъектов. Обращает на себя внимание то, что чаще всего в позиции модусного субъекта оказываются пропозитивные существительные, соотносимые с глаголами: *анализ, наблюдения, сравнение, эксперимент и под.* О принципиальной возможности субъекта выражать свернутую пропозицию в 1982 г. писала Г.А. Золотова [3].

Анализ работ <...> выявляет ряд преимуществ, позволяющих применять полученные результаты при описании феномена тематической речи. (М.Н. Моисеева); *Данные такого подхода выявляют преимущества для характеристики тематической речи <...>* (М.Н. Моисеева); *Исследование вносит ряд уточнений в определение закономерностей организации текстовых построений <...>* (Н.Ю. Пилюгина).

Эти неличные субъекты функционируют как в рамках простой изъяснительной конструкции, так в сложноподчиненном предложении: Ср.: *Анализ контекстов со скрепой в любом случае показал немалое количество фактов* употребления авторизованных конструкций *внутри структур* (Н.Ю. Пилюгина); *Анализ контекстов функционирования скрепы показал наличие* как минимум *трех типов текстовых конструкций <...>* (Н.Ю. Пилюгина); *Анализ языкового материала показал, что в ВТР вводить тематическую речь могут не только глаголы, но и имена существительные <...>* (М.Н. Моисеева); *В результате возникли полярные точки зрения. С одной стороны, ряд исследователей отказывается производным новообразованиям предложного типа в статусе предлога как части речи, если они находятся в переходном состоянии, поскольку, во-первых, нет доказательств, что в дальнейшем произойдет полный разрыв с «категорией существительного» <...>* (В. В. Гавриленко)

Понятно, что анализировал, прослеживал, сравнивал сам автор текста, в результате чего он пришел к каким-то выводам, которые и представил в изъяснительной конструкции. Выражение субъекта пропозитивным существительным семантически осложняет структурно простое предложение или первую предикативную единицу в составе сложного. Модусный компонент включает в себя диктумную информацию о деятельности ученого, которая в свернутом виде заключена в неличном субъекте. Эту свернутую пропозицию легко развернуть, тогда модусный компонент становится более объемным: *Я проанализировала языковой материал и выявила/увидела, что в ВТР вводить тематическую речь могут не только глаголы, но и имена существительные <...>* Или: *<...>, никто не доказал, что что в дальнейшем произойдет полный разрыв с «категорией существительного».*

Результат познавательной и логической деятельности человека зачастую выступает в роли субъекта-каузатора, который определяет дальнейшую деятельность человека:

Такой подход позволил нам разделить глаголы на основании разных критериев <...> (М.Н. Моисеева); *Анализ языкового материала и данные лингвистических исследований позволили нам сформулировать следующее определение тематической речи* (М.Н. Моисеева).

Кроме отглагольных существительных в позиции субъекта встречаются и другие пропозитивные существительные: *метод, факт, материал, результат*; такие квазисубъекты выступают и в простой, и в сложной изъяснительных конструкциях: Однако *результаты* этих исследований *не учитывают* некоторые параметры, важные для изучения КТР; *Существует мнение, что* для изучения тематической речи достаточно знать, какие глаголы речи управляют конструкциями, вводящими тему (*«о + предложный падеж», «про + винительный падеж»*) (М.Н. Моисеева).

Пропозитивными существительными обозначается субъект-каузатор, который усложняет предложение, делая его полисубъектным:

Бисинхронный метод, предложенный Полем Гардом [Гиро-Вебер 1996: 67], позволяет объяснить особенности употребления конструкции в истории и помогает освоить ее в современном языке (Ван Илин); Однако *результаты* изучения делиберативных отношений *не позволяют* полностью описать КТР <...> (М.Н. Моисеева); *Языковой материал позволил* установить, что лексемы со значением мысли и чувства при употреблении в одном контексте с лексемами со значением речи могут приобретать сему говорения <...> (М.Н. Моисеева).

Квазисубъекты функционируют не только в простой и сложноподчиненной изъяснительной конструкции, но и в составе вводной конструкции: *Как показал языковой материал, для тематической речи важны и иные, нежели в традиционной классификации, параметры глаголов <...>* (М.Н. Моисеева).

Зачастую в роли неличного субъекта используются слова с терминологическим значением: *В структурах свободного выбора скрепа в любом случае сигнализирует об альтернативе или равнозначности вариантов, которая представлена в левой части <...>* (Н.Ю. Пилюгина). *Пропозитивность существительных в данном случае сигнализирует, что предложный темы является «осколком» ВТР, для которых характерно такое употребление* (М.Н. Моисеева). В подобных случаях субъект речи/ автор текста максимально самоустраняется из текста, он становится субъектом-наблюдателем или субъектом ментальной деятельности, которые не находят вербального воплощения в тексте, т.к. особенностью научного текста является актуализация результатов научной работы, а не персоны, занимающейся ею. Но этот имплицитный субъект может быть и вербализован, и тогда он займет позицию модусного субъекта, в то время как неличный субъект займет позицию объекта характеристики. Ср: *Я вижу/ осознаю/ понимаю, что скрепа является сигналом альтернативности или равнозначности вариантов...*

Таким образом, квазисубъекты в научном дискурсе служат средством сжатия, уплотнения текста и отведения субъекта на задний план.

Особое место среди предложений с неличным субъектом занимает пример, который отличается не только отсутствием дополнительной пропозитивности, но и выбором вводящего глагола: *возникает (вывод)*, который выражает семантику невольности, независимости этого вывода от желания автора. **Возникает вывод, что медиареальность — это различные формы онтологизации социальной информации, превращения ее в механизм социального действия и общественной динамики, в том числе и через технические средства «опредмечивания», «цифровизации» и передачи информации на расстоянии по каналам связи.** (А.Н. Фортунатов)

Возникает вывод по семантике не равно я пришел к выводу. Можно предположить, что, с одной стороны, это метатекстовый показатель, помогающий подчеркнуть логику рассуждений, но, с другой стороны, выбор конструкции с семантикой невольности обусловлен стремлением подчеркнуть неотвратимость такого вывода, его предопределенность, независимость его от воли и желания субъекта модусной оценки [11].

В подобных случаях употребление квазисубъекта связано не только с экономией речевых усилий, но и с выполнением оценочной функции. Как известно, «оценка всегда связана с полисубъектностью» [3, с. 264], либо один субъект действует, а другой оценивает (т.е. диктумный и модусный субъекты не совпадают), либо это самооценка, но в сопоставлении с каким-то критерием (диктумный и модусный субъекты совпадают в одном лице). Приведенный пример «Возникает вывод, что...» вне контекста может иметь двойную интерпретацию: а) при чтении какого-либо текста другого ученого говорящий приходит к какому-либо выводу; б) ученый/автор текста проводит некие исследования, наблюдения, в результате которых он формулирует вывод.

Итак, в научном дискурсе в позиции неличного субъекта чаще всего выступают лексемы, обозначающие инструменты и продукты ментальной деятельности исследователя.

Художественный дискурс

Свойственный художественному дискурсу особый тип мышления обуславливает активное использование средств выразительности — таких, как метафора (олицетворение). Ориентация говорящего на диалог с предметами и явлениями окружающей среды является признаком художественного текста и достаточно частотна в данном дискурсе (например, обращение Раевской в «Вишневом саде» А.П. Чехова). Но кроме того, вполне естественна способность предметов и явлений выступать в качестве субъектов речи, мысли, восприятия и пр., что объясняет возможность занимать позицию субъекта модусного компонента в изъяснительных конструкциях.

Олицетворение становится текстообразующим приемом чаще всего в детской литературе и в поэ-

зии, где авторы в позиции модусного субъекта используют предметы, оказывающиеся способными мыслить, чувствовать, изъясняться. Так, этот прием активно используется в поэзии Линор Горалик (Новый мир 2020 №3):

Камень удерживает бумагу, ножницы вырезают из неё подпись и печать.

Осталось совсем чуть-чуть.

Камень думает: «Ну какой из меня медбрат?

Надо было поступать на мехмат.

Вот опять меня начинает тошнить и качать.

С этим делом пора кончать».

Ножницы думают: «Господи, как я курить хочу!

Зашивать оставлю другому врачу.

Вот же бабы — ложатся под любую печать,

как будто не им потом отвечать».

Бумага думает, что осталось совсем чуть-чуть, и старается не кричать.

Или фрагмент другого ее стихотворения:

Перепугано причитали длинные старые селёdoch-ницы,

плакали ничего не понимающие маленькие рюмки,

утюги столпились в дверях

осоловелым, покорным стадом.

Тарелки метались,

не понимая, как можно бросить

весь этот затхлый скарб —

потемневшие скатерти,

грязные кухонные полотенца,

священные бабушкины салфетки.

Жирная утятница, воровато озираясь,

быстро заглатывала серебряные ложечки.

Солонка **трясла свою пыльную, захватанную сестру,**

истерически повторяющую:

«Она догонит и перебьёт нас!

Она догонит и перебьёт нас!..»

В прозе же олицетворение менее частотно, за исключением фэнтези. Так, Олег Ладыженский и Дмитрий Громов, публикующие свои произведения под псевдонимом Генри Лайон Олди, в ряде своих произведений в качестве субъекта-повествователя используют предметы, например, меч.

В качестве неличных субъектов в современной прозе могут выступать:

Партитивы. Принципиальная возможность партитивов замещать позицию субъекта в разных синтаксических конструкциях и при этом выражать дополнительные модусные смыслы уже была описана в лингвистической литературе [11]. В художественной литературе они нередко становятся обозначением субъекта восприятия, невольного осуществления. В качестве иллюстрации приведем несколько примеров из романа Анатолия Азольского «Диверсант. Назидательный роман для юношей и девушек» (Новый мир 2020 №3):

Раскосые глаза его выражали следующее: меня не тронете — и я вас не беспокою, а уж об остальном договоримся...

Сели, стараясь не дышать: мы были на краю минного поля, вышли к нему правильно, собачий

нюх Алеши нас не подвел, он распознал ельник в густоте лесных запахов, а мины немцы поставили сразу за ельником.

Психологическое состояние:

Вдруг как из-под земли появился Алеша. На его лице была написана **уверенность в том, что еще до захода солнца мы будем в рядах сражающейся Красной Армии.**

Воды во фляжках — на сутки, не больше, вся надежда на то, что в таком лесу обязан биться ключ.

Я близко, так можно выразиться, общался с двумя немчиками из Вюрцбурга и понял, какие они гадкие людишки, и таилось во мне тягостное **недоумение: и как это так случилось, что миллионы таких немчиков до самого Сталинграда все гонят и гонят нас, и даже если б на всем протяжении тысячекилометрового фронта произошли тысячи кровопролитных, как на речке Мелястой, сражений, то и к исходу года войска наши не подошли бы к Берлину.**

Психологическое состояние не всегда может быть четко определено, оно может соединяться с какими-либо внешними обстоятельствами, что позволяет в качестве неличного субъекта изъяснительной конструкции использовать неопределенные местоимения, как в произведении Людмилы Улицкой Цю-юрихь (Новый мир 2020 №3):

И что-то подсказывало ей, что, как и все другие экзамены — а сдала она их сотни, — и этот, нешуточный, она сдаст.

Итак, для художественного дискурса характерно олицетворение не только предметов, но и паритивов, определенных или неопределенных психологических состояний; не только вещи, но и части тела человека и составляющие его внутреннего мира могут вести себя как самостоятельно действующие одушевленные субъекты.

Медиадискурс

Для медиадискурса характерен иной ряд неличных субъектов, что позволяет говорить об их типологии.

Прежде всего, следует отметить регулярное замещение позиции автора текста наименованием издания, что происходит в режиме метонимических отношений типа «часть / целое». Такие изъяснительные конструкции характерны для лидов разных медиажанров, что было отмечено десять лет назад [15] и продолжает быть актуальным, в чем могут убедить примеры: *В начале ноября выходит фильм «Цой» Алексея Учителя. О том, как создавалась и воплощалась работа о легендарном рок-музыканте, «Огонёк» расспросил самого режиссера.* Показательно, что рядом указывается фамилия реального интервьюера — *Беседовал Андрей Архангельский (Огонёк. 2.11.2020).*

Такой прием представления издания культивирует прежде всего «Коммерсантъ», логотип которого — литера Ъ, регулярно используемый в текстах издания. Высказывания с неличным субъектом-обозначением издания можно привести из лидов одного номера газеты — за 31.10.2020: 3 ноября в

США пройдут выборы президента. От республиканцев за должность поборется действующий глава государства Дональд Трамп, от демократов — бывший вице-президент Джо Байден. “Ъ” спросил экспертов, кто из кандидатов был бы лучше для России; Басманный райсуд Москвы заочно арестовал гендиректора ООО «Дельта-Р групп» Оксану Панченко. Как выяснил “Ъ”, СКР считает ее пособницей находящегося в международном розыске бывшего зятя экс-командующего ВДВ.

Нельзя сказать, что этот прием чужд другим изданиям. Можно найти его в «Известиях», в чем убеждают лиды статей, опубликованных 3.11.2020: Приложение «Помощник ОСАГО», которое позволяет оформить ДТП в электронном виде, пока не будет доступно на всей территории России. Повсеместный запуск планировали на ноябрь, но теперь он откладывается. **В чем причина и так ли удобно это приложение, разбирались «Известия»;** На Украине новый скандал. **«Известия» разбирались в подробностях кризиса;** Минтранс готовится изменить правила по обеспечению доступности общественного транспорта для пассажиров с инвалидностью. ... **С документом ознакомились «Известия».**

Активно использует этот прием петербургское издание «Фонтанка.ру», расширяя его возможности. Так, в тексте, озаглавленном «От 63 до 120 тысяч в месяц. Глава территориального фонда ОМС отчитался о средних зарплатах медиков. «Фонтанка» переспрашивает», находим высказывания: *Ранее «Фонтанка» писала, как медиков просят ужаться из-за недостатка средств; Напомним, «Фонтанка» ранее рассказывала о совещании в этой больнице, где администрация сообщила сотрудникам, что всем вместе придется ужаться на 96 млн по оплате труда; «Фонтанка» решила обратиться к петербургским медикам, чтобы подтвердить статистику, озвученную в Смольном (20.10.2020).*

Как показывают приведенные примеры, число которых можно было бы легко увеличить, для метонимического обозначения модусного субъекта, в данном случае — автора текста, используются изъяснительные конструкции в форме как сложноподчиненного предложения, так и простого, в том числе с вводными словами. Можно сказать, что это самый естественный случай метонимии для медиасферы: журналист представляет издание, а издание — журналиста.

Наряду с этим позиция субъекта изъяснительной конструкции замещается именами собственным — названиям стран и столиц, а также наименованиям сооружений, служащих резиденцией государственной власти (Кремль, Белый дом); например, *РФ призывает США уточнить детали своего предложения по урегулированию конфликта в рамках ОБСЕ (Известия. 3.11.2020); Баку и Ереван приняли предложение Путина о консультациях в Москве (РБК. 9.10.2020); Кремль заявил о критической черте в борьбе с коронавирусом в регионах (Лента.ру. 29.10.2020).* Все эти топонимы-

субъекты метонимически представляют власть, которая заявляет, сообщает и т.п. Такая «властная метонимия» – типичный случай метонимии на основе пространственной близости.

Интересно, что в заголовке власть представляется метонимически, а в тексте – уже персонально; так, информация под заголовком «США выразили поддержку европейским странам в борьбе с терроризмом» начинается с предложения **«Советник президента США по национальной безопасности Роберт О’Брайен заявил, что в Соединенных Штатах поддерживают Австрию, Францию и всю Европу в борьбе с терроризмом»** (RT на русском. 3.11.2020). При этом у читателя не возникает противоречий, он легко прочитывает сначала метонимическое, а потом персональное обозначение власти.

Но если в тексте нет перехода к персонализации субъекта речи, это может вызывать недоумения. Так, известные приемы деперсонализации – обозначение человека либо словом *собеседник*, которое хотя бы одушевленное, либо словом *источник*, которое характеризует не одушевленность. Такие неличные субъекты оставляют впечатление недоговоренности, таинственности, за которыми стоит намеренное сокрытие реального положения дел. Показательна в этом отношении публикация интернет-ресурса «Медуза» под информативным заголовком: «Источник в Кремле рассказал», «собеседник в АП отметил» — а кто это вообще такие? И чем они занимаются? Андрей Перцев отвечает на стыдные вопросы об администрации президента России (2.11.2020; <https://meduza.io/feature/2020/11/02/istochnik-v-kremle-rasskazal-sobesednik-v-ap-otmetil-a-kto-eto-voobsche-takie-i-chem-oni-zanimayutsya>). В тексте содержится информация о том, за что отвечают члены Администрации президента, а значит, какой информацией они могут поделиться с медиа под видом «источника» или «собеседника», и, кстати, где они располагаются. Такие публикации способствуют тому, чтобы читатели медиа могли понимать, кто стоит за вуалирующими обозначениями субъекта.

Наряду с «властной» метонимией действует включение в позицию модусного субъекта наименований значимых социальных институций, что позволяет говорить об «институциональной» метонимии: *Центробанк подтверждает, что сбываются негативные прогнозы* (Росбалт. 23.10.2020); *Минздрав рекомендовал регионам создать круглосуточные амбулаторные COVID-центры* (Российская газета. 3.11.2020). Синтаксическое поведение существительных абстрактной семантики в роли субъекта описано в статье [8], однако стоит подчеркнуть, что наши наблюдения более конкретны – нас интересует только модусный субъект, в целом же синтаксис отвлеченных существительных представляет собой особую проблему, материалы для решения которой пополняет и наша работа.

Интересно, что оба типа рассмотренных предложений оказываются синонимичными модусным неопределенно-личным конструкциям, в которых

обозначение субъекта оформляется как локатив – *В Кремле считают, что...; Как сообщают из Белого дома, В Красноярском крае заявляют о...* – имеются в виду разные властные структуры: *В полиции допускают, что несколько преступников могут оставаться на свободе. В МВД Австрии говорят о максимум четверых нападавших* (Медуза. 3.11.2020); *В Минздраве сообщили о старте бесплатной выдачи лекарств от коронавируса* (Российская газета. 3.11.2020); *В Мурманской области заявили, что поддержка в полной мере компенсировала потери региона* (Известия. 3.11.2020).

Нельзя не отметить, что метонимическое обозначение власти соединяет медиадискурс с политической коммуникацией, где главные действующие лица – властные структуры и их представители, а также социальные институты, принимающие важные решения и сообщающие обществу о них – министерства, банки, правоохранительные органы. При пересечениях же медиадискурса с научной коммуникацией, что характерно для аналитических жанров, в позиции субъекта изъяснительной конструкции появляются такие абстрактные существительные ментальной семантики, как *логика* — *Логика подсказывает, что следующий этап – освоение новых территорий* (Росбалт. 21.10.2020). В рамках этого же дискурсивного взаимодействия позицию субъекта занимают еще более абстрактные существительные, как *факт, обстоятельство*: *О положении дел в Ангальт-Цербсте нагляднее всего говорил тот факт, что глава княжества Христиан-Август вынужден был служить в прусской армии, причём даже не генералом, а простым полковником* (Яндекс Дзен. 28.10.2020).

Таким образом, изъяснительная конструкция в медиадискурсе обнаруживает включения неличных субъектов разной природы – медийные институции, властные структуры, локусы власти. Все эти замещения происходят на основе метонимии – медийной, властной, что позволяет действия реальных персон воспринимать как проявления медийных и властных функций соответствующих институций.

Выводы

Итак, рассмотрение позиции модусного субъекта в плане ее замещения существительными, обозначающими не лица, выявило свойства изъяснительной конструкции, позволяющие ей быть использованной с рядом важных и интересных семантических эффектов, при этом удастся увидеть их дискурсивные различия.

В научном дискурсе такое использование изъяснительной конструкции позволяет при изложении результатов научного исследования вывести автора-исследователя «за кадр» и представлять дело таким образом, как будто исследование само показало результаты, наблюдения сами привели к выводам. Медиадискурс склонен к метонимическому использованию позиции субъекта, как бы предоставляя слово медийным и социальным институциям. Художественный дискурс позволяет говорить состояниям и соматизмам героя, что свиде-

тельствует о метонимическом использовании существительных; наряду с этим поэтический язык допускает говорение предметов, что возможно в рамках метафоры. Как можно было предположить, в художественном дискурсе прием замены позиции субъекта неличным именем используется разнообразнее и выразительнее.

В целом приведенные факты говорят о том, что феномен неличных субъектов выводит изъяснительную конструкцию в стилистику, при этом дискурсивно дифференцированную, что объясняется характером дискурсов. Наблюдения над спецификой неличных субъектов в разных дискурсах могут служить одним из аргументов выявления дискурсивной парадигмы изъяснительной конструкции.

Список литературы

1. Bally Ch. *Linguistique générale et Linguistique française*. Paris, Ernest Leroux, 1932. 411p.
2. Ван Илин, Воейкова М. Д. Изъяснительное придаточное при оценочных существительных // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. №196. 2020. С. 230-238. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43855575>
3. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М., Наука, 1982.
4. Каменский М.В. Когнитивное исследование дискурсных маркеров: от этимологии к прагматике // Вестник Ставропольского государственного университета. 2012. № 2. С. 100-105.
5. Кошкарева Н.Б. Делиберативная скрепа о том, что и модель сложноподчиненных предложений // Вестник Новосибирского государственного университета. 2015. Т. 14. Вып. 9. Филология. С. 126—137.
6. Максимов Л.Ю. Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского языка) / Под. ред. А.А. Бурова и К.Э. Штайн. Ставрополь, Пятигорск, 2011. 680 с.
7. Менджеричкая Е.О. Дискурс, медиадискурс и когнитивно-дискурсивная парадигма в лингвистике // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. 2011. № 3. С. 54-60.
8. Мустайоки А., Стексова Т.И. Наблюдения над нестандартными субъектами: что могут делать наука, политика и экономика? // Сибирский филологический журнал. 2008. № 2. С. 193-209. <https://elibrary.ru/item.asp?id=11666638>
9. Плунгян В. А. Предисловие: Дискурс и грамматика. Исследования по теории грамматики. Вып. 4. Грамматические категории в дискурсе. — М., 2008.
10. Стексова Т.И. Изъяснительные конструкции, вводящие чужую информацию, в научном дискурсе // Сибирский филологический журнал. 2020. № 3. С. 261—274.
11. Стексова Т.И. Семантика невольности в русском языке: значение, выражение, функции. Новосибирск, 2002. 200 с.
12. Стексова Т.И. Смысловой диапазон изъяснительной конструкции (на примере конструкции Не понимаю, что...) // Вестн. Том. гос. ун-та. Филология. 2018. № 51. С. 47 – 57.
13. Чайковская Н.Н. Сложная изъяснительная конструкция в аспекте языковой рефлексии // Асимметрия как принцип функционирования языковых единиц: Сб. статей в честь профессора Т.А. Колосовой. Новосибирск, 2008. С.82–89.
14. Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. М.: Наука, 1986.
15. Шмелева Т.В. Журналист и издание в авторском начале медийного текста // Стилистика сегодня и завтра: медиатекст в прагматическом, риторическом и лингвокультурологическом аспектах: доклады международной научной конференции. М.: Факультет журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова, 2010. С. 332—338.

VOL.2

№48/2020

Znanstvena misel journal

The journal is registered and published in Slovenia.

ISSN 3124-1123

The frequency of publication – 12 times per year.

Journal is published in Slovenian, English, Polish, Russian, Ukrainian.

The format of the journal is A4, coated paper, matte laminated cover.

All articles are reviewed

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.

Sending the article to the editorial the author confirms it's uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws

Free access to the electronic version of journal

Chief Editor – Christoph Machek

The executive secretary - Damian Gerbec

Dragan Tsallaev — PhD, senior researcher, professor

Dorothea Sabash — PhD, senior researcher

Vatsdav Blažek — candidate of philological sciences

Philip Matoušek — doctor of pedagogical sciences, professor

Alicja Antczak — Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor

Katarzyna Brzozowski — PhD, associate professor

Roman Guryev — MD, Professor

Stepan Filippov — Doctor of Social Sciences, Associate Professor

Dmytro Teliga — Senior Lecturer, Department of Humanitarian and Economic Sciences

Anastasia Plahtiy — Doctor of Economics, professor

Znanstvena misel journal

Slovenska cesta 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

Email: info@znanstvena-journal.com

Website: www.znanstvena-journal.com